

პირობი გოგოლაშვილი

K 247.979
3

დრო-კილოთა
გერე სერიის ფორმები
ახალ ქართულში

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ახალი ქართული ენის კათედრა

გიორგი გოგოლაშვილი

დრო-კილოთა გეოგრაფიის სერიის შორეული
ახალ ქართული

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1984

ზენა ქართული ენა

81.2 ტპ
499.962.1-5
8 611

განსაკუთრებულია დრო-კილოთა მეორე სერიის ადგილი და როლი ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში. ყურადღებას იქცევს მაწარმოებელ აფიქსთა სიმრავლე, ფორმათა პარალელიზმი... ნაშრომში არის ცდა დრო-კილოთა მეორე სერიის ნაკვეთულთა წარმოების საკითხების გარკვევისა; სინონიმურ აფიქსთა განაწილების პრინციპის დადგენისა; ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ფორმათა ურთიერთმიმართების საკითხების ახლებური გადაწყვეტისა; გამონაკლისების ახსნისა და სისტემაში მათი ადგილის მოძებნისა...

წიგნი განკუთვნილია ენათმეცნიერთა და ქართული ენის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

K 247.979₃

რედაქტორი — პროფ. ივ. ქავთარაძე

რეცენზენტები: პროფ. არ. მარტიროსოვი
დოც. ლ. გეგუჩაძე

(c) თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1984

70100
Г _____

m 608(06)—84

წინასიტყვა

ზმნა მეტყველების რთული ნაწილია ქართულში. სირთულეს ძირითადად ზმნურ კატეგორიათა სიმრავლე შეაპირობებს. თუმცა არ იქნებოდა ზუსტი, თუ სირთულის მიზეზად მხოლოდ კატეგორიათა სიმრავლეს მივიჩნევდით. ვითარებას ისიც ართულებს, რომ ერთი და იმავე მორფოლოგიური დანიშნულებით შეიძლება რამდენიმე აფიქსი მოგვევლინოს და, პირიქით, რამდენიმე მორფოლოგიური კატეგორია მასალობრივად ერთი და იმავე ფორმანტით გამოიხატოს.

წინამდებარე ნაშრომი არის დრო-კილოთა მეორე სერიის ნაკვეთულთა წარმოების მონოგრაფიული შესწავლის ცდა ახალ ქართულში.

დრო-კილოთა სისტემა განსხვავებულია ძველსა და ახალ ქართულში. ეს უდავო ფაქტია; მაგრამ არ არის აზრთა ერთგვარობა საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ნაკვეთთა რაოდენობისა და მათი დაჯგუფების შესახებ. ამიტომ საჭიროდ ვცანით, ნაშრომის შესავალ ნაწილში ზოგადად მიმოგვეხილა ნაკვეთთა რაოდენობის, მათი დაჯგუფების პრინციპების, წარმოებისა და სახელდების შესახებ არსებული თვალსაზრისები.

დრო-კილოთა მეორე სერიის ნაკვეთულთა წარმოების ძირითად თავისებურებებს ის შეადგენს, რომ მაწარმოებელთა სიმრავლე გვაქვს — ერთი ნაკვეთი რამდენიმე აფიქსით იწარმოება. ისეთი შემთხვევებიც დასტურდება, როცა ერთი და იგივე ზმნა ერთი და იმავე ნაკვეთის ფორმებს სხვადასხვაგვარად იწარმოებს. ვცადეთ, გაგვერკვია, თუ რა არის საფუძველი ე. წ. სინონიმურ აფიქსთა განაწილებისა.

მასალაზე დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ალომორფთა განაწილების საფუძველი, ძირითადად, საყრდენი მორფემის სტრუქტურაა როგორც ნამყო ძირითადში, ასევე მეორე კავშირებითში.

საყრდენს ვუწოდებთ იმ მორფემას, რომელსაც უშუალოდ დაერთვის ჩვენთვის საინტერესო ესა თუ ის მაწარმოებელი. ფორმაში ა-შენ-დ-ე-ს -შენ- არის საყრდენი მორფემა -დ სუფიქსისათვის; -დ,

თავის მხრივ, -ე სუფიქსისათვის, -ე — -ს სუფიქსისათვის. ამდენად საყრდენი მორფემა შეიძლება იყოს სუფიქსურიც და ძირეულიც.

საყრდენი მორფემის პრინციპის შემოტანისათვის ჩვენ გარკვეულ საფუძველი გვქონდა. როგორც ინდოევროპული, ასევე ქართველურ ენათა მასალის ანალიზის შედეგად გაკეთებულია დასკვნა, რომ ფუძის სტრუქტურა შეაპირობებს აფიქსის სტრუქტურას. ე. ბენვენისტის თეორია ინდოევროპული ფუძის შესახებ ამგვარად წარმოგვიდგება: მახვილიანი სრული საფეხური ფუძისა შეესაბამება სუფიქსის ნულოვან საფეხურს და პირიქით (88, 181). ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის კვლევამ ამგვარივე დასკვნამდე მიიყვანა თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი: ორმორფემიან ზმნურ ფუძეში ორი ძირითადი მდგომარეობა გაირჩევა — „I მდგომარეობა: (დერ-კ) ძირეული მორფემა განმოვანების სრულ საფეხურზე, შეუღლებული სუფიქსურ მორფემასთან განმოვანების ნულ საფეხურზე; II მდგომარეობა: (დრ-ეკ) ძირეული მორფემა განმოვანების ნულოვან საფეხურზე, შეუღლებული სუფიქსურ მორფემასთან განმოვანების სრულ საფეხურზე“ (6, 181). აქ დასმულია ძირეული და სუფიქსური მორფემების ურთიერთშეპირობებულობის საკითხი. ვფიქრობთ, შესაძლებელია საკითხის ამგვარად დასმაც: ყოველი წინა მორფემა (ძირეული იქნება თუ სუფიქსური) გარკვეულად შეაპირობებს მომდევნო მორფემის სახეს. ამ პრინციპს (რომელსაც ჩვენ საყრდენი მორფემის პრინციპი ვუწოდებთ) სინონიმურად აფიქსთა განაწილებისას არსებითი მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს.

ნაშრომი მიზნად ისახავს, შეისწავლოს მხოლოდ ის საკითხები, რომლებიც სპეციფიკურია დრო-კილოთა მეორე სერიის ნაკვთებისათვის: აქედან გამომდინარე, არ შევხებით იმ რიგის მოვლენებს, როგორცაა ქცევა, ასპექტი, კონტაქტი, გვარი და სხვა, რაც არ არის სპეციფიკური მხოლოდ მეორე სერიისათვის.

ისტორიული განვითარების პროცესში შესაძლებელია ცალკეული ენობრივი სისტემებისა თუ წარმოების წესის ცვლა; ხდება საწარმოებელთა განაწილების საფუძვლის შეცვლაც. კვლევისას ამ რიგის მოვლენებზეც მოგვიხდა ყურადღების გამახვილება და, ამდენად, ნაშრომი მხოლოდ აღწერითი ხასიათისა არ არის — იგი ზოგჯერ საკითხის ისტორიასაც წარმოგვიდგენს. ისტორიული ვითარების გათვალისწინება ამჟამინდელი მდგომარეობის ახსნაში გვეხმარება.

წინამდებარე ნაშრომი ახალი ქართულის ვითარებას მიმოიხილავს: ძირითადად XIX—XX საუკუნეთა მონაცემებს ვემყარებით — ამ პგ-

რიოდის მწერალთა შემოქმედებიდან და პერიოდული თუ არაპერიოდული გამოცემიდან ვიმოწმებთ საანალიზო მასალას. ახალი ქართული სათვის ნიშანდობლივი მთელი რიგი ფაქტები და მოვლენები ისტორიულადაც იყო დამახასიათებელი ენისათვის. ამიტომ მსჯელობისას ისეთი ფაქტები შეიძლება დავიმოწმოთ, რაც XIX—XX საუკუნეებზე აღრინდელ ძეგლებში დასტურდება, მაგრამ ჩვეულებრივია დღეისათვის. ამავე მოსაზრებით, ჩვენ არ განვიხილავთ იმ რიგის მოვლენებსა თუ ფაქტებს, რაც, მართალია, დასტურდება XIX—XX საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში (ხოლმეობითის კატეგორიისა თუ პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნა...), მაგრამ აშკარად ნაშთია ძველი ვითარებისა. ჩვენი მიზანი იყო შეგვესწავლა მხოლოდ ის, რაც ტიპური და ნიშანდობლივია ახალი ქართულისათვის.

სამწერლობო ენაზე მუშაობის პროცესში გვერდს ვერ ავუვლით დიალექტურ მოვლენებსაც, რამდენადაც ისინი ყოველთვის იჩენენ თავს სალიტერატურო ენაში. ის, რაც აშკარა დიალექტიზმია, ჩვენ მსჯელობის საგნად არ გავვიხდია, თუმცა ზოგჯერ ვიშველიებდით კიდევ ამა თუ იმ საკითხის გასარკვევად.

ნაშრომში ცალ-ცალკე განვიხილავთ ნამყო ძირითადისა და მეორე კავშირებითის წარმოებისა და ამ ორი ნაკვეთის ურთიერთმიმართების საკითხებს, ვცდილობთ გამოჩვენების ახსნას და სისტემაში მათი ადგილის მოძებნას.

ნაკვეთულთა მაწარმოებლები, ჩვეულებრივ, დროისა და კილოს მაწარმოებლებად იყო გაგებული და, ამდენად, უღლებადი ჯგუფების წარმოების საკითხებზე მსჯელობისას დროისა და კილოს კატეგორიებსაც ანალიზებდნენ; მაგრამ დრო და კილო არ ჩანს უცვალელებელი კატეგორია ერთი ნაკვეთის ფარგლებში, ამიტომ ამ საკითხს არ განვიხილავთ ნაშრომის ძირითად ნაწილში. ჩვენი ამ თვალსაზრისის დასაბუთებას შესაეაღში ვცდილობთ.

შესავალი

§ 1. უღლებად ფორმათა ჯგუფები ქართულში

უღლებად ფორმათა ჯგუფებს პრაქტიკული გრამატიკის ავტორებიც გამოყოფდნენ; ეს საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ დაწვრილებითაა შესწავლილი (7; 75; 1; 4; 46...). აღნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ძველი გრამატიკოსები ამ ჯგუფების აღსანიშნავად გამოიყენებდნენ ტერმინს **დრო** (ზ. შანშოვანთან „უამი“). ა. შანიძე ადრეულ გამოკვლევებში ხმარობს ტერმინს **წვერი** (58, 108 და შემდეგ). იქვე წვერის სინონიმად გვხვდება **დრო-კილო** (58, 128); შემდგომში ამ ცნებას ავტორი აღნიშნავს ტერმინით **რივი** (64, 024). 1938 წლიდან ა. შანიძე ამკვიდრებს ტერმინს **მწკრივი** (65, 297 და შემდეგ), რომელიც ამ ცნების აღსანიშნავი ძირითადი ტერმინია ამჟამად. არნ. ჩიქობავა უღლებად ფორმათა ჯგუფებს **ნაკვთს** უწოდებს (69 და სხვა); ეს ტერმინიც საკმაოდ გავრცელებულია საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.

ა. შანიძის აზრით, **მწკრივი** გრამატიკული კატეგორიაა. ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიეძღვნა 1941 წელს (96). მსჯელობის საფუძველი ასეთია: გრამატიკული კატეგორია საპირისპირო ფორმულ-არსებობის საფუძველზე ყალიბდება, ხოლო ერთი რომელიმე მწკრივი ისე მიემართება სხვა მწკრივებს, როგორც სხვა რომელიმე — ყველა დანარჩენს. ისინი ერთგვარ მოვლენას ასახავენ, აქვთ ფორმათა ერთგვარი რაოდენობა, თითოეულ მათგანთან გარკვეული ცნებაა დაკავშირებული. ყველა მათგანის გათვალისწინება ცხადყოფს, რომ ისინი შეადგენენ საპირისპირო სახეებს ზოგადი კატეგორიისას. ავტორის აზრით, მწკრივი ქართულში რეალური ფაქტია. სხვა კატეგორიათაგან განსხვავებით, მწკრივი რთული კატეგორიაა და შეიცავს რამდენიმე კატეგორიას, რომელსაც **მწკრივის ელემენტებს** (დრო, კილო, ჯერობა, აქტი...) უწოდებს (96; 60, 216—217).

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ნაკვთი ტექნიკური ტერმინია და მიუთითებს უღვლილების ერთეულზე ამ ერთეულის ფუნქციის აღნიშნავად-

ამიტომ ნაკვთი ვერ იქნება გრამატიკული კატეგორია („უფუნქციო კატეგორია“ არ არის კატეგორია!) ისევე, როგორც გრამატიკული კატეგორიას არ გულისხმობენ ტერმინები „ბგერა“, „მარცვალი“, „ნმოვანი“, „ფუძე“ (69, 8).

ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ვ. თოფურიამ (15). ავტორის აზრით, რადგანაც მწკრივს არ გააჩნია გრამატიკული კატეგორიის არც ფუნქცია და არც ფორმა, ხოლო მწკრივის საწარმოებელ ნიშნებად მიჩნეული სუფიქსები (-ა, -ე, -ო, -ი...) დროის, კილოსა და ჯერობის მაწარმოებელი აფიქსებია, ამიტომ მწკრივი არ შეიძლება მივიჩნიოთ კატეგორიად. ჩვენთვის ეს თვალსაზრისია მისაღები.

§ 2. ნაკვთთა რაოდენობა ძველ ქართულში

ნაკვთთა რაოდენობა განსხვავებულია ძველსა და ახალ სალიტერატურო ქართულში.

ნ. მარის, რომლის დიდ დამსახურებადაც ითვლება საწარმოებელი ფუძის მიხედვით დაჯგუფებული დრო-კილოთა სისტემის დანერგვა სამეცნიერო გრამატიკაში, ძველი ქართულისათვის შემდეგ ნაკვთებს გამოყოფს (დროები — ავტორის ტერმინოლოგიით):

- I ჯგუფი: 1. აწმყო (ვაქებ)
2. ნამყო უსრული I (ვაქებდი)
3. ნამყო უსრული II (ნატვრითი — ვაქებდე)

- II ჯგუფი: 4. აორისტი (ვაქე)
5. კავშირებითი (ვაქო)

- III ჯგუფი: 6. ნამყო სრული (წიგნიერი—მიქიეს, ხალხური—მიქია)
7. წინარეწარსული (მექო)
8. ნამყო კავშირებითი (მექოს) (92).

ნ. მარის არც „ტაბულებში“ და არც „ძველი ქართული სალიტერატურო ენის გრამატიკაში“ (91) ხოლომობითი, როგორც ნაკვთი, არ ჩანს. ამის შესახებ მიუთითებდა არნ. ჩიქობავა ჯერ კიდევ 1926 წელს. თუმცა ზოგი ზმნის უღვლილებსას ნ. მარის ხმარობს ტერმინს „ნამყო ჩვეულებითი“. ამ ნაკვთის აღსანიშნავად ა. შანიძე იყენებს ტერმინს მრავალგზითი. შემდგომ მონოგრაფიაში „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“ გვხვდება ტერმინი ნამყო მრავალგზითი და იქვე იძლევა მის დახასია-

თებას: „ნამყო მრავალგზითი, კაცმა რომ თქვას, განსაზღვრული დრო არ არის: იგი გამოხატავს ხოლმე მოქმედებას არა რომელსაშიც დროში განსაზღვრულს (ნამყოსა, აწმყოსა თუ მყოფადში), არამედ ისეთს რომელიც ყოველთვის ჩვეულებრივია და მარად დამახასიათებელია მოქმედი პირისათვის. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ მრავალგზითი ნამყოს ფორმები ქართული ზმნის უძველესი ფორმაციის დროისა უნდა იყოს“ (62, 6). ამავე შრომის რუსულ ვარიანტში ტერმინი პერმანენცია ხმარებული (97, 52). საბოლოოდ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ადგილი დაიმკვიდრა ტერმინმა ხოლმეობითი, რომელიც ა. შანიძემ 1930 წლის გრამატიკაში ნამყო ჩვეულებითის სინონიმად იხმარა (38). ამავე ნაკვთის აღსანიშნავად არნ. ჩიქობავამ გამოიყენა ტერმინი ჰაბიტუალისი (71, 146).

შენიშვნა: ხოლმეობითის ფორმებზე პრაქტიკულ გრამატიკებშიც არის გამახვილებული ყურადღება: ბ. იოსელიანი წერს: „არიან რომელნიმე ზმნანი აწმდგომსა დროსა შინა ხმარებულნი ჰხშირობითად დამეტებითა ბოლოასა ასოთა ი. მაგ. უფალი მჰსაჯულ არს, ესე დაამდაბლის, და ესე აღამაღლის და სხ. ხოლო პიროვნად: დავამდაბლი, ავამაღლი და სხ.“ (25, 72). ასევე საინტერესოა თ. უორდანიას შენიშვნა: „ქართულს ენას აქვს აგრეთვე დრო სამარადისო ანუ გახშირებითი (ხაზგასმა ავტორისაა — გ. გ.), რაასათვის დაემატება ასო „ი“, მაგ. „ვარი“, „ხარი“. ე. ი. მუდამ ვარ, ხარ (და არა მხოლოდ ეხლა)... ნამყო დროს კი ხშირად მიემატება: „მოვიდ-ის, წარვიდ-ის, მონახ-ის... გამოვიდ-ი, გამოვსც-ი, ვისმინ-ი და სხვ. (მრავლ. მოვიდი-ან, გამოვიდი-ან)“ (42, 69).

1920 წელს ა. შანიძე ძველი ქართულისათვის ნაკვეთულთა დაჯგუფების ასეთ სქემას წარმოადგენს:

(ნამყო სრულის ჯგუფი)	(აწმყოს ჯგუფი)
1. ნამყო სრული	1. აწმყო ერთგზითი
2. მყობადი (ანუ ნატვრითი კილო)	2. აწმყო მრავალგზითი
3. ნამყო მრავალგზითი	3. ნამყო უსრული
4. ბრძანებითი კილო	4. ბრძანებითი კილო

იქვე შენიშნულია, რომ აწმყო მრავალგზითის I და II პირის ფორმები აწმყო ერთგზითის ფორმებს ემთხვევა (62, 6—7).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ამ სქემის მიხედვით ა. შანიძე პირველ ჯგუფად ნამყო სრულის ჯგუფს მიიჩნევს. დრო-კილოთა მესამე ჯგუფ-

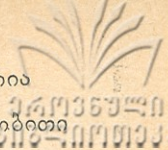
ფის ფორმები არ არის განხილული ამ ნაშრომში, ამდენად, სქემაში არ აისახა. 1934 წელს სასკოლო სახელმძღვანელოში „ძველი ქართული ენა“ ავტორი ნაკვეთელთა სამ ჯგუფს წარმოადგენს, რომელთაც წყებას სერიას უწოდებს (64). ამ შემთხვევაში უკვე ნამყო სრულის ჯგუფი მეორე სერიადაა წარმოდგენილი ისევე, როგორც 1930 წლის „ქართულ გრამატიკაში“ (58). ტერმინები დაზუსტებულია და დრო-კილოთა სისტემა ძველი ქართულისათვის ასეთ სახეს იღებს:

I წყება (ანუ სერია)	II წყება (ანუ სერია)	III წყება (ანუ სერია)
აწმყო	ნამყო წყვეტილი	I თურმეობითი
აწმყოს ხოლმეობითი	ნამყო ხოლმეობითი	II თურმეობითი
ნამყო უწყვეტელი	II კავშირებითი	III კავშირებითი
I ბრძანებითი	(მყოფადი)	
II კავშირებითი	წართქმითი ბრძანებითი	

უფრო მოგვიანებით I სერიას კიდევ ერთი ნაკვეთი დაემატა — უწყვეტლის ხოლმეობითი, რომელიც, ა. შანიძის აზრით, პირნაკლია (55, 835); თუმცა 1976 წელს გამოცემულ „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“ სრული პარადიგმითაა წარმოდგენილი (67, 90). უწყვეტლის ხოლმეობითის ასევე სრულ პარადიგმას წარმოადგენენ ი. იმნაიშვილი (23, 127) და ლ. კიკნაძე (30). ამ ნაკვეთის I და II პირის ფორმა უწყვეტლის ფორმებს ემთხვევა. განსხვავებას, ა. შანიძის აზრით, ქმნის ი-ს ფაკულტატურობა უწყვეტელში (ამგვარი დასკვნის საფუძველს ამ ორი ნაკვეთის პარადიგმათა შედარება გვაძლევს) (67, 92).

1946 წელს ა. შანიძე აქვეყნებს ნაშრომს „ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში“ (56), სადაც საუბარია „ებრძანის“ ტიპის ფორმათა შესახებ. მათ ავტორი III ხოლმეობითად მიიჩნევს. ამ ნაკვეთს ადგილი მესამე სერიაში მიეჩინა. ა. შანიძის სქემას III ხოლმეობითის გარდა კიდევ ერთი ნაკვეთი დაემატა II სერიაში — შერეული კავშირებითი (მისცოდინ) (55, 843; 57, 18). ამ ფორმებს პირველად ყურადღება მიაქცია კ. კეკელიძემ, რომელიც აღნიშნავს: „საყურადღებოა არაჩვეულებრივი, თითქოსდა დიალექტური ფორმები ზმნისა: აღსარულნოდინ, ეზიარნოდინ, ყოდინ, განათიოდინ“ და უდარებს მათ ვაჟა-ფშაველასთან დადასტურებულ ფშაური კილოს ფორმებს — „საფლავი გამითხაროდი, ქვიშანი მომყაროდი“ (52, 136). საბოლოოდ, დაზუსტებული ტერმინოლოგიითა და შევსებული სახით დრო-კილოთა სისტემა ა. შანიძის შრომათა მიხედვით ასეთ სახეს იღებს:

I სერია

II სერია

III სერია

- 1. აწმყო
- 2. აწმყოს ხოლმეობითი
- 3. უწყვეტელი
- 4. I ბრძანებითი
- 5. უწყ. ხოლმეობითი
- 6. I კავშირებითი (I მყოფადი)

- 7. წყვეტილი
- 8. მეორე ბრძანებითი
- 9. მეორე ხოლმეობითი
- 10. მეორე კავშირებითი (მეორე მყოფადი)
- 11. შერეული კავშირებითი (შერეული მყოფადი)

- 12. I თურმეობითი
- 13. II თურმეობითი
- 14. III ხოლმეობითი
- 15. III კავშირებითი

ლ. კიკნაძე ა. შანიძის მიერ შერეულ კავშირებითად მიჩნეულ ფორმათაგან ზოგს ხოლმეობითად თვლის და ახალ ნაკეთს გამოყოფს შერეული ხოლმეობითის სახელით; ეს ნაკეთი „ფორმით (გარეგნულად) არაფრით არ იქნებოდა განსხვავებული შერეული კავშირებითისაგან (ამ მწკრივისა და შერეული კავშირებითის ფორმები ისევე დაემთხვევა ერთმანეთს, როგორც ოდ-იანი ზმნების უწყვეტლის ხოლმეობითისა და I კავშირებითის ფორმები)“ (31, 187). ლ. კიკნაძეს შესაძლებლად მიანია აგრეთვე ახალი ნაკეთის — I თურმეობითის ხოლმეობითის — გამოყოფა. „თუ ხოლმეობითის ხუთ მწკრივს (აწმყოს ხოლმეობითს, უწყვეტლის ხოლმეობითს, II ხოლმეობითს, შერეულ ხოლმეობითსა და III ხოლმეობითს) იმ მწკრივსაც მივუმატებთ, რომელიც I თურმეობითის ფუძეს იყენებს (ისევე როგორც აწმყოს ხოლმეობითი აწმყოს ფუძეს იყენებს) და რომელსაც შეიძლება I თურმეობითის ხოლმეობითი ეწოდოს, ძველ ქართულში არსებული მწკრივების რიცხვი 17 გახდება“ (31, 192); მსჯელობას მაგალითები არ ახლავს.

შემდგომში ლ. კიკნაძე შესაძლებლად თვლის ძველი ქართულისათვის კიდევ ორი ნაკეთის დაშვებას — ესაა **შერეული ნამყო** და **შერეული ბრძანებითი**. ამ თეორიული დაშვების საფუძველი ასეთია: ა. შანიძეს კონტექსტში — „მოგვსენენ ჩუენ მარადის, დედოფალო“ — „ვითარ-მე ღირსად მოგიჰუნნოდი თქუენ, შვილნო ჩემნო, გლახაკმან ამან“ — შესაძლებლად მიანია **მომიჰსენნოდე** ფორმის აღდგენა, ნაცვლად **მოგვსენენ** ფორმისა (55, 843). ლ. კიკნაძე ასე მსჯელობს: „**მომიჰსენნოდე**“ ფორმა შერეულ ხოლმეობითთან და შერეულ კავშირებითთან ერთად უნდა არსებულიყო და შეიძლებოდა მისთვის შერეული ბრძანებითი გვეწოდებინა; ხოლო რადგან I ბრძანებითს და არც II ბრძანებითს საკუთარი ფუძე არა აქვს (I ბრძანებითი უწყვეტლის ფუძეს იყენებს, მეორე ბრძანებითი — წყვეტილისას), ის მწკრივიც

უნდა არსებულებო, რომელსაც შეიძლება შერეული ნამყო ეწოდოს (31, 192). ნაშრომში წარმოდგენილია შერეული ნამყოსა და შერეული ბრძანებითის სავარაუდო პარადიგმები. ამ მოსაზრებას იზარებს და ზოგ შემთხვევაში ფაქტობრივი მასალით ამაგრებს ზ. სარჯველიანი (44, 186).

როგორც ვხედავთ, ლ. კიკნაძის თვალსაზრისის მიხედვით, დრო-კილოთა სისტემაში 19 ნაკვთი ივარაუდება; მეორე სერია ამ სახით წარმოგვიდგება:

1. წყვეტილი	5. II კავშირებითი
2. II ხოლმეობითი	6. შერეული კავშირებითი
3. შერეული ნამყო	7. II ბრძანებითი
4. შერეული ხოლმეობითი	8. შერეული ბრძანებითი

არნ. ჩიქობავას აზრით, დრო-კილოთა სისტემა ძველ ქართულში შედარებით მარტივია. მონოგრაფიაში „მარტივი წინადადების პრობლემა ძველ ქართულში“ ამგვარი სქემაა წარმოდგენილი (71, 144—151):

პირველი ჯგუფი

1. აწმყო
2. ნამყო უსრული
3. კონიუნქტივი I

მეორე ჯგუფი

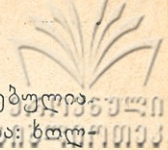
1. ნამყო ძირითადი (აორისტი)
2. ნამყო ჩვეულებითი (ჰაბიტუალისი, პერმანსივი)
3. კონიუნქტივი მეორე

მესამე ჯგუფი

1. ნამყო სრული (შედევგობრივი I, თურმეობითი I)
2. ნამყო წინარეწარსული (შედევგობრივი II, თურმეობითი II)
3. კონიუნქტივი მესამე

არნ. ჩიქობავას მიაჩნია, რომ აწმყოს ხოლმეობითად გაგებულნი ფორმები იგივე აწმყოა, ოღონდ მისი უძველესი სახე (72). ამგვარადვე, უწყვეტლის ხოლმეობითი უწყვეტლის ძველი სახეობაა (71, 148). ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად სხვა ნაკვთებია გამოყენებული (ბრძანებითს საკუთარი ნაკვთი არა აქვს) (72). ასევე არ არის ცალკე ნაკვთად განხილული შერეული კავშირებითი (არნ. ჩიქობავას ტერმინით — არქაული ნამყო უსრული); იგი არის არა მეორე სერიის ნაკვთი, არამედ ნამყო უსრულის არქაული სახეობა, ხოლმეობითისაგან წარმოებულნი ფორმა; „იგი ორდინალური (რიგითი) ნამყო უსრულია“ (69, 58).

ნაკვთთა რაოდენობა ახალ ქართულში ძველისაგან განსხვავებულია ამის ძირითადი მიზეზი ზმნის სისტემაში მომხდარი ცვლილებებია: ხოლო მეობითის კატეგორიის გაქრობა, სუბიექტური მესამე პირის -ნ და -ედ სუფიქსთა დაკარგვა და ასპექტის სისტემის შეცვლა (ამ პროცესთა შესახებ იხ.: 51; 72; 95). არსებითი შედეგი ის არის, რომ გაქრა ე. წ. ხოლმეობითისა და ბრძანებითის ნაკვთები (თუმცა ზოგმა დიალექტმა შემოინახა) და ჩამოყალიბდა მყოფადი და მისგან ნაწარმოები ნაკვთები, რომელთაც „აწმყოს წრის მწკრივთა განშტოებებს“ უწოდებენ (64, 025; 83).

დრო-კილოთა სისტემაში მომხდარი ცვლილებების გათვალისწინებით ა. შანიძე ახალი ქართულისათვის ასეთ სქემას წარმოადგენს:

1930 წლის „ქართული გრამატიკა“

1953 წლის „ქართული

გრამატიკის საფუძვლები“

I სერია

- ა) აწმყოს წრე
1. აწმყო
2. ნამყო უწყვეტელი
3. I კავშირებითი
- ბ) მყობადის წრე
4. მყობადი
5. პირობითი
6. I კავშირებითი

I სერია

- ა) აწმყოს წრე
1. აწმყო
2. უწყვეტელი
3. აწმყოს კავშირებითი
- ბ) მყოფადის წრე
4. მყოფადი
5. I ხოლმეობითი
6. მყოფადის კავშირებითი

II სერია

7. ნამყო წყვეტილი
8. ნამყო ხოლმეობითი
9. ბრძანებითი (II სუბიექტური პირისა მხოლოდ და ისიც წარ-
თქმითად)
10. II კავშირებითი

II სერია

7. წყვეტილი
8. ბრძანებითი
9. II ხოლმეობითი
10. II კავშირებითი

III სერია

11. I თურმეობითი
12. II თურმეობითი
13. III კავშირებითი

III სერია

11. I თურმეობითი
12. II თურმეობითი
13. III კავშირებითი

1930 წლის გრამატიკაში ტერმინით **I კავშირებითი** ორი ნაკვეთი აღნიშნული; ფორმები განსხვავებულია. როგორც ვხედავთ, შემდგომში ტერმინები დაზუსტდა და გამარტივდა. ნაკვეთა რაოდენობა არ შეცვლილა. „საფუძვლებში“ სქემას ახლავს შენიშვნა, რომ ორი ნაკვეთი — ბრძანებითი და II ხოლმეობითი — კილოებშია შემონახული, თუმცა საილუსტრაციოდ ბრძანებითის სალიტერატურო ფორმებია შეტანილი: წერე (დაწერე), აშენე (ააშენე) (61, 228); სასკოლო გრამატიკაში კი 11 ნაკვეთია წარმოდგენილი — ბრძანებითი და II ხოლმეობითი აღარ გვხვდება (59, 100). დრო-კილოთა ეს ნომენკლატურაა ამჟამად სპეციალური ლიტერატურაში ყველაზე მეტად გავრცელებული.

ახალ ქართულში არნ. ჩიქობავა 10 ნაკვეთს გამოყოფს. სქემა ამგვარად წარმოგვიდგება:

პირველი წყება (სერია): 1. აწმყო (ზრდის). 2. ნამყო უსრული (ზრდიდა) → 3. კავშირებითი პირველი (ზრდიდეს). 4. მყოფადი (გაზრდის) → 5. პირობითი (გაზრდიდა).

მეორე წყება (სერია): 6. ნამყო ძირითადი (ზარდა) → 7. კავშირებითი მეორე (ზარდოს)

მესამე წყება (სერია): 8. თურმეობითი პირველი (უზრდია). 9. თურმეობითი მეორე (ეზარდა) → 10. კავშირებითი მესამე (ეზარდოს).

სქემას ახლავს შენიშვნა: „უფრო თანმიმდევრული იქნებოდა ნაკვეთთა წარმოების პრინციპი ბოლომდე გავფეთარებინა; მაშინ ყველა ნაკვეთი ორ წყებაში გაერთიანდებოდა: 1. აწმყოს წყებაში და 2. ნამყო ძირითადის წყებაში. ჩვენ აქ ტრადიციულ სამ წყებას ვტოვებთ“ (76, 062).

როგორც ვხედავთ, სქემაში არ არის ე. წ. „მყოფადის კავშირებითი“ (გაზრდიდეს). ეს ნაკვეთი არნ. ჩიქობავამ 1967 წელს შეიტანა დრო-კილოთა სისტემაში და უწოდა მას პირობით-კავშირებითი (УСЛОВНО-СОСЛОГАТЕЛЬНОЕ) (98, 48). ამრიგად, საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით ახალ ქართულში 11 ნაკვეთი გამოიყოფა.

§ 4. ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის

ამჟამად მიღებული დაჯგუფება დრო-კილოთა სისტემისა საწარმოებელი ფუძის პრინციპზეა აგებული, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ნ. მარმა დანერგა (92). უფრო ადრე მსგავსი პრინციპით დააჯგუფა ზმნები დ. ჩუბინაშვილმა (79). ამგვარ კლასიფიკაციაში პირველი და მეორე

სერიის ნაკვთები საწარმოებელი ფუძის მიხედვითაა დაჯგუფებული. მესამე სერიას ამგვარი საყრდენი ნაკვთი არ გააჩნია. I თურმეობითი ფუძე არ არის ამოსავალი დანარჩენებისათვის. ამ წინააღმდეგობას ნ. მარიც ხედავს: „ეს სამი დრო ერთად უნდა იყოს, რადგანაც ისინი ნაწარმოებია ერთი და იმავე წესით, თუმცა ვერცერთ მათგანს ვერ განვიხილავთ, როგორც საყრდენად ხმარებულ დროს, რომლისგანაც სხვები არიან წარმოქმნილნი“ (101, 138).

არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, რომ წარმოების წესის საფუძველზე III ჯგუფის (სერიის) გამოყოფა საკლასიფიკაციო პრინციპის შეცვლაა, ეს კი ნაკლია კლასიფიკაციისა; ამავე დროს, წარმოების წესი (ინვერსიული-ბა) ერთგვარი მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს აქვს, გარდაუვალებს — არა. გარდაუვალ ზმნებთან მეშველზმნიანი წარმოება გვაქვს, თუმცა არა ყოველთვის — ორპირიანთა II თურმეობითი და III კავშირებითი მეშველ ზმნებს არ იყენებს (75, 98).

ა. შანიძის აზრით, მესამე სერიის ნაკვთებს საერთო ფუნქცია აერთიანებთ — ესაა თურმეობითობა (უნახაობა) პროცესისა: „I თურმეობითში სამი ელემენტი: დრო (წარს.), კილო (თხრ.) და აქტი (უნახავი)“ (60, 221). „უნახავი აქტის მწკრივები (კერძოდ I თურმეობითი) „თურმე“-ს გაგებას შეიცავს“ (ხაზი ჩვენია — გ. გ.) (60, 222). „შედგენილობის თვალსაზრისით II თურმეობითი I-ისაგან ერთი ელემენტით განსხვავდება, ეს ელემენტი თანამიმდევრობა (უწინარესი). ეს მწკრივი გადმოგვცემს ისეთ უნახავ მოქმედებას, რომელიც სხვას უსწრებდა“ (60, 222). რაც შეეხება III კავშირებითს, მისი დახასიათებისას ა. შანიძე არას ამბობს თურმეობითის გაგებაზე, როგორც ამას არნ. ჩიქობავა შენიშნავს (75, 100), რადგან ამ ნაკვთს ამგვარი გაგება არ გააჩნია, თუმცა ეს ნაკვთიც „უნახავი აქტის მწკრივად“ მოიხსენიება. ამ საკითხზე მსჯელობისას არნ. ჩიქობავა დაასკვნის: თურმეობითის ჯგუფის ნაკვთები ვერ გაერთიანდება მათი ფუნქციის მიხედვით (75, 100). აღნიშნავენ იმასაც, რომ უნახაობა არ არის ნიშანდობლივი თურმეობითის შინაარსისათვის, თურმეობითის ფუნქციები არ დაიყვანება უნახაობამდე (49). რაც შეეხება სინტაქსურ ნიშანს (სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვებს), არნ. ჩიქობავას აზრით, „სამი ჯგუფის გამოყოფა ზმნის უღვლილებაში ნაწილობრივ გამართლებულია სინტაქსური თვალსაზრისით; ნაკვთების წარმოება კი სინტაქსის საგანი არ არის, იგი ფუძეთა წარმოებას განეკუთვნება და მორფოლოგიის საგანი უნდა იყოს (იმ თავისებურებათა გათვალისწინებით, რაც ამ რიგის ფუძეთა წარმოებას ახასიათებს)“ (75,

107, იხ. აგრეთვე 69, 56—110; 76, 062). ავტორის აზრით, ნაკვთთა დაჯგუფების ერთადერთი პრინციპი უნდა იყოს იმის გარკვევა, თუ „არის თუ არა იწარმოება ესა თუ ის ნაკვთი და რით (რა თავსართ-ბოლოსართების მეშვეობით) იწარმოება იგი“ (75, 102). არნ. ჩიქობავა ძირითად ნაკვთებად, რომელთაგანაც იწარმოება ყველა სხვა ნაკვთი უშუალოდ თუ შუალოდ, პირდაპირი წყობით თუ ინვერსიულად, მიიჩნევს აწმყოსა და ნამყო ძირითადს და დაასკვნის: „ამისდაკვალად ნაკვთების წარმოებისას გვექნება ორი ჯგუფი: აწმყოს ჯგუფი და ნამყო ძირითადის ჯგუფი. აწმყოს ჯგუფი ამჟამად ყველაზე მრავალრიცხოვანია.

I. გარდამავალი ზმნის აწმყოსაგან (ცვლ-ი-ს) იწარმოება

ა) პირდაპირი წყობის ნაკვთები:

1. ნამყო უსრული (ცვლ-ი-დ-ა) → 3. კავშირებითი პირველი (ცვლ-ი-დ-ე-ს)

2. მყოფადი (წმე-ცვლ-ი-ს) → 4. მყოფადისეული ნამყო უსრული (წმე-ცვლ-ი-დ-ა)

[5. 6. 7. თურმეობითი I, II, კავშირებითი III გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა (წმე სცვლია, სცვლოდა, სცვლოდეს)]

ბ) შებრუნებული (ინვერსიული) წყობისა:

8. თურმეობითი პირველი გარდამავალ ზმნათა (უცვლია)

II. ნამყო ძირითადისაგან (ცვალ-ა) იწარმოება ნაკვთები:

ა) პირდაპირი წყობისა: 9. ნამყო ძირითადის ხოლმეობითი (ძვ. ქართულში): (ცვალ-ი-ს)

10. კავშირებითი მეორე (ცვალ-ო-ს)

ბ) შებრუნებული (ინვერსიული) წყობისა

11. თურმეობითი მეორე გარდამავალ ზმნათა (წმე ეცვალა)

12. კავშირებითი მესამე გარდამავალ ზმნათა (წმე ეცვალოს)“.

(75, 107).

სქემაში არ ჩანს, თუ რა ადგილი უჭირავს გარდაუვალ ერთპირიან ზმნათა ფორმებს. არაა აგრეთვე წარმოდგენილი მყოფადის კავშირებითი („პირობით-კავშირებითი“ — ავტორის ტერმინით). დრო-კილოთა სისტემა, ამგვარივე პრინციპით დაჯგუფებული (ოდნავ შეცვლილი ვარიანტი), არის წარმოდგენილი შემდეგდროინდელ ნაშრომში (98, 48-49);

I აწმყოს ჯგუფი

1. აწმყო, 2. ნამყო უსრული, 3. კავშირებითი I (იწარმოება ნამყო უსრულისაგან), 4. მომავალი, 5. პირობითი (იწარმოება მომავლისაგან)

6. პირობით-კავშირებითი — ყველა პირდაპირი წყობისა, 7. თურ-
მეობითი I ინვერსიული წყობისა.

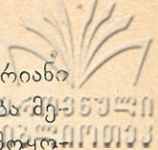
II. ნამყო ძირითადის ჯგუფი:

8. ნამყო ძირითადი, 9. ხოლმეობითი (ძვ. ქართულისა), 10. კავში-
რებითი II — ყველა პირდაპირი წყობისა, 11. თურმეობითი II, 12.
კავშირებითი III — ინვერსიული წყობისა.

სქემა მხოლოდ გარდამავალ ზმნათათვისაა გამოსადეგი: გარდაუვალ
ზმნათა წარმოებაზე, ბუნებრივია, არის მსჯელობა ნაშრომში (98,
50-51), მაგრამ ამ სისტემაში მათ რა ადგილი უჭირავს, არ ჩანს, რად-
გან, ავტორის აზრით, სრულ პარადიგმას დრო-კილოთა სისტემაში
მხოლოდ გარდამავალი ზმნები იძლევიან (98, 48).

ამრიგად, არის ცდა ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის გატარებისა.
ამგვარი კლასიფიკაციის საფუძველზე დაჯგუფებული დრო-კილოთა
სისტემა, რა თქმა უნდა, საინტერესოა, ოღონდ ეს არის, რომ სისტემა
სხვადასხვაგვარად წარმოვედგება გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნა-
თათვის: პირველი ვარიანტის მიხედვით I თურმეობითი, II თურმეო-
ბითი და III კავშირებითი ერთ შემთხვევაში აწმყოს ჯგუფში მოექცა,
მეორე შემთხვევაში — ნამყო ძირითადის ჯგუფში; ამას გარდა, ერთ-
პირიან გარდაუვალ ზმნათა მესამე სერიის ფორმათათვის ადგილი არ
მოიძებნება ამ სისტემაში. ტრადიციულ დაჯგუფებას, მართალია, აქვს
ნაკლი, მაგრამ არის კიდევ რამდენიმე მომენტი, რაც გვაფიქრებინებს,
რომ უპირატესობა მაინც ტრადიციულ კლასიფიკაციას უნდა მიენი-
ჭოს: ა) წარმოდგენილი კლასიფიკაციის ორივე ვარიანტში გარდამა-
ვალ ზმნათა I თურმეობითი აწმყოს ჯგუფში მოექცა; ივარაუდება,
რომ აწმყოს ფუძისაგან იწარმოება (ოღონდ ინვერსიულად). ცნობი-
ლია, რომ გარდამავალ ზმნათა ერთი ჯგუფის I თურმეობითი ნამყო
ძირითადის ფუძეს ემყარება (ასევე ინვერსიულად). I თურმეობითში,
„საზოგადოდ, II სერიის თემას იყენებენ ისეთი ზმნები, რომელთაც
წყვეტილის მესამე სუბ. პირში **ო** აქვთ და **ც** ფუძის ზმნისწინდართული
ზმნები“ (60, 437). ზემოწარმოდგენილი პრინციპით დაჯგუფებულ
სისტემაში ამ ტიპის ზმნები ნამყო ძირითადის ჯგუფში მოექცევა. გა-
მოდის, რომ გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითიც ერთ შემთხვევაში
აწმყოს ჯგუფში შევა (გაუკეთებია...), მეორე შემთხვევაში ნამყო ძი-
რითადის ჯგუფში (აუღია...). ბ) გარდამავალ ზმნებში ტრადიციული
სისტემის I და II სერიის დაპირისპირება III სერიასთან რამდენიმე
მორფოლოგიური ნიშნით ხდება: III სერიაში ინვერსიული წყობა

გვაქვს, I და II სერიაში — პირდაპირი; I და II სერიის სამპირიანო ზმნები III სერიაში ირიბ ობიექტურ პირს კარგავს, სამპირიანობა მე-სამე სერიისათვის არ არის დამახასიათებელი... ორი ჯგუფის გამოყოფა ინვერსიული და პირდაპირი წყობის ფორმებს ერთ ჯგუფში აქცევს; ერთი და იგივე ზმნა ერთსა და იმავე ჯგუფში პირთა სხვადასხვა რაოდენობითაა წარმოდგენილი. გ) ნამყო ძირითადის ჯგუფში მოქცევა გა-ზარდა და გა-ეზარდა ფორმები. ტრადიციულ სისტემაში I და II სერიაში ფუძეთა ამგვარი მონაცვლეობა გამორიცხულია მოქმედებით და ვნებითი გვარის ზმნებში...

ამგვარად, საწარმოებელი ფუძის პრინციპის ბოლომდე გატარებით შესაძლებელია ორი ჯგუფის გამოყოფა, მაგრამ ამით ირღვევა სხვა პრინციპები, რაც ტრადიციულ სისტემაშია გატარებული. ყოველივე ამის გამო, ვფიქრობთ, მიუხედავად ზოგი ნაკლოვანებისა, უპირატესობა მინც ტრადიციულ დაჯგუფებას უნდა მიენიჭოს, რის მიხედვითაც ტრადიციული მეორე სერია ახალ ქართულში ორი ნაკვით წარმოდგება — ნამყო ძირითადითა და II კავშირებით.

266
 712
 3

§ 5. სინონიმურ ტერმინთა შესახებ

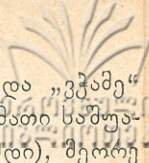
როგორც უკვე ითქვა (§ 1), უღვლილების ერთეულის აღსანიშნავად ქართულში სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ავტორთან განსხვავებული ტერმინები იხმარებოდა: „დრო“, „წერი“, „რიგი“, „დრო-კილო“, „მწკრივი“, „ნაკვით“. ამჟამად ძირითადად გავრცელებულია ტერმინები „მწკრივი“ და „ნაკვით“. „მწკრივი“ ტერმინის შემოღებას იმთავითვე ახლდა მტკიცება მისი კატეგორიად მიჩნევისა და რთულ კატეგორიად დასახვისა; მწკრივის შემადგენელ ელემენტებად დაყოფისა. ტერმინი „ნაკვით“, როგორც აღვნიშნეთ, ამას არ ვარაუდობს; სხვაგვარად, ამ ტერმინის შემოღებისას გახაზავდნენ იმას, რომ ეს ტექნიკური ტერმინია და „მიუთითებს უღვლილების ერთეულზე ამ ერთეულის ფუნქციის აღნიშნავად“ (69, 8). რამდენადაც ამ ტერმინთა შემოღებას შესაბამისი ცნების სხვადასხვაგვარი გაგება ახლავს, ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ ტერმინს **ნაკვით**.

ტერმინოლოგიურმა სიჭრელემ იჩინა თავი მეორე სერიის ერთ-ერთი ნაკვთის მიმართაც: „აორისტი“, „ნამყო სრული“, „ნამყო წყვეტილი“, „წყვეტილი“, „ნამყო ძირითადი“. ა. შანიძემ საბოლოოდ უპირატესობა მიანიჭა ტერმინს „წყვეტილი“. იგი წერს: „რომ შევადაროთ

17

საქართველოს
 ენობრივი
 მემკვიდრეობის
 ცენტრი

ერთმანეთს ორი წარსულდროიანი მოქმედება: „ვჭამდი“ და „ვჭამე“ იმის თვალსაზრისით, თუ როგორი პროცესია გამოხატული მათი საშუალებით, ვნახავთ, რომ ერთი პროცესი უწყვეტელია (ვჭამდი), მეორე კი — შეწყვეტილი (ვჭამე). აი, ეს არის მიზეზი, რომ ერთ მწკრივს „უწყვეტელი“ დაერქვა, მეორეს — „წყვეტილი“ (60, 220).

არნ. ჩიქობავა ამ ნაკვეთის აღმნიშვნელი ტერმინის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს: „წყვეტილი“ განა მხოლოდ ნამყო ძირითადია (თქვა)? კავშირებითი მეორეც (თქვას) აგრეთვე წყვეტილია... თურმეობითი I (უთქვამს) აგრეთვე წყვეტილია... „წყვეტილი“ — „უწყვეტლობა“ ასევე არაზუსტი იქნება, როგორც ნამყო უსრული, ნამყო სრული... ტრადიციის დარღვევა ამ პირობებში ვერ გამართლდება: სიზუსტე დაცული არაა, აღრევა მატულობს“ (69, 77-78). ავტორს მართებულად მიაჩნია ამ ნაკვეთის აღსანიშნად იხმაროს ტერმინი „ნამყო ძირითადი“: „ტერმინი „ნამყო ძირითადი“ აორისტიკისათვის გამართლებულია მორფოლოგიურადაც, რამდენადაც იგი საფუძველია მეორე ჯგუფის დროკილოთათვის, და სინტაქსურადაც, რაკი ვარდამავლობა-ვარდაუვალობის საკითხი მის გარეშე ვერ გადაწყდება“ (71, 141). „ნამყო ძირითადი მართლაც ძირითადია ყველა იმ ნაკვეთს შორის, რომელთაც ნამყო დაერქმის“ (69, 7).

ჩვენთვის სარწმუნო და დამაჯერებელია ავტორის მსჯელობა „წყვეტილის“ შესახებ, მაგრამ ტერმინს „ნამყო ძირითადი“ შეიძლება ასევე გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნიდეს ის, რომ ამ ნაკვეთის ფორმა არ არის მხოლოდ ნამყო დროის გამომხატველი (ამის შესახებ იხ. § 6); გარკვეულ შემთხვევაში შეიძლება გამოხატოს მომავალი და აწმყო დროები. ამიტომ დროის მიხედვით სახელდება ნაკვეთისა შეიძლება არ იყოს გამართლებული... მიუხედავად ამისა, უპირატესობას მაინც „ნამყო ძირითადს“ ვანიჭებთ. საერთოდ კი, ვფიქრობთ, რომ განსახილველი საკითხისათვის სინონიმურ ტერმინთაგან ერთ-ერთის შერჩევას პრინციპული მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს.

§ 6. მეორე სერიის ნაკვეთთა ფუნქციის საკითხისათვის

ა. შანიძის აზრით, „მწკრივი გრამატიკულ კატეგორიად უნდა იქნეს მიჩნეული. ოღონდ სხვა კატეგორიები მარტივია, დაუშლელი, მწკრივი კი რთულია და შეიცავს რამდენიმე კატეგორიას, ელემენტებად წოდებულს, ქართულში უმთავრესად დროსა და კილოს“ (60, 217).

მიუთითებენ, რომ „წყვეტილი დროის მიხედვით წარსულია, კილოს

მიხედვით — თხრობითი“ (68, 119); მეორე კავშირებითი „ორი ელემენტის შემცველია: დროისა (მომავალი) და კილოსი (კავშირებითი)“ (60, 221). ეს თვალსაზრისი საყოველთაოდაა გაზიარებული; ფუნქციის მიხედვით ამ ნაკვთთა დახასიათებისას, ჩვეულებრივ, მსჯელობა ამგვარად წარიმართება; ეს ფაქტი ნაკვთთა სახელდებისასაც იჩენს თავს („ნამყო ძირითადი“, „ნამყო სრული“, „ნამყო წყვეტილი“... „კავშირებითი II“, „მყოფადი II“...).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხაზგასმით არის ნათქვამი, რომ „მწკრივის ელემენტები“ მწკრივის ფარგლებში უცვლელი ელემენტებია: „ელემენტები დაერქვა მწკრივის ფარგლებში უცვალბებელ კატეგორიებს, რომლებიც მის ხერხემალს წარმოადგენენ“; თვითეული მწკრივის შიგნით იცვლება პირი და რიცხვი, ზოგ ენაში სქესიც (მაგ., არაბულში) ან კლასიც; უცვლელია: **დრო**, **კილო**, **გზისობა**, **აქტი**, **თანამიმდევრობა**“ (60, 215-216) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.).

ჩვენი აზრით, შესაძლებელია საკითხის სხვაგვარად დასმაც; კერძოდ, ექვეყნე დაყენება იმისა, არის თუ არა დრო და კილო „**უცვალბებელი ელემენტები**“ მეორე სერიის ნაკვთებისათვის და, საერთოდ, **ცალკე აღებულ ზმნურ ფორმას** აქვს თუ არა გარკვეული დროისა თუ კილოს გაგება. რა გვაძლევს საფუძველს საკითხის დასმისათვის?

ა) ნამყო ძირითადის ფორმას სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა დროის გაგება აქვს:

ნამყო ძირითადის ფორმა წარსულში მომხდარი მოქმედების გამომხატველია; ე. ი. **დრო წარსულია**.

ჭიშკარი გაიღო; ეზოში შემოვიდა მარკოზა და თან მარინე შემოიყვანა (დ. კლდ. 1, 31).

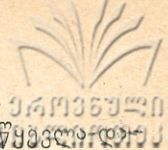
ორი ფშაველი ერთმანეთს წაეჩხუბა; საქმე, რასაკვირველია, ხანჯლებამდე მივიდა და ერთმა მათგანმა მოჰკლა მეორე (რ. ერისთ. 358).

შენ იქ იდექი, ამბობ, იმ დროსა და იქამდინა მიუშვი მტერი, რომ აცემინე მამა ბებერი?! (ილია, 182).

როგორც ცნობილია, მეორე პირის წართქმითი ბრძანებითი ნამყო ძირითადის ფორმებს იყენებს. ამდენად, ჩვეულებრივია ამ ნაკვთის ფორმებით **მომავალი დროის** გამომხატვა:

გაკვეთე ქარი, გააბე წყალი, გარდაიარე კლდენი და ღრენი, გასწი, გაკურცხლე და შემიმოკლე მოუთმენელსა სავალნი ღღენი! (ნ. ბარ. 280)

დამეკარგე აქედამ!... აქედამ გამეცალე!... (ილია, 368).

მომავალ დროს გადმოცემს ნამყო ძირითადის ფორმა ლოცვის გამომხატველ გამოთქმებში:

შენ კი მოგიკვდა ეგ უხეირო თავი (ილია, 518).

აი, დამიწდი, დამიწდი, კარგი რამ შენა ხარ (ილია, 516).

თქვენ გაგიწყდათ მიწა... მოისპო თქვენი სახელი!.. თქვენ ამოგივარდათ თქვენი პატრონი (დ. კლდ. I, 314).

დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი (ილია, 296).

ასრე დასტკბი ამ ქვეყანას, ვით თაფლი ფუტკრის სკითამცა (ბ. ს. IV, 275).

ყველა კარგად დაესწარით მრავალ ახალ წელს დილითა (იქვე). მომავლის გაგება აქვს ნამყო ძირითადის ფორმას მოდალური ნაწილაკების შემცველ წინადადებაში:

ნეტავ ფრინველად მაქცია, დამსვა მალალსა მთაზედა (ხალხ. 213)-
ნეტავი, ქალო, ფიფქი მქნა (იქვე, 196).

გინდა ერთს ჩაავლე ხელი, გინდა მეორეს (ილია, 219).

ვერცხლის თასადამც მაქცია, რო ღვინით აგვესებოდი (ხალხ. 183)-
და თუ გვიმტყუნა ბედმა უეცრად, მახვილის ქნევა თქვენც შეგძლებოდეთ (ო. ჩხ. თევდ. 11).

ოღონდ იღვაწეთ და იწამეთ, რომ არის ღმერთი (იქვე, 10).

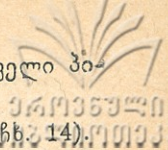
გლოვის ადათიც თუ მოვშაღეთ, რა გვეშველება, თუ არ ვიტირეთ, ვივალაღეთ, თუ არ ვიგლოვით, ვეღარც გავიგებთ, რა დავკარგეთ, რა გველუპება (იქვე, 18).

როგორც აღვნიშნეთ, ნამყო ძირითადის ფორმა ბრძანებითის ფუნქციით გამოიყენება. მიუთითებენ, რომ „ბრძანებითობა თავისი ბუნებით ისეთი აქტია, რომელიც შეიძლება აწმყოში ან მომავალში ხორციელდებოდეს“ (ხაზი ჩვენია — გ. გ.) (11, 307). აქედან გამოჰდინარე, ნამყო ძირითადის ფორმისათვის აწმყო დროის გაგებაც არ ჩანს უჩვეულო. სპეციალურ ლიტერატურაში ისიც არის შენიშნული, რომ უზმნისწინა ფორმებს ნამყო ძირითადისას გარკვეულ შემთხვევაში აწმყო დროის გაგება აქვს (11). ვფიქრობთ, მსგავს შემთხვევებში ეს აშკარაა:

აქრე, სინათლე, აქრე, მე მაინც ავანთებ მას (ჭ. ლომთ. 59).

ისმინე, სწავლის მიძებნელო, მოჰყევ დავითის მცნებასა (დ. გურ. 65).

აწმყოს გაგებას შეიცავს აგრეთვე ნამყო ძირითადის პირველი პი-
რის ფორმა ზოგი ზმნისა მსგავს შემთხვევებში:

ელიზბარი: მე წავედი (წამოდგება). მირიანი: მიიცა (ა. ჩხე 14).
უცებ ქალბატონი დორა შეჩერდა და თქვა: — მე წავედი (თ.
ქილ. 115).

— დავიძარი. — გადაირიე?! ასე სად წამოვალ (გ. ხუხაშ. 330).
— აბა, გავიჭეცი, თორემ დამაგვიანდა (ო. მამფ. 5).

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოდ მაინც ბრძანები-
თის ფორმები გვეჩვენება. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ
ანტონ I ფორმებს — შეჭკარ, შეჭკართ, შეჭკარას, შეჭკარან — „ბრძანე-
ბითისა სქესისა აწმყოს“ უწოდებს და ამათ გვერდით „ბრძანებითისა
სქესისა მყობადსაც“ გამოყოფს — შეჭკრუდე, შეჭკრუდეთ... (2, 25).
არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ნამყო ძირითადის ფორმით გად-
მოცემულ ბრძანებითისა თუ მოდალური ნაწილაკების შემცველ წინა-
დადებებში დრო საგანგებოდ დროის გარემოებით უზუსტდება:

კირილეს დამიძახეთ, მომგვარეთ ახლავ! (აკაკი, 644).

ნეტავი ეხლა ჩემი თამრო დამანახვა (ილია, 376).

ამჟამად, რომ ნამყო ძირითადის ფორმებში ამ შემთხვევაში აწმყოს
გაგება ჩადებული — ზმნისართები ახლავ, ეხლა ამას მიგვანიშნებს.
წინააღმდეგ შემთხვევაში აზრობრივ უზუსტობასთან გვექნებოდა
საქმე.

ამგვარად, ნამყო ძირითადის ფორმისათვის აწმყო დროის გამო-
ხატვაც არ არის უცხო.

ინტერესმოკლებული არც ის ფაქტი უნდა იყოს, რომ ერთი და იმა-
ვე დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წი-
ნადადების ნამყო ძირითადის ფორმით წარმოდგენილმა ზმნა-შემასმე-
ნელმა შეიძლება სხვადასხვა დრო გამოხატოს იმისდა მიხედვით, თუ
რომელ დროს გამოხატავს მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი.

მოიტან? — თუ დავწერე, მოვიტან; — დრო მომავალია
დავწერე, მაგრამ არ მომიტანია. — თუ დავწერე, რატომ არ მოი-
ტანე? — დრო წარსულია.

თუ წერილი არ მივწერე, ვერ გაძლებს. — დრო მომავალია.
თუ წერილი არ მივწერე, დამნაშავე თვითონაა. — დრო წარ-
სულია.

ამგვარად, ამჟამად, რომ ნამყო ძირითადის ფორმას სხვადასხვა
კონტექსტში სხვადასხვა დროის გაგება აქვს: წარსულის, მომავლისა

და აწმყოსი. მსჯელობას ამის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გვხვდებით (60; 26; 11; 7; 8; 9...), მაგრამ ამას ძირითადი ფორმული რეზიუმე არ შეუცვლია: მტკიცება — დრო უცვალელებელი კატეგორიაა ნაკვეთის ფარგლებში; ნამყო ძირითადი დროის მიხედვით წარსულია — ძალაში დარჩა, რაც, ჩვენი აზრით, სადავოა.

ბ) როგორც დროის კატეგორიის შემთხვევაში, ნამყო ძირითადის ფორმას სხვადასხვა კონტექსტში შეიძლება სხვადასხვა კილოს გაგება ჰქონდეს.

კილო თხრობითია:

ამ ყოფით **გავშორდი** ვლადიკავკასს და პირი ჩემი ქვეყნისაკენ ვქენი (ილია, 286).

ამევსო გული წვეთ-წვეთად ნაღველითა და შხამითა (აკაკი, 163). ეს თქვა თეთრწვერა მოხუცმა და **გადმოჰყარა** ცრემლები, თან **ჩამოისო** წვერზედა დამჰკანარი წმინდა ხელები (ვაჟა, III, 15). ორთავ იარაღი **შემოიხსნეს**, **დაყარეს** მიწაზედ, **მივიდნენ** ერთ-მანეთთან, **ამოიღეს** ტყვიები და **გაცვალეს** (ყაზბ. 1, 67).

კილო ბრძანებითია:

შენ აასრულე, რასაც გიბრძანებენ! (აკაკი, 651). თქვენ **წადით**, კარგია, — დაითხოვა იასაულები (ყაზბ. I, 204). ცოლს დაუძახა ჯოყოლამ: — **გამოიხედე** კარშია! (ვაჟა, III, 211). **ილიადე** შენ, ჩვენო ხალხო! (ო. ჩხ. თევდ. 68). **ჩააწყვეთ** რიგში ცამეტი ტყვია, ცამეტჯერ უნდა მოვიკლა თავი (გალაკტი. 96).

კილო კავშირებითია:

თუ ის იმერელი **წააქციე**, რაც გინდა მოხოვე (მ. ჯავ. 18). თუ არ **შეგვისრულეს**, ხვალვე საჯაროდ გავჯოხავ და თუ **შეგვისრულეს**, მაინც გავჯოხავ (იქვე, 128). თუ **მოვშალეთ** ხსოვნაც, იმედიც, თუ თვით ტაძარი **მოგვეშალა...** თუნდაც ყოფილვართ, თუნდაც არა, რა ბედენაა (ო. ჩხ. თევდ. 8). და თუ **გვიმტყუნა** ბედმა უეცრად, მახვილის ქნევა თქვენც შეგძლებოდეთ (იქვე, II).

შენიშვნა: შეიძლება დადგეს საკითხი ზმნური ფორმისა და ნაწილაკის ურთიერთშეხამებულობის შესახებ. თუ **წააქციე** არსებითად ერთი მორფოლოგიური ოდენობაა. მაგრამ ეს მდგომარეობას ართულებს: **წააქციე** და **თუ წააქციე** ფორმათა შეპირისპირება ნაწილაკს მორფოლოგიური ფუნქციით აღჭურავს და

ამდენად, ახალი მორფოლოგიური ჯგუფის გამოყოფის საკითხი დადგება. უღრ.: რუსულში писал თხრობითი; писал бы კავშირებითი. ნაწილაკიან და უნაწილაკო ფორმათა შორის სხვაობამ ასახვა პოვა პრაქტიკულ გრამატიკებში: ნაწილაკიან ფორმებს ცალკე ჯგუფებად გამოყოფს ანტონი (4, 125), ვაიოზ რექტორი (5, 74), პლატონ იოსელიანი (25, 45).

ამგვარად, ნამყო ძირითადისათვის არც კილო ჩანს უცვალელებლი კატეგორია. კონტექსტის მიხედვით მას შეიძლება ჰქონდეს როგორც თხრობითის, ასევე ბრძანებითის და კავშირებითის მნიშვნელობა.

ის ფაქტი, რომ უფრო ხშირია ნამყო ძირითადის გამოყენების შემთხვევები წარსული დროისა და თხრობითი კილოს მნიშვნელობით, ვფიქრობთ, არ უნდა გვაძლევდეს იმგვარი დასკვნის საფუძველს, რომ ნამყო ძირითადის ფორმა დროის მიხედვით წარსულია და კილოს მიხედვით — თხრობითი. აქ საქმეს ის წყვეტს, რომ ენაში სიხშირე იმგვარ წინადადებათა, სადაც ნამყო ძირითადს თხრობითი კილოსა და წარსული დროის ფუნქცია აქვს, გაცილებით ჰარბობს სხვა ტიპის წინადადებაებს.

ფაქტია ისიც, რომ სხვადასხვა ინტონაციით წარმოთქმულ ერთი და იმავე შედგენილობის წინადადებაში შემავალი ზმნის დრო და კილო სხვადასხვაგვარად შეიძლება იქნეს გაგებული: თხრობით წინადადებაში — „შენ გააკეთე ეს ქანდაკება“ (ი. ევდ. 51) — ნამყო ძირითადის ფორმა გააკეთე წარსული დროისა და თხრობითი კილოს გამოხატველია. იმავე წინადადების ბრძანებითად გაგების შემთხვევაში ზმნის დრო მომავალი იქნება, კილო — ბრძანებითი: „შენ გააკეთე ეს ქანდაკება!“ ინტონაცია წინადადებას შინაარსს უცვლის, იცვლება ზმნური ფორმის ფუნქცია. ამ შემთხვევაში ინტონაცია შეიძლება განხილული იქნეს როგორც სუპერსეგმენტური მორფემა (ტერმინისათვის იხ. 87), მაგრამ ეს საკითხი ამჯერად არ არის არსებითი ჩვენთვის.

გ) მეორე კავშირებითის შემადგენელ ელემენტებად დრო და კილოა მიჩნეული და აღნიშნავენ, რომ ეს ნაკვთი დროის მიხედვით მომავალია, კილოს მიხედვით — კავშირებითი.

მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ მეორე კავშირებითის ფორმებსაც სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა დროის გაგება აქვს.

II კავშირებითი მომავალი დროის გამოხატველია:

ერთგულად ვკიმოთ ჰაპანი ჩვენი, უსიხარულოდ დავლიოთ დღე-

ნი, ზელტი ბელტზედა გადავაწვინოთ და შრომის ოფლი მიწას
ვაწვინოთ (ილია, 14).

სიმინდსა თონხა დავუწყოთ, ერთხმად დავაძახოთ მუშური
(აკაკი, 43).

ცხრა ძმანი გამდიდრებულან, უნდა ჩავუხდე შინაო, ისინი უნდა
გავყარო, თავ-თავად მივცე ბინაო (ხალხ. 54).

თუ წარმოდგენილ მაგალითებში უდავოა მომავალი დროის გაგე-
ბა, ამას ვერ ვიტყვით მსგავს შემთხვევებში:

ელგუჯა რომ მკვდარი იყოს, მაშინ იმისი გვარიდან უნდა მო-
მეკლა ვინმე (ყაზ. I, 88).

თუ ეძინოს — გაღვიძეთ! (აკაკი, 644).

რომ შემექლოს საფლავიდან, ძმებო, მხრების წამოწევა
(ი. აბაშ. 117).

ამ მაგალითებში ზმნურ ფორმას უფრო აწმყო დროის გაგება
აქვს, ვიდრე მომავლისა. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ პ. იოსე-
ლიანი II კავშირებითის ამგვარ ფორმებს აწმყოს უწოდებს („სათუო
სქესი. აწმდგომი: ვიყო. იყო. იყოს“ — 25, 52). აწმყო დროის გაგება
აქვს II კავშირებითის ფორმებს მსგავს გამოთქმებში: ძინავს და
ეძინოს!.. აცვია და ეცვას!.. ახვევია და ეხვიოს!..

თავისებურია დროის გაგება II კავშირებითის უზმნისწინო ფორ-
მებშიც: აკეთოს (აკეთოს, ნუ უშლი ხელს), წეროს (წეროს, ნუ აქცევ
ყურადღებას) და სხვა ამგვარ შემთხვევებში მითითებაა აწმყოში მი-
მდინარე პროცესზე, რომელმაც მომავალში უნდა პოვოს გაგრძელება.
ჩვენი აზრით, მსგავს კონტექსტში დინამიკურ გარდამავალ ზმნათა
უზმისწინო ფორმები ერთდროულად შეიცავენ როგორც აწმყოს,
ასევე მომავალი დროის გაგებასაც. თუმცა სხვაგვარ კონტექსტში
ამავე ფორმებს შეიძლება მხოლოდ მომავალი დროის გაგება ექნეს:
წავიდეს და აშენოს...

თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ „ბრძანებითობა თავისი ბუნებით
ისეთი აქტია, რომელიც შეიძლება აწმყოში ან მომავალში ხორციელ-
დებოდეს“, ხოლო II კავშირებითის III პირის ფორმა წართქმითი
ბრძანებითის ფუნქციით გამოიყენება, შეიძლება დავასკვნათ, რომ
II კავშირებითისათვის არ არის უცხო აწმყო დროის გადმოცემის
ფუნქცია.

არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც რიგ შემთხვევაში
მეორე კავშირებითი წარსული დროის გამომხატველია. ამ ტიპის —

„თითქოს ეწინოდა, არავის არაფერი ვატყინო“ — წინადადებათა ანალიზის შედეგად ა. პაპიძე ასეთ დასკვნას აკეთებს: „თითქოს — ნაწილაკიან კონსტრუქციაში მოქცეული II კავშირებითის ნაკვეთი წარსული დროის კავშირებითობის გამომხატველია, ოღონდ ისეთი წარსულის, რომელიც შემდგომია მთავარი წინადადების ზმნით აღნიშნულ დროსთან შედარებით (მისთვის ერთგვარად მომავალია)“. მსჯელობა ასე გრძელდება: „ამგვარსავე წარსულ დროს აღნიშნავს II კავშირებითი აგრეთვე სხვათა სიტყვის ნაწილაკებთან მისი დაკავშირებისას. მაგალითად:

მეწინოდა, რომ თერგდალეულობა არ **დამწამონ-მეთქი** (ილია).

ბესარიონ ბიძიამ ხვითოსავით ჩამაბარა ხატია, — არ **დამღუპო** (ნ. დუმბ.).

დედა იქვე ტახტზე იჯდა ფეხმოკეცილი, წიგნს ჰკითხულობდა თავისთვის, მაგრამ ჩუმად კი ყურს უგდებდა, ბიჭებს ურიგო არა **წამოსცდეს** რა ყმაწვილებთანო (აკაკი).

ქრისტიანი კაცი მოუვლელად არ დატოვა, იქნებ ასეთს მეომარს წმინდა გიორგიც **შეეწიოსო** (ნ. ლორთქ.).

ამ წინადადებებში II კავშირებითით გამომხატული წარსული დრო საუბრის, ლაპარაკის მომენტთან შეფარდებითაა წარსული, მთავარი წინადადებისათვის იგი მომავალია“ (41, 153).

ამგვარად, II კავშირებითის ფორმას შეუძლია გამომხატოს როგორც მომავალი, ასევე აწმყო (და წარსული) დროები.

დ) არც კილო ჩანს უცვალეებელი კატეგორია მეორე კავშირებითისათვის. მიუთითებენ, რომ II კავშირებითის ფორმები **კავშირებითი კილოს** გაგებით მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებაში, ან წარმომობით დამოკიდებულში, იხმარება სათანადო კავშირის თანხლებით (36, 65; 40, 42). მაგალითად:

მთელი ზამთარი რომ **ვიმუშაო**, ერთ თუემანს ვერ ევიღებ (ე. ნინ. 132).

გემუხაიფო, მწყურთან, ცრემლები მახრჩობს მწველია (რ. ერისთ. 206).

ეგებ **დამძიროს** მორეგმა, ქვიშაში დამეძინოსა (ვაჟა, 1, 50).

თუ **შეგვხვდეთ** ერთმანეთს კიდევ როდისმე, გთხოვთ მიცნობდეთ (ილია, II, 8).

არ დავიჭერებ, რომ ბიზანტია **ჩავარდეს** ბნელს (აკაკი, V, 45).

ცნობილია, რომ II კავშირებითის პირველი პირის მრავლობითისა

და მესამე პირის მხოლოდითისა და მრავლობითის ფორმები ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად გამოიყენება. ეს ჩვეულებრივი ფუნქციაა II კავშირებითისა:

დავდგეთ იქ, სადაც ქარიშხალია (გალაკტ. 240).

აფჩქარდეთ, თორემ საცაა ამის ამხანაგები მოვლენ...

— **მოვიდნენ**, — უპასუხა არსენამ (მ. ჯავახ. 200).

მაშ წაიღოს! დაბალი ხმით ჩაიხრიალა არსენამ (იქვე, 29).

მსჯელობა — „დამოუკიდებლად (უკავშიროდ) ხმარებული კავშირებითი შეიძლება ბრძანებითად იქნეს გამოყენებული: წავიდეს! წავიდეთ!“ (60, 205) — თავისთავად გულისხმობს, რომ II კავშირებითის ფორმას შეუძლია გადმოსცეს როგორც კავშირებითი, ასევე ბრძანებითი კილო.

II კავშირებითი გამოიყენება აგრეთვე უკუთქმითი ბრძანებითის გადმოსაცემად: არ დაწერო! არ ითამაშო! არ იცელქო! არ წავიდეს! არ გააყეთოს! არ მივიდეთ!..

ძიუთითებენ იმასაც, რომ II კავშირებითის ფორმებს ზოგ შემთხვევაში თხრობითი კილოს გაგება აქვს (41, 149) (ვიმოწმებთ მკვლევარის მიერ საილუსტრაციოდ შოყვანილ მაგალითებს):

აბა, მაშ თქვენ ჩაი დაასხით და მერე მოვყვით სამეცნიერო ლაპარაკსა (ილია);

ხოლო... დიად, ხოლო... აქ წერტილები დაუსვათ და შევჩერდეთ (ვაჟა);

მე ნისკარტით თოქს გავწყვეტო, — ეუბნებოდა კაკაბი კურდღელს, — და, როცა გაგანთავისუფლებ, შენ კიდე კალათას, რომელშიც მე ვზივარ, ფეხებით ფლასი გააგდებინე და გავკურცხლოთო (ვაჟა);

შენ არ იფიქრო, მარტო ჩემი ინტერესი მალაპარაკებდეს (დ. კლდ.); ამ შემოდგომაზე ვეღარ დაიჭიროს ჩირიკმა ხელთ შაჭრის ჯამი (გ. ლეონ.);

მაგრამ ჯერ დაღლილია, დაისვენოს პატარა ხანი და მერე ვკამოთ (ვაჟა).

წარმოდგენილ შემთხვევებში შეიძლება სადავო იყოს ზმნური ფორმებისათვის თხრობითი კილოს გაგება, მაგრამ უდავოდ მიგვაჩნია ავტორის მსჯელობა იმის შესახებ, რომ, „როდესაც გვაქვს მოდალური ნაწილაკი, მაგრამ მისი მოდალური ფუნქცია მიჩქმალულია, II კავშირებითის ფორმა თხრობითი კილოს ფუნქციისაა. მაგალითად,

ახლა, რადგანაც ავიხსენით განათლების მნიშვნელობა, თქვენ უნდა ერთი რამა **გკითხოთ** (ილია).

ამ გაგანია ალოობაში მარტო ცოლ-ქმარი რას უნდა **გახდეს**, ამდენ საქმეს რა ხელი უნდა **აუვიდეს** (დ. შენგ.).

ამ წინადადებაში სრულფასოვნად ენაცვლება II კავშირებითის ფორმას მყოფადი. ამასთან, ნაწილაკი **უნდა** არავითარ მოდალურ ნიუანსს არ აძლევს ამ შესიტყვებებს“ (41, 150). ვფიქრობთ, გასაზიარებელია მსჯელობა წარმოდგენილ ფორმათა შესახებ, თუმცა შეიძლება მოდალური ნიუანსი არ გამოირიცხებოდეს...

შენიშვნა: როცა **უნდა** ნაწილაკიან ფორმებს თხრობითი კილოსად მივიჩნევთ, მხედველობაში გვაქვს კილოს სამწევრიანი სისტემა (თხრობითი, ბრძანებითი, კავშირებითი). შეიძლება დაისვას საკითხი იმის შესახებ, რომ **უნდა** ნაწილაკიანი ფორმები ამ სისტემაში ვერ მოთავსდება. ესაა ე. წ. დებიტივი, აუცილებლობითი კილო, რომელიც ჩვეულებრივ დამახასიათებელი არის ბალტიური ენებისათვის, კერძოდ ლატვიურისათვის (45; 89, 483). რა თქმა უნდა, თუ დადგება საკითხი ქართულში ამგვარი — აუცილებლობითი — კილოს გამოყოფისა, **უნდა გააკეთოთ** ერთ მორფოლოგიურ ოდენობად უნდა იქნეს მიჩნეული და **უნდა** ნაწილაკი ამ შემთხვევაში, ისევე როგორც **თუ ზემოგანხილულ შემთხვევაში (თუ წააქციე)**, მორფემად უნდა იქნეს გააზრებული. ამჯერად, ეს საკითხი ჩვენი კვლევის სფეროს სცილდება.

რომ შევაჯამოთ ჩვენი მსჯელობა II სერიის ნაკვეთა ფუნქციების შესახებ, ამგვარი სურათი წარმოგვიდგება: ნამყო ძირითადი და მეორე კავშირებითი სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა დროს (წარსულს, მომავალსა და აწმყოს) და სხვადასხვა კილოს (თხრობითს, ბრძანებითსა და კავშირებითს) გამოხატავს.

როგორც შევნიშნავდით, ამის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელ მიუთითებიათ. ჩვენი მსჯელობა მიზნად ისახავდა პასუხი გაგვეცა კითხვებზე: შეიძლება თუ არა ცალკე აღებული ზმნური ფორმის დახასიათება დროისა და კილოს მიხედვით; ანდა, მრავალფუნქციათაგან ერთ-ერთის მიჩნევა (მაგ., ნამყო ძირითადისათვის წარსული დროისა და თხრობითი კილოს) ძირითადად. სხვაგვარად, არის თუ არა დრო და კილო ნაკვეთის ფარგლებში „უცვალებელი ელემენტები“.

მეორე სერიის ფორმათა ფუნქციების გათვალისწინება ასეთი

დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს: დრო და კილო ნამყო ძირითადისა და მეორე კავშირებითისათვის არ არის უცვალბედი ელემენტები, ამიტომ ამ ნაკვთების დახასიათება დროისა და კილოს მიხედვით („წყვეტილი დროის მიხედვით წარსულია, კილოს მიხედვით — თხრობითი“; „მეორე კავშირებითი დროის მიხედვით მომავალია, კილოს მიხედვით — კავშირებითი“) არ ჩანს გამართლებული: დროისა და კილოს გაგებას ზმნურ ფორმას კონტექსტი ანიჭებს. შთაბეჭდილებას, რომ ძირითადი ფუნქცია ნამყო ძირითადისა თხრობითი კილოსა და წარსული დროის გადმოცემაა, ქმნის ის, რომ სიხშირე ენაში იმგვარ წინადადებათა, სადაც ნამყო ძირითადი ამ ფუნქციით გამოდის, გაცილებით ჭარბობს სხვა ტიპის წინადადებების სიხშირეს. ასევე ითქმის მეორე კავშირებითზეც.

თ ა ვ ი I. ნამყო ძირითადის წარმოება

§ 7. ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის განსაზღვრისათვის

ნამყო ძირითადის წარმოებაში ძირითადად ორ ჯგუფს გამოყოფენ: ა) უნიშნოს, რომელიც რიგ შემთხვევაში მიიღებს ნართაულ -ს და ბ) -ე სუფიქსიანს.

ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხის გარკვევისას ჩვეულებრივ განიხილავენ ამა თუ იმ მორფოლოგიურ ტიპს და მსჯელობენ, თუ რომელი ტიპის ზმნა როგორ აწარმოებს ამ ნაკვთის ფორმებს. ამგვარი ანალიზი არსებულ ვითარებას მხოლოდ ართულებს და ჭირს ზოგადი კანონზომიერების დადგენა.

ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხის განხილვა ზმნის გვარის ფორმათა მიხედვით ერთნაირ სურათს იძლევა: -ი ელემენტი გვხვდება როგორც მოქმედებითი, ასევე ენებითი გვარის ზმნათა ნამყო ძირითადის ფორმებში:

მოქმ.: დავწვი-ი, დავფქვი-ი, შემოვარტყი-ი, მოვკალი-ი...

ენებ.: გავთბი-ი, ავშენდი-ი, დავბერდი-ი, გავიქეცი-ი...

იგივე ითქმის -ე სუფიქსის მიმართაც:

მოქმ.: ავაშენდი-ე, გავზარდი-ე, დავხატი-ე, გავაკეთებინდი-ე...

ენებ.: დავემალდი-ე, გავიზარდი-ე, დავიბადდი-ე...

არც პირველი სერიის ფორმათა წარმოების გათვალისწინება ამარტივებს საქმეს, რადგანაც ერთი და იგივე თემისნიშნის ზმნებით ნამყო ძირითადს იწარმოებს როგორც -ე სუფიქსით, ასევე -ი ელემენტით:

-ი თემისნიშნის ზმნები: ვშლი-ი — ვშალი-ე, ვთლი-ი — ვთალი-ე, ვმკი-ი, ვმკე-ე... მაგრამ ვჭრი-ი, — ვჭერი-ი, ვცრი-ი — ვცერი-ი, ვქმნი-ი, — ვქმენდი-ი... იგივე ითქმის სხვა თემისნიშნის ზმნებზეც: -ებ თემისნიშნის ზმნები: ვაკეთებ — ვაკეთე, ვაშენებ — ვაშენე, ვაქებ — ვაქე-ე... მაგრამ ვუშვებ — ვაუშვი-ი, ვუძლებ — ვაუძელი-ი, ვთბებ-ი — ვაუთბი-ი...

ობ თემისნიშნაინები: ვგმ-ობ — დავგმ-ე, ვთმ-ობ — დავთმ-ე,
ვამაყ-ობ — ვიამაყ-ე... მაგრამ ვგრძნ-ობ — ვიგრძნ-ე, ვგვცნ-
ობ-ი — გავეცან-ი...

-ავ თემისნიშნაინები: ვხატ-ავ — დავხატ-ე, ვკერ-ავ — შევ-
კერ-ე, ვთეს-ავ — დავთეს-ე... მაგრამ ვკლ-ავ — მოვკალ-ი,
ვძრ-ავ — დავძარ-ი, ვზრ-ავ — გამოვზარ-ი...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ვხვდებით ნამყო ძირითადის წარ-
მოების ზოგადი კანონზომიერების დადგენის ცდასაც: „იმ ზმნებს,
რომელთაც წყვეტილში დაბოლოება არა აქვთ, აწმყოში ყოველთვის
აქვთ თემატური სუფიქსი: ვ-სუ-ამ — ვ-სუ, ვ-კლ-ავ — მო-ვ-კალ...
თუ ზმნა აწმყოში უთემოსნიშნოა, მას წყვეტილში აუცილებლად
ექნება -ე სუფიქსი“ (29, 320). მართალია, უნიშნო ნამყო ძირითადს
თემისნიშნაინი აწმყო შეეფარდება, მაგრამ თემისნიშნის მქონეობა
არ არის ნამყო ძირითადის უნიშნობისათვის განმსაზღვრელი პირობა:
როგორც ვნახეთ, აწმყოში თემისნიშნაინ ზმნებს ნამყო ძირითადი -ე
სუფიქსითაც ეწარმოებათ; ეს კი მეორე წესის საწინააღმდეგო მტკიცე-
ბაა: -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი მხოლოდ უთემისნიშნო ზმნებს
არ შეეფარდება.

როგორც ჩანს, ზმნური კატეგორიებისა და მორფოლოგიური ტი-
პების გათვალისწინება ვერ ხსნის ნამყო ძირითადის წარმოების სა-
კითხს. სხვაგვარად, ზმნური კატეგორიები და მორფოლოგიური ჯგუ-
ფები არ განსაზღვრავს ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპს.

საკითხს აქ ისიც ართულებს, რომ ნამყო ძირითადში გამოვლენილ
-ე სუფიქსს, ისევე როგორც -ი ელემენტს, ჩვეულებრივ, ერთ და იმა-
ვე ოდენობად მიიჩნევენ (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვევით გვექნე-
ბა საუბარი).

ნამყო ძირითადის წარმოებასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვ.
თოფურის შენიშვნა: „წყვეტილი ორი სახით იხმარება: უნიშნოდ ან
ნართაული -ი-თ და -ე სუფიქსით. უნიშნოს შეუძლია დაირთოს
უფუნქციო -ი. ასეთი ზმნები რაოდენობით მცირეა. მათი ფუძე ან
უმარცვლოა, ან კუმშვადი, -ე სუფიქსით იწარმოება ფუძეკუმშვადი
ზმნები“ (16, 453). მოვლენის ასახსნელად მართებული ჩანს საკითხი-
სადმი ამგვარი მიდგომა. მასალის ანალიზი ადასტურებს, რომ ნამყო
ძირითადის წარმოებაში **გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება საყრდენი**
მორფემის სტრუქტურას. განსხვავებულია ვითარება იმის მიხედ-
ვით, საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია თუ უმარცვლო; მარცვლო-

ვანთავან — ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველია თუ არა. აქვე დავეძინო: როცა ვსაუბრობთ საყრდენი მორფემისეული ნმოვნის ნულთან მონაცვლეობაზე, მხედველობაში გვაქვს მონაცვლეობა-არმო-ნაცვლეობა ნამყო ძირითადის ფორმებში. შეიძლება საყრდენი მორ-ფემისეული ხმოვანი საერთოდ ნულთან მონაცვლეობდეს, მაგრამ გან-სახილველი ნაკეთის ფორმებში ხმოვანი შენარჩუნებული ჰქონდეს; მაგ.: აწყყო — ვ-შლ-ი, ვ-თლ-ი... ნამყო ძირითადი — ვ-შალ-ე, ვ-თალ-ე... ასეთ შემთხვევაში საყრდენ მორფემას ნულთან არმო-ნაცვლე ხმოვნის შემცველს ვუწოდებთ, რადგან საუბარი გვაქვს ნამ-ყო ძირითადის წარმოებაზე.

წარმოების ტიპზე მსჯელობისას მხედველობაშია მიღებული სუბი-ექტური პირველი და მეორე პირის ფორმები, რადგან მაწარმოებლე-ბი სრული სახით აქ არის წარმოდგენილი. სუბიექტური მესამე პირის ფორმებში პირის ნიშანთა გავლენით მომხდარ ფონეტიკურ პროცესთა შედეგად წარმოების ტიპის გარჩევა, ძირითადად, არ მოხერხდება.

§ 8. -ი ელემენტის ნამყო ძირითადი

ნამყო ძირითადში ზმნათა ერთი ჯგუფი სუბიექტური I და II პირის ფორმებში -ი ელემენტს დაირთავს. სათანადო ენობრივი მასალის ანალიზი ადასტურებს, რომ განსახილველ ნაკეთში -ი ელემენტი ყველგან ერთ და იმავე ოდენობად არ შეიძლება ჩაითვალოს.

-ი ელემენტის ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორი შემთხვევა უნდა გაირჩეს: ერთი, როცა I და II პირის ფორმებში -ი ელემენტი თავისუფლად მონაცვლეობს ნულთან, და მეორე, როცა ამ ფორმებ-ში -ი ელემენტი არ მონაცვლეობს ნულთან.

თუ საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია და დრო-კილოთა მეორე ხერხის გარკვეულ ფორმებში (ე. ი. სათანადო ფონეტიკურ გარე-მოცვაში) ხმოვანს კარგავს, ნამყო ძირითადი -ი ელემენტით იწარ-მოება ან უნიშნოდაა წარმოდგენილი (უნიშნო ტიპი წარმოებისა ამჟა-მად შედარებით იშვიათია). აღნიშნული კანონზომიერებისათვის არა აქვს მნიშვნელობა, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური:

ა) საყრდენი მორფემა ძირეულია:

მოვ-კალ-ი||მოვ-კალ
მო-კალ-ი || მო-კალ
მო-კალ-ა

მოვ-კალ-ი-თ
მო-კალ-ი-თ
მო-კალ-ეს

ამ ტიპის ზმნებია: ა) ა ხმოვნიანი ძირეული მორფემით: შევ-კარ-ი (შე-კრ-ა), მოვ-ხან-ი (მო-ხნ-ა), დავ-წან-ი (და-წნ-ა), დავ-ძარი (და-ძრ-ა) და სხვა; ბ) ე ხმოვნიანი ძირეული მორფემით: გავი-ნძერი (გაი-ნძრ-ა), გავ-ჭერი (გა-ჭრ-ა), გავ-ცერი (გა-ცრ-ა), გავი-ქეცი (გაი-ქც-ა) და სხვა.

წარმოების ტიპი არ იცვლება, როცა საყრდენი მორფემა ისეთი სუფიქსია, რომლის ხმოვანიც გარკვეულ ფონეტიკურ გარემოცვაში მონაცვლეობს ნულთან. ახალ ქართულში დრო-კილოთა მეორე სერის ფორმებთან ამგვარი სუფიქსური საყრდენი მორფემა არა გვაქვს, მაგრამ ძველ ქართულში გვქონდა; მხედველობაში გვაქვს პირდაპირი ობიექტის ძრავლობითობის -ენ (რომელიც შესაბამისი ვნებითი ფორმებშიც გადაჰყვებოდა ზმნას) და ვნებითი გვარის -ენ მაწარმოებლები. ძველი ქართულის მონაცემთა მოშველიებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს. კერძოდ, დგინდება, რომ კახონზომიერება საკმაოდ ძველი და გავრცელებული ჩანს. გარდა ამისა, ნაშთის სახით ახალ ქართულში შეძოგვრჩა პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღმნიშვნელი -ენ სუფიქსიანი ფორმები; მათ გამოყენებას უშეტეს შემთხვევაში, მართალია, სტილური დანიშნულება შეიძლება ჰქონდეს, მაგრამ საკითხის განხილვისათვის მნიშვნელოვანია:

წეროს წვივნი **დავლეწენ** (ა. ჭავჭავაძე, 54)

სისკარ და მარეხ მე თვით **ჩავაქრენ** ჩაუქრობელმა და კვლავ **ადვანთენ**, ვით ძხეძან — მთვარე (გ. ჯაბ. 48).

-ენ სუფიქსი, ძირითადად, ვნებითის ფორმებმა შემოგვინახა: დავკოცნეთ ერთმანეთი და **გავიყარენით** (ილია, II, 79).

დაიზარდენით, ქალებო (ვაჟა, VII, 171).

აღმართთან ურმებს **დავეწიენით** და ნაბიჯით გავყევით უკან (ეკ. გაბ., I, 118).

სასტიკად **ვიძლიენით** და გული გატყდა გმირულად მებრძოლის (ე. ბარნ. V, 115).

გულშინ სადილიდან პირდაპირ იქ **გაიპარენით?** (ნ. შიუკ. 52).

შევემტყიცენით, მათნი ვართ და ჩვენნი არიან (ო. ჩხ. თევ. 21).

შენ თუ მუსიკა არ გაწუხებს, ჩვენ **დავიხოცენით** (მ. ბერძ. 80).

როგორც ცნობილია, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობისა და ვნებითი გვარის აღნიშნული მაწარმოებლები ნამყო ძირითადის პირველი და მეორე პირის ფორმებში სრული სახით იყო წარმოდგენილი, მესამე პირში ხმოვანი რედუცირდებოდა. ზემოგანხილული შემთხვე-

ვების მსგავსად, ნამყო ძირითადი აქაც ან უნიშნოა, ან დაირთავს -
ელემენტს (ძირითადად მრავლობითის ფორმებში). მნიშვნელობა არა
აქვს ძირეული მორფემის ტიპს:

ა) ძირეული მორფემისეული ხმოვანი მონაცვლეობს ნულთან:

მოვ-კლ-ენ
მოპ-კლ-ენ
მო-კლ-ნ-ა

მოვ-კლ-ენ-ი-თ
მოპ-კლ-ენ-ი-თ
მო-კლ-ნ-ეს

ბ) ძირეული მორფემისეული ხმოვანი არ მონაცვლეობს ნულთან:

დავ-ხატ-ენ
დაპ-ხატ-ენ
და-ხატ-ნ-ა

დავ-ხატ-ენ-ით
დაპ-ხატ-ენ-ი-თ
და-ხატ-ნ-ეს

ასევე იწარმოებს ნამყო ძირითადის ფორმებს -ენ სუფიქსიანი
ვნებითებიც:

განვ-კაც-ენ
გან-კაც-ენ
გან-კაც-ნ-ა

განვ-კაც-ენ-ი-თ
გან-კაც-ენ-ი-თ
გან-კაც-ნ-ეს

ამგვარად, თუ საყრდენი მორფემა არის მარცვლოვანი და ნამყო
ძირითადის სუბიექტური მესამე პირის ფორმებში კარგავს ხმოვანს,
ზმნური ფორმა დაირთავს -ი ელემენტს, რომელიც თავისუფლად
მონაცვლეობს ნულთან. განხილულ ტიპს წარმოებისას ვუწოდებთ
ნამყო ძირითადის წარმოების I ყალიბს (ნულთან მონაცვლე ხმოვნის
შემცველი საყრდენი მორფემა +ილ0).

შენიშვნა: შეიძლება იყოს ყალიბების სახელდება მოგვეხდინა ამ
ყალიბით წარმოებული რომელიმე ზმნის მიხედვით მაგ.: „მოვ-
კალი“ ტიპის ზმნები და ა. შ. მაგრამ რამდენადაც ერთი და იმა-
ვე ყალიბით იწარმოებს ნამყო ძირითადის ფორმებს სხვადასხვა
მორფოლოგიური ჯგუფის ზმნები, ამან შეიძლება გაუგებრობა
გამოიწვიოს. არნ. ჩიქობავა ნაკვეთა სახელდების პრინციპებზე
მსჯელობისას აღნიშნავს: გაუგებრობას აგვაცილებდა ნაკვეთის
სახელი სტრუქტურული თვალსაზრისით მოგვეცა (უბრალო ნუ-
მერაციის წესითაც კი!) (75, 102). როცა ყალიბების სახელდე-
ბას არ ვახდენთ ამ ყალიბში შემავალი რომელიმე ზმნის მიხედ-
ვით, ამგვარი გაუგებრობის თავიდან აცილებას ვცდილობთ.

გამოიყოფა ზმნათა ერთი ჯგუფი, რომელიც ნამყო ძირითადს -
ელემენტით იწარმოებს, მაგრამ სხვაობა ზემოთ განხილული I ყალი-

ბის ზმნებთან ის არის, რომ ეს -ი ელემენტი თვისობრივად განსხვავებულია, იგი არ მონაცვლეობს ნულთან: თუ გვაქვს მოვკალ// მოვკალ-ი ტიპის ფორმები, არ გვხვდება გავთბ-ი//გავთბ პარალელური ფორმები. ამ ფაქტს არსებითი მნიშვნელობა აქვს განსახილველი ტიპის ზმნათა ფორმოებრივი ანალიზისას.

ზმნათა იმ ჯგუფს, რომელთა ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ი ელემენტი არ მონაცვლეობს ნულთან, ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების II ყალიბს.

მეორე ყალიბის ზმნებში ძირითადად სამი მორფოლოგიური ჯგუფი გამოიყოფა: ა) -ამ თემისნიშნაინები, ბ) ღონიანი ვნებითები და გ) „უნიშნო ვნებითთა“ ერთი ნაწილი (ამ ზმნათა მორფოლოგიური თავისებურებები რომ არაფერ შუაშია ნამყო ძირითადის წარმოებასთან დაკავშირებით, ისიც ადასტურებს, რომ უნიშნო ვნებითთა ერთი ნაწილი — გავქეხი, დავთვერი, გავქერი... — I ყალიბში თავსდება, ნაწილი კი II ყალიბში შემოდის).

განვიხილავთ ცალ-ცალკე მეორე ყალიბის ზმნათა ჯგუფებს:

-ამ თემისნიშნაინი ყველა ზმნა ნამყო ძირითადს -ი ელემენტით იწარმოებს (60, 427). ამგვარ ზმნათა რაოდენობა არცთუ დიდია. -ამ თემისნიშნაინ ზმნათა ნამყო ძირითადში საყრდენი მორფემა ძირეულია და, რაც მთავარია, უმარცვლო:

დავა-ბ-ი (ვაბ-ამ)

დავ-ღვ-ი (ვღვ-ამ)

გავა-რთხ-ი (ვართხ-ამ)

გავ-თქვ-ი (გავთქვ-ამ)

შევ-სვ-ი (შევსვ-ამ)

დავა-სხ-ი (ვა-სხ-ამ)

შემოღი-რტყ-ი (შემოვირტყ-ამ)

დავა-რქე-ი (დავარქე-ამ//

დავარქმ-ევ)

ჩავი-ცვი-ი (ჩავიცვი-ამ)

წარმოდგენილ ზმნათა ძირეულ მორფემებს ისტორიულად სხვაგვარი სახე ჰქონდა. ორი მათგანი ძველ ქართულში ა ხმოვანს შეიცავდა, რომელიც III სუბიექტური პირის ფორმებში მონაცვლეობდა ნულთან:

განვი-რათხ — განი-რთხ-ა, შევი-რატყ — შეი-რტყ-ა.

რამდენიმე ძირეულ მორფემაში დადასტურებული ბოლოკიდური ვ თანხმოვანი ისტორიულად უ ხმოვანია, რომელიც მესამე პირის ფორმებში უმარცვლოჲ-ს სახით წარმოგვიდგება: ვ-თქუ — თქუ-ა, შევ-სუ — შე-სუ-ა ვა-რქუ — რქუ-ა, შთავა-ცუ — შთაა-ცუ-ა, მივა-რთუ — მია-რთუ-ა. ღვ-ამ ზმნისათვის ღევ ძირია ამოსავალი.

ირკვევა, რომ ძველი ქართულის ჩვენება ამ ზმნებს I ყალიბის ზმნათა რიგში აყენებს (კუმშვადი საყრდენი მორფემა +სი). ვერ ვიტყვიტ ბ-ამ, სხ-ამ ზმნების ძირეულ მორფემათა შესახებ. თუ იმ თვალსაზრისს დავემყარებით, რომ „უმარცვლო ზმნური ფუძეები ისტორიულად მიღებულია ხმოვნის რედუქციის შედეგად. უმარცვლო ფუძეები ქართულისათვის არაა ტიპური, დამახასიათებელი არც სინქრონიულ და (მით უმეტეს) დიაქრონიულ პლანში“ (13, 285), საკითხი თითქოს იოლად წყდება, მაგრამ ბ-ამ, სხ-ამ ძირეულ მორფემებში ამოსავალი მარცვლოვანი ვარიანტის მტკიცებისათვის არავითარი საფუძველი არ გავაჩნია, გარდა ამ თეორიული მოსაზრებისა. კონკრეტული შემთხვევისათვის კი, ვფიქრობთ, ეს საკმარისი არ არის. მით უმეტეს, რომ არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ისტორიულად ქართველურ ენებში „ძირი შედგება ერთი თანხმოვანისაგან... სახელისა და ზმნის ფუძე მკვეთრად არაა დიფერენცირებული“ (99, 274).

„უნიშნო ვნებითა“ ერთი, მცირე, ნაწილი პირველ ყალიბში თავსდება (გავძეხი, დავთვერი, გავქერი...); ამ ტიპის ზმნათა მეორე ნაწილის ძირეული მორფემა ნამყო ძირითადის ყველა ფორმაში უმარცვლოა და II ყალიბის პარადიგმას გვაძლევს:

შევ-კრთ-ი	შევ-კრთ-ი-თ
შე-კრთ-ი	შე-კრთ-ი-თ
შე-კრთ-ა	შე-კრთ-ნენ

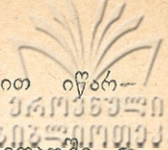
ასევე იუღვლის ზმნები: გავ-თბ-ი, გავ-ხმ-ი, დავ-დნ-ი... ამ ზმნათაგან ზოგი ძველ ქართულში ნამყო ძირითადის პირველსა და მეორე პირში ძირეულ მორფემაში ხმოვანს წარმოადგენდა:

განვ-ტეფ	განვ-ტეფ-ი-თ
გან-ტეფ	გან-ტეფ-ი-თ
გან-ტფ-ა	გან-ტფ-ეს

ამგვარი ზმნებია: განვ-კემ („გავხმი“), განვ-კერთ („გავკრთი“), შევს-ცეთ („შევცდი“), მოვ-კუელ („მოვკვდი“) და სხვა. მაგრამ უნიშნო ვნებითა ერთი ნაწილის ძირეული მორფემა ძველ ქართულშიც უმარცვლოა: გავ-შრ-ი, დავ-დნ-ი... ვ. თოფურიას აზრით, „თბება“ ტიპის ყველა ზმნაში ისტორიულად ხმოვანი ივარაუდება, რასაც მხარს უჭერს მონათესავე ენათა ჩვენება (18, 300).

ამგვარად, ივარაუდება, რომ „უნიშნო ვნებითებიც“ ნამყო ძირი-

თადის ფორმებს ისტორიულად პირველი ყალიბის მიხედვით იწარმოებდნენ.

საყრდენი მორფემა უმარცვლო აქვს და ნამყო ძირითადად -ი ელემენტს დაირთავს დონიანი ვნებითი. ფაქტობრივ, ძველსა და ახალ ქართულში არ დასტურდება დონიანი ვნებითის პირველი და მეორე პირის ფორმა (მხოლოდობისა და მრავლობითში), რომ ამ ელემენტს არ დაირთავდეს.

გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, -დ სუფიქსი ვნებითის -**ნ** (←-**ენ**) სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია (66, 43; 100, 305; 90, 67...), რაც თავისთავად სვამს საკითხს მისი (-დ სუფიქსის) -**ედ** ფორმანტიდან მომდინარეობის შესახებ. მაგრამ მკვლევართა ერთი ჯგუფი არ იზიარებს ამ ვარაუდს, -დ და -**ნ** (←-**ენ**) ფორმანტებს გენეტურად განსხვავებულ ოდენობებად მიიჩნევს (19; 12; 35...). ჩვენთვის სარწმუნო და დამაჯერებელია მეორე მოსაზრება. ამგვარად, საკითხის განხილვისას ვემყარებით დებულებას, რომ -დ სუფიქსი ვნებითი გვარის ზმნებში დამოუკიდებელი ოდენობაა და არაა გენეტურ კავშირში -**ნ** (←-**ენ**) ფორმანტთან. მაგრამ ეს არ გამორიცხავს საკითხს -დ სუფიქსის -**ედ** ფორმანტიდან მომდინარეობის შესახებ. მკვლევართა ის ჯგუფი, რომელიც -დ და -**ნ** (←-**ენ**) სუფიქსებს შორის გენეტურ კავშირს უარყოფს, -დ სუფიქსის თავდაპირველ სახედ ასევე -**ედ**-ს ვარაუდობს. მოსაზრებიდან გამომდინარეობს, რომ დონიანი ვნებითის ფორმებიც ისტორიულად პირველი ყალიბის მიხედვით იწარმოებდა ნამყო ძირითადის ფორმებს.

მეორე ყალიბის ზმნათა მორფოლოგიური ჯგუფების განხილვამ გვიჩვენა, რომ ამ ყალიბის ზმნათა ძირითად ნაწილში ისტორიულად მარცვლოვანი კუმშვადი საყრდენი მორფემა იგულისხმება; მაგრამ ისტორიული ვითარება ამჟამინდელ მდგომარეობას არ უნდა განსაზღვრავდეს. -ი ელემენტის გამოვლენა განსახილველი ტიპის ზმნათა ნამყო ძირითადის ფორმებში არაა ოდინდელი მარცვლოვნობის შედეგი. ნამყო ძირითადის წარმოებაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მხოლოდ და მხოლოდ საყრდენი მორფემის ამჟამინდელ სტრუქტურას (ეს უფრო ცხადად წარმოჩნდება, როცა შევეხებით პარალელურ წარმოებას ნამყო ძირითადისას). აქედან გამომდინარე, მართებული ჩანს დაკვირვება (16, 453), რომ -ი ელემენტს დაირთავს უმარცვლო საყრდენი მორფემა.

რა გვაძლევს საფუძველს მეორე ყალიბის გამოყოფისას; ხომ არ შეიძლება -ი ელემენტისანი ყველა ზმნის ერთ ყალიბში მოქცევა და წესის ამგვარად ჩამოყალიბება: -ი ელემენტს დაირთავს ნამყოფობის თაღში კუმშვადი და უმარცვლო საყრდენი მორფემა?

რა თქმა უნდა, არა. აქ უეჭველადაა გასათვალისწინებელი -ი ელემენტის თვისობა და ქმედების უნარი. -ი ელემენტი, როგორც მიუთითებენ, „უფუნქცია“, გაჩენილია თანხმოვანგასაყარად I და II სუბიექტური პირის მრავლობითის ფორმებში, შემდეგ გადავიდა მხოლოლობითში (მსჯელობა I ყალიბის ზმნებთან გამოვლენილ -ი ელემენტს შეეხება, II ყალიბის ზმნებთან დადასტურებული -ი ელემენტის შესახებ ავტორის მოსაზრებებს ქვევით განვიხილავთ) (73). მკვლევართა უმრავლესობა ამგვარად ხსნის -ი ელემენტის არსებობას I და II ყალიბის ზმნებთან, თუმცა იმასაც შენიშნავენ, რომ შესაძინევია სხვაობა ამ ელემენტის გამოყენების თვალსაზრისით მარცვლოვან და უმარცვლო ფუძეებთან: „ნართაული ი... თანხმოვანთ გასაყარად არის გაჩენილი მრავლობითში და იქიდან მხოლოლობითშია გადასული. ეს ი დღეს მხოლოობითისათვის აუცილებელია უმარცვლო ფუძეებში, სხვებში კი აუცილებელი არაა, თუმცა კი მისი დართვა ჩვეულებრივია“ (60, 427).

სადავოა ნამყოფობის თაღში გამოვლენილი -ი ელემენტის ყველა შემთხვევაში ერთი და იმავე ოდენობად მიჩნევა.

ჯერ ერთი, თუ -ი ელემენტი პირველი და მეორე ყალიბის ზმნებთან ერთი და იგივე ოდენობაა, რატომ არის, რომ I ყალიბის ზმნათა პარალელური ფორმები არსებობს -ი ელემენტითა და მის გარეშე: მოვ-კალ || მოვ-კალ-ი..., ხოლო მეორე ყალიბის ზმნებში არ გვხვდება ამგვარი შემთხვევები; გვაქვს დავ-დგ-ი, გავ-თბ-ი, ავშენ-დ-ი, მაგრამ არა გვაქვს დავ-დგ, გავ-თბ, ავშენ-დ და სხვა.

მეორეც, თუ პირველი ყალიბის ზმნებში -ი ელემენტი საყრდენი მორფემის ხმოვანზე გავლენის უნარს მოკლებულია, ვერ კარგავს მას (მოვ-კალ-ი და არა მოვ-კლ-ი), ამას ვერ ვიტყვით II ყალიბის ზმნებთან გამოვლენილ -ი ელემენტზე. ყველა მოსალოდნელ შემთხვევაში აქ საყრდენი მორფემა შეკუმშულია (გავ-თბ-ი ← განვ-ტეფ-ი გავ-ხმ-ი ← განვ-ჯემ-ი...). ხმოვნის რედუქციის გამომწვევი სხვა ფაქტორი, გარდა -ი ელემენტის გავლენისა, ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, გამორიცხულია.

ამდენად, II ყალიბის ზმნებთან გამოვლენილი -ი ელემენტი არსე-

ბითი ხასიათის სხვაობას ავლენს I ყალიბის ზმნებთან დადასტურებულ -ი ელემენტთან: არ მონაცვლეობს ნულთან და კარგავს საყრდენი მორფემისეულ ხმოვანს.

კონკრეტული შემთხვევისათვის — **ღავ-ღვ-ი** (მე, ის) — I და II პირში ძირეული საყრდენი მორფემის შეკუმშული სახეობა III პირის ფორმიდან — **ღა-ღვ-ა** (მან ის) — გადასულად ივარაუდება, რათა განსხვავებულიყო ერთპირიანი **ღავ-ღევ** (→ღავდექ) ფორმისაგან (35, 101). ასევე მესამე პირის ანალოგიას მიეწერება „უნიშნო ვნებიითა“ I და II პირის ფორმებში უხმოვნო ფუძის მქონეობა (გავ-ხმ-ი, მოვ-კვდ-ი, წავ-ხდ-ი და სხვ.) (35, 102). ეს თვალსაზრისი საყრდენი მორფემისეულ ხმოვანზე -ი ელემენტის გავლენის ფაქტორს გამოორიცხავს. ვფიქრობთ, მოსაზრება სადავოა. პირველ შემთხვევაში (ღავ-ღვ-ი მე ის) ომონიმურ ფორმათა თავიდან ასაცილებლად ენას არ გამოუყენებია რაიმე მადიფერენცირებელი საშუალება მესამე პირის ფორმისათვის — **ღადგა** მან ის და **ღადგა** ის — და, ამდენად, ეპქექვეშ დგება I და II პირის ფორმებში მომხდარი ცვლილების ამგვარად ახსნა. მართალია, ისიც შეიძლება ითქვას, რომ ენაში მიმდინარე რაიმე პროცესი შესაძლოა არ გავრცელდეს სისტემაში შემავალ ყველა ფორმაზე, მაგრამ ამ შემთხვევაში ახსნა უნდა დაეძებნოს იმას, რაც იწვევს ერთ შემთხვევაში ცვლილებას, ხოლო სხვა შემთხვევაში უცვლელად ტოვებს ფორმას. თუ შემოთავაზებულ თვალსაზრისს ვირწმუნებთ, პასუხი უნდა გაეცეს კითხვას: I ყალიბის ზმნათა III პირის ფორმებში ძირეული საყრდენი მორფემა შეკუმშულია; რატომ არ გავრცელდა მორფემის შეკუმშული სახეობა I და II პირის ფორმებში (მო-კლ-ა, მაგრამ მოვ-კალ-ი, მო-კალ-ი და არა მოვ-კლ-ი, მო-კლ-ი...). ჩანს, **ღავ-ღვ-ი**, **გავ-თბ-ი**... II ყალიბის სხვა ზმნებთან ერთად ერთ სისტემას ქმნის და ძირეული მორფემისეული ხმოვნის დაკარგვა -ი ელემენტის ქმედების უნარის გამოვლენაა.

ყოველივე ეს კი სვამს საკითხს იმის შესახებ, რომ -ი ელემენტი სხვადასხვა ოდენობად უნდა იქნეს მიჩნეული I და II ყალიბის ზმნებთან.

ნამყო ძირითადში დადასტურებული -ი ელემენტის შესახებ არნ. ჩიქობავა წერს: „აორისტის ეს -ი სხვადასხვა ზმნასთან სხვადასხვაგვარი წარმოშობისა შეიძლება იყოს; უნდა განვასხვავოთ: ა) -ი, რომელიც ნამყო ხოლმეობითს აწარმოებს (გავაკეთი, გააკეთი, გააკეთის მან); ბ) -ი, რომელიც თანხმოვანთა კომპლექსში იქნა გამოყენებული

თანხმოვანთა გასაყარად (მოვედ — მოვედ-ი-თ; მოვკუედ — მოვკუედ-
-ი-თ); გ) ნამყო ხოლმეობითის -ი ერთგვარი საანალოგო ბაზაუნდებში
ყოფილიყო, მაგრამ ფონეტიკური ხელისშემწყობი გარემოც მნიშვნე-
ლოვან როლს თამაშობდა: ძვ. ქართულში ამგვარს შემთხვევაში -ი
უკვე დამკვიდრებულია, სხვაგან კი, სადაც ახლა ვხედავთ -ი-ს, იგი
ჯერ არსად ჩანს, ანდა სპორადულად გვხვდება. მხოლოდ ანალო-
გიას მიეწერება -ი ისეთ ზმნებში, როგორიცაა ვთქვი (ძვ. ქართ. ვთქუ,
ვთქვ). ამ ტიპის აორისტს ისტორიულად არავითარი მაწარმოებელი
არ უნდა ჰქონოდა“ (77, 133; იხ. აგრეთვე 76, 062). ამდენად, ავტო-
რის აზრით, ნამყო ძირითადის -ი ელემენტი ერთ შემთხვევაში ფო-
ნეტიკურ ჩანართად გაიაზრება, სხვა შემთხვევაში მისი გამოვლენა
ხოლმეობითის -ი სუფიქსის ანალოგიას მიეწერება.

ნამყო ძირითადის -ი ელემენტის ხოლმეობითის -ი სუფიქსთან
კავშირზე მიუთითებს აგრეთვე ბ. ჯორბენაძე: „გავთბ-ი, დავბერდ-ი
წარმოშობით II ხოლმეობითის ფორმებია, მაგრამ ახლა წყვეტილის
(ნამყო ძირითადის) ფუნქციით გამოიყენებიან. ეს საერთოდ დამახა-
სიათებელი ჩანს სუფიქსიანი და მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითი-
სათვის:

ნამყო ძირითადი: გან-ვ-ტეფ (ახლა: გავ-თბ-ი), შე-ვ-ცებ (ახლა:
შე-ვ-ცბ-ი), და-ს-ცხერ (ახლა: და-ცხრ-ი) და ა. შ.

მეორე ხოლმეობითი: გან-ვ-ტფ-ი (III პ. გან-ტფ-ი-ს), შე-ვ-ცბ-ი
(III პ. შე-ცბ-ი-ს), და-ს-ცხრ-ი (III პ. და-ცხრ-ი-ს) და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ახლა წყვეტილად გაგებული ეს ფორმები წარ-
მოშობით მეორე ხოლმეობითებია. ასეთი ფორმების გავრცელება სა-
ვარაუდოა იმ ხნიდან, როცა ქართულში რღვევა დაიწყო II ხოლმეო-
ბითის ფორმამ, რაც ახალ ქართულში (გარდა ზოგიერთი დიალექტი-
სა) მისი დაკარგვით დასრულდა“ (84, 133).

მართალია, აქ საუბარია დონიან ვნებითებსა და „თბება“ ტიპის
ზმნების ნამყო ძირითადში დადასტურებული -ი ელემენტის რაობაზე,
მაგრამ თვისობისა და ქმედების უნარის გათვალისწინება მეორე ყა-
ლიბის ზმნებთან გამოვლენილ -ი ელემენტს ყველა შემთხვევაში ერთ
ოდენობად მიგვაჩვენებებს და განგვასხვავებინებს მას პირველი ყა-
ლიბის ზმნებთან გამოვლენილი -ი ელემენტისაგან.

შენიშვნა იმის შესახებ, რომ -ი ელემენტი ნამყო ძირითადში აუცი-
ლებელია I და II პირის ფორმებთან უმარცვლო ფუძეებში (რაც იმას
გულისხმობს, რომ -ი ელემენტი ამგვარ ფორმებში არ მონაცვლეობს

ნულთან) (60, 427), რამდენადმე დასაზუსტებელია: -ი ელემენტი, რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან, გვხვდება არა მხოლოდ უმარცვლო ფუძეებთან, არამედ საერთოდ უმარცვლო საყრდენ მორფემასთან და, მეორეც, საყრდენი მორფემის გაუმარცვლოვნების მიზეზი უმეტეს შემთხვევაში თვით -ი ელემენტი.

შენიშვნა: საკითხი ამგვარადვე შეიძლება დასმულიყო დონიანი ვნებიტების მიმართაც: **დ**-ს გაუმარცვლოვნების მიზეზი ნამყო ძირითადის ფორმებში -ი ელემენტი. საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ -დ სუფიქსი სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში ამ სახით არ გვხვდება — I სერიის ფორმებში თემის ნიშანი მოსდევს, II სერიის ფორმებში — ნაკვთთა დაბოლოება. როგორც აღვნიშნეთ, ძველსავე ქართულში **დავბერდი** ტიპის ფორმებში -ი ყოველთვისაა წარმოდგენილი. ხოლმეობითის კატეგორიის არსებობის პერიოდში **დავბერდი** ტიპის ფორმათა რეგულარულმა დამოწმებამ შეიძლება სხვაგვარად დასვას ნამყო ძირითადის -ი ელემენტის გენეზისის საკითხი, საეჭვო გახადოს მისი ხოლმეობითის -ი სუფიქსთან კავშირი... ჩვენთვის არსებითია ის, რომ I და II ყალიბის ზმნათა ი ელემენტები გენეტურად განსხვავებული ოდენობებია.

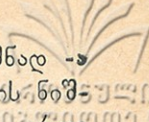
მეორე ყალიბის ზმნები ისტორიულად პირველი ყალიბისაა. ყალიბის შეცვლა, ახალი ყალიბის შექმნა დონიან ვნებიტებში უნდა დაწყებულიყო: ძველსავე ქართულში ეს პროცესი უკვე დამთავრებულია. სხვა ტიპის ზმნებთან კი ჩვენს თვალწინ ხდებოდა: -ამ თემისნიშნა-ნებში უკვე დასრულებული სახე მიიღო, ხოლო „მესამე ტიპის“ ვნებიტის ზოგი ზმნა დღესაც პირველ ყალიბში შედის; გვაქვს პარალელური წარმოების შემთხვევებიც: **დავთვერიი|დავთვრი, გავქერიი|გავქრი, დავშვერიი|დავშვრი...**

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მეორე ყალიბის ზმნები შეიძლება ამგვარად დავახასიათოთ: **უმარცვლო საყრდენი მორფემა + ი ელემენტი, რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან.**

§ 9. -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი

ნამყო ძირითადში ზმნათა ერთი ჯგუფი I და II სუბიექტური პირის ფორმებში -ე სუფიქსს დაირთავს. -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორი შემთხვევა უნდა გაირჩეს: ერთი, როცა ამ ფორმან-

ტით წარმოებულ ზმნებს მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად -
 სუფიქსი მოუდის და, მეორე, როცა სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -
 ნად -ო სუფიქსი აქვს. პირველი მათგანი მეორისაგან კიდეც ერთი
 არსებითი მნიშვნელობის სხვაობას ავლენს, კერძოდ, განსხვავებულია
 მათი საყრდენი მორფემებიც.

-ე სუფიქსს დაირთავს და -ა-ს მიიღებს სუბიექტური მესამე პირის
 ნიშნად ისეთი ზმნები, რომელთა საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია
 და მეორე სერიის ფორმებში არ კარგავს ხმოვანს. არა აქვს მნიშვნე-
 ლობა იმას, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური — ჩვე-
 ნება ყოველთვის ერთგვარია:

ა) საყრდენი მორფემა ძირეულია:

გავ-შალ-ე	ავა-შენ-ე	მოვ-დრიკ-ე	შევ-ლობ-ე	მოვა-დუნ-ე
გა-შალ-ე	აა-შენ-ე	მო-დრიკ-ე	შე-ლობ-ე	მოა-დუნ-ე
გა-შალ-ა	აა-შენ-ა	მო-დრიკ-ა	შე-ლობ-ა	მოა-დუნ-ა

ბ) საყრდენი მორფემა სუფიქსურია:

მოვაკვლ-ევინ-ე	დავაწერ-ინ-ე
მოაკვლ-ევინ-ე	დააწერ-ინ-ე
მოაკვლ-ევინ-ა	დააწერ-ინ-ა

როგორც ვხედავთ, შეიძლება ზმნა ამ ნაკეთის სხვა ფორმებს სხვა-
 ვგვარად იწარმოებდეს, მაგრამ წარმოების ნულთან არმონაცვლე ხმოვ-
 ნის შემცველი სუფიქსით გართულება ნამყო ძირითადის წარმოების
 ტიპს ცვლის: გავ-ჭერ(-ი), მაგრამ გავაჭრ-ევინ-ე... სხვა შემთხვევაში
 უშუალო და შუალობითი კონტაქტის ფორმათა ამგვარი შენაცვლება
 წარმოების ტიპის შეცვლას არ გამოიწვევს, თუ საყრდენი მორფემის
 სტრუქტურა არ შეიცვლება: გავა-კეთ-ე — გავაკეთებ-ინ-ე. ეს კიდეც
 ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ ნამყო ძირითადის წარმოების გან-
 მსაზღვრელი ძირითადად საყრდენი მორფემის სტრუქტურაა.

ამგვარად, ნამყო ძირითადის წარმოებაში კიდეც ერთი ყალიბი გა-
 მოიყო, რომელიც შეიძლება ასე დახასიათდეს: **მარცვლოვანი უკუმშ-
 ველი საყრდენი მორფემა + -ე სუფიქსი**. წარმოების ამ ტიპისათვის
 ნიშანდობლივია სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ა სუფიქსი. **ნამ-
 ყო ძირითადის წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ III ყალიბს.**

მესამე ყალიბის ზმნებს აშკარად უპირისპირდება და სხვაგვარ
 ყალიბს ქმნის ზმნათა ის ჯგუფი, რომელიც ნამყო ძირითადს ასევე
 -ე სუფიქსით იწარმოებს, მაგრამ მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად

მოუღის -ო სუფიქსი. ყველა ამ ზმნის საყრდენი მორფემა უმარცვლოა.

ამგვარად, უმარცვლო საყრდენი მორფემა და I და II პირში ნამყო ძირითადის -ე მაწარმოებელი არის აუცილებელი პირობა იმისათვის, რომ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ო სუფიქსი გამოვლინდეს. სხვაგვარად: სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსი ყოველთვის ვარაუდობს I და II პირში -ე მაწარმოებელს (წესი პირუკუ არ მოქმედებს). ეს კანონზომიერება ჩანს:

ავა-გ-ე	გავა-თბ-ე	დავა-ტკბ-ე	დავა-ფრთხ-ე
აა-გ-ე	გაა-თბ-ე	დაა-ტკბ-ე	დაა-ფრთხ-ე
აა-გ-ო	გაა-თბ-ო	დაა-ტკბ-ო	დაა-ფრთხ-ო

ამგვარ ყალიბს — უმარცვლო საყრდენი მორფემა +-ე სუფიქსი I და II პირში და -ო სუფიქსი III პირში — ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების მეოთხე ყალიბს.

მეოთხე ყალიბის ზმნათა რაოდენობა არცთუ დიდია. მათი რიცხვი „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ (53) მიხედვით ცხრაათეულს აღწევს. საყრდენი მორფემა შეიძლება იყოს ცალთანხმოვნიაანი (ავა-გ-ე — აა-გ-ო, ავი-ღ-ე — აი-ღ-ო, შევა-ჭ-ე — შეა-ჭ-ო...), ორთანხმოვნიაანი (გავა-გღ-ე — გაა-გღ-ო, დავ-გმ-ე — და-გმ-ო, დავ-თმ-ე — და-თმ-ო...), სამთანხმოვნიაანი (შევა-კრთ-ე — შეა-კრთ-ო, დავა-ტკბ-ე — დაა-ტკბ-ო, ვუ-მტრ-ე — უ-მტრ-ო...) და ოთხთანხმოვნიაანი (დავა-ფრთხ-ე — დაა-ფრთხ-ო, დავე-ყრდნ-ე — დაე-ყრდნ-ო, ვი-გრძნ-ე — ი-გრძნ-ო...).

აქვე, უეჭველია, თავს იჩენს ერთი საკითხი: თუ ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის განსაზღვრისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა საყრდენი მორფემის სტრუქტურას ენიჭება, როგორ უნდა აიხსნეს ის ფაქტი, რომ II და IV ყალიბის ზმნათა საყრდენი მორფემა სტრუქტურულად ერთგვარია — უმარცვლო და ზოგ შემთხვევაში შეკუმშული (ერთი მხრივ, დავა-ბ-ი, გავ-თბ-ი... და, მეორე მხრივ, ავა-გ-ე, გავა-თბ-ე...). მივიღეთ: ა) ერთგვაროვანი საყრდენი მორფემა და განსხვავებული წარმოება (გავ-შრ-ი — გავა-შრ-ე...) და, პირიქით, ბ) განსხვავებული სტრუქტურის საყრდენი მორფემა და ერთგვარი წარმოება (ავა-შენ-ე — ავი-ღ-ე).

ფაქტის ისტორიის გათვალისწინება მოვლენას ხსნის. კერძოდ, დგინდება, რომ -ე სუფიქსი მესამე და მეოთხე ყალიბის ზმნებში გენეტურად განსხვავებული ოდენობებია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა ნამყოფი ძირითადის -ე სუფიქსის გენეზისის შესახებ.

მიუთითებენ, რომ ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსის თავდაპირველობაზე იყო -ევ (43; 98, 49; 100, 109). ამ მოსაზრების ერთ-ერთი ძირითადი საბუთი ის არის, რომ -ე სუფიქსიან ნამყო ძირითადს -ო სუფიქსიანი მეორე კავშირებითი შეესაბამება და ივარაუდება, რომ -ო ← ვ-ე ← ევ-ე. აღნიშნავენ, რომ ამ მოსაზრებას ზანურის ჩვენებაც უჭერს მხარს. ამგვარად, ამ თვალსაზრისის თანახმად ე ← ევ.

არსებობს სხვაგვარი მოსაზრებაც: -ე არ მომდინარეობს -ევ სუფიქსისაგან; -ე ფორმანტი თავისთავადი, დამოუკიდებელი მაწარმოებელია; იგი მიჩნეულია ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნად და გაიგივებულია ნამყო უსრულსა და I თურმეობითში გამოვლენილ -ე სუფიქსთან (16).

ჩვენი აზრით, ნამყო ძირითადში წარმოდგენილი -ე სუფიქსი არ არის ერთი და იგივე ოდენობა ყველა შემთხვევაში. IV ყალიბის ზმნებში -ე სუფიქსი -ევ-იდან მომდინარე ჩანს, III ყალიბის ზმნებში კი — თავისთავადი, დამოუკიდებელი მაწარმოებელი.

ამგვარად, სადაც სუბიექტურ მესამე პირში -ო სუფიქსი გვაქვს, შესაბამის პირველი და მეორე პირის ფორმებში დადასტურებული -ე სუფიქსის პირველსახე უნდა ყოფილიყო -ევ. სუბიექტური მესამე პირის -ო ← ვ-ა ← ევ-ა (ო სუფიქსის ამგვარი წარმომავლობა, საერთოდ, გაზიარებულია).

ამგვარ მოსაზრებას სარწმუნოს ხდის რამდენიმე ფაქტის გათვალისწინება:

საშუალ ქართულში, და რიც შემთხვევაში ძველშიც, ამ ტიპის ზმნებს -ევ შენარჩუნებული აქვს. „-ევ სუფიქსი ძველი ჩანს (წერილობით დოკუმენტებში მისი ფიქსაცია სისტემებზე გვაქვს უკვე მეოთხმეტე საუკუნის დასაწყისში; ძველ ქართულშიც შეინიშნება დავიცევ ტიპის ზმნებში). მესამე პირში ყველა ამ ტიპის ზმნას ო ნიშანი აქვს“ (47, 32). იქვე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -ევ იხმარებოდა ხალხურ მეტყველებაში და მას ასახავდა მწერლობის ენაც. იმ პერიოდის წერილობითი ძეგლების მონაცემთა მიხედვით -ევ გვხვდება მხოლოდ უმარცვლო ძირეულ მორფემებთან; არ დასტურდება მარცვლოვან საყრდენ მორფემასთან. ეს ფაქტი არ უნდა იყოს შემთხვევითი. დიალექტებში დადასტურებული გაუკეთევი, ავაშე-

ნევი ტიპის ფორმები გვიანდელია და დავდევი ტიპის ფორმადა უნდა ფორმაციის შედეგი ჩანს.

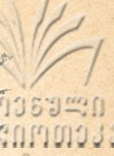
საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ „უნიშნო ვენებითაგან“ წარმოებული მოქმედებითი გვარის ფორმები სისტემებზე მეოთხე ყალიბში თავსდება. საყრდენი ძირეული მორფემა ამ ზმნებში მეორე ყალიბის ზმნათა საყრდენი მორფემის მსგავსია (უფრო სწორად, იდენტური): გავა-თბ-ე, გავა-ხმ-ე (შდრ.: გავ-თბ-ი, გავ-ხმ-ი...). აწმყოში ამ ტიპის ზმნებს სისტემებზე -ობ თემის ნიშანი აქვს, რომელიც -ებ თემის ნიშნისეული ე ხმოვნის წინამავალ ვ-სთან შერწყმის შედეგად მიღებულად ივარაუდება: ვ-ებ ← -ობ (100, 126; 39, 16). აქედან გამომდინარე, აწმყოს ფორმის ჩვენება ვ-ს ვარაუდობს ზმნის ფუძეში. ვფიქრობთ, ეს ვ თანხმოვნითი ნაწილია ნამყო ძირითადის ფორმაში არსებული -ევ სუფიქსისა, რომელიც, როგორც ჩანს, სხვა ნაკვთის ფორმებშიც გადაჰყვება ზმნას. ეგევე -ევ სუფიქსი ივარაუდება II კავშირებითის ფორმებშიც. ყოველივე ეს კი მიგვანიშნებს იმაზე, რომ -ევ (→ ვ) სუფიქსი ისტორიულად არ არის ნამყო ძირითადის მაწარმოებელი. მას სხვა ფუნქცია უნდა ჰქონოდა (ეს საკითხი ამჯერად არ შეადგენს ჩვენი კვლევის საგანს).

ამჟამად IV ყალიბის ზმნებში დადასტურებული -ე სუფიქსი გამარტივებული, თანხმოვანმოკვეცილი, -ევ სუფიქსია. -ევ სუფიქსის ფონეტიკური სახის ცვლა (ევ → ე) და ფუნქციურად მისი გაიგივება ნამყო ძირითადის -ე მაწარმოებელთან (ავაშენ-ე, გავაკეთ-ე...) გვიანდელი ფაქტია. სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის წარმოქმნის (ო ← ვ-ა) პროცესი უფრო ადრინდელი ჩანს; -ევ გაუმარტივებელი სახით დიალექტმა შემოგვინახა, ხოლო შემდეგ მოხდა დიალექტური ფორმების შემოჭრა სამწერლობო ენაში.

-ევ სუფიქსისა და სუბიექტური მესამე პირის -ო ფორმანტის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით საინტერესოა ხევსურული დიალექტის ჩვენება:

ხევსურულში სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ო არა გვაქვს. ნამყო ძირითადში ყველა ზმნასთან -ა სუფიქსია წარმოდგენილი. ზმნები, რომელთაც სალიტერატურო ქართულში -ო აქვს სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად, ხევსურულში ნამყო ძირითადის ფორმებს -ი სუფიქსით იწარმოებს: ავიღ-ი, გავიგ-ი, დავაგდ-ი. „ხევსურულში ამ ზმნებში ი ე-ს დავიწროებით მიღებული არა ჩანს, იგი ბოლო პოზიციის დაკარგვის შემთხვევაშიც ი-დ რჩება... ამ ზმნებს ისევე, რო-

გორც სხვა ზმნებსაც, ხევსურულში ნამყო ძირითადის მესამე პირის ნიშნად ყოველთვის -ა აქვს: გაიგ-ა, აიღ-ა, დააგდ-ა...“(82, 105). როგორც ვხედავთ, იმ ფაქტმა, რომ ნამყო ძირითადს ეს ზმნები -ე სუფიქსით არ იწარმოებენ, გამოიწვია ის, რომ არა გვაქვს სუბიექტურ მესამე პირში -ო სუფიქსი. ეს კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ ორი პირობა — უმარცვლო საყრდენი მორფემა და -ე სუფიქსი ნამყო ძირითადის მაწარმოებლად I და II პირის ფორმებში — აუცილებელია ო-ს გამოვლენისათვის. ხევსურულისათვის სამართლიანი ჩანს შენიშვნა, რომ „ხევსურული იმ ენობრივი კოლექტივის წევრი არ უნდა ყოფილიყო, სადაც აიღევ, ააგევ, დააგდევ... წარმოება გვექონდა“ (82, 105).

ამ თვალსაზრისით ანალოგიური მდგომარეობაა ინგილოურ დიალექტშიც: კაკურ კილოკავში ნამყო ძირითადი მხოლოდ -ი ელემენტით იწარმოება. -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი კაკურმა არ იცის. ალიბადურ კილოკავში კი ძირითადად -ე სუფიქსი აწარმოებს ამ ნაკვთის ფორმებს, ისეთ შემთხვევებშიც კი, სადაც სალიტერატურო ქართულში -ი ელემენტი გვაქვს: **წვევლე, ვიცანე, შექქარე, მამეცე...** „ნაწილს კი -ი ერთვის როგორც ბრძანებითში, ისე თხრობითში, იქნება ის მხოლოდობით რიცხვში თუ მრავლობითში; მაგ.: წყალი **მააღლი** კარი **გამიღლი** მაიღით! კარი **გააღით!**.. წავღი ტყეში (წავიღე), იმაზე მაიგი ბევრ თეთრ (იმიტომ მოიგე ბევრი ფული)... მაღით (მოვიტანეთ) და სხვ.“ (21, 159-160). როგორც ვხედავთ, ალიბადურში -ი გვაქვს მხოლოდ IV ყალიბის ზმნებში და, შესაბამისად, სუბიექტური მესამე პირის ჩვენება ასეთია ინგილოურში: „მესამე სუბიექტურ პირში მხოლოდ -ა სუფიქსი გვაქვს ნამყო წყვეტილში; თუ ფონეტიკური პროცესი არ ჩაერია, -ო ბოლოსართი არაა; სადაც ო გვევლინება, ის მეორეულია და მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე; მაგ.: თქო (←თქუა), ჩააცო (← ჩაიცუა), წამართო...“ (22, 118).

ამგვარად, ინგილოურში, ისევე როგორც ხევსურულში, არ არის სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის გამოვლენის ერთ-ერთი პირობა IV ყალიბის ზმნებთან, არა გვაქვს -ო სუფიქსი.

შენიშვნა: ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ხევსურულსა და ინგილოურში დადასტურებული ფაქტის ისტორიის კვლევა: არქაულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე თუ ინოვაციაა. დიალექტური მონაცემები სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის გამოვლენისათვის საჭირო პირობათა დასადასტურებლად დავიმოწმეთ. თავის-

თავად ეს უკანასკნელი მკაცრი კანონზომიერება ჩანს, რომელსაც იცავს როგორც სალიტერატურო ენა, ასევე დიალექტები. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ მეორე ხე ყალიბის ზმნებში -ე სუფიქსი -ევ-ის გამარტივებული სახეა, ხოლო სუბიექტური მესამე პირის -ო მიღებულია ვა კომპლექსის შერწყმის შედეგად.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ო ალომორფი Sე პირისა ფონოლოგიურად შეპირობებული არაა ძველ ქართულში“ (10, 80)... „შესაძლოა ო მიღებული იყოს ვა/ვე/უა/უე-საგან უფრო ადრინდელ პერიოდში ან საერთო ქართველური ფუძე ენის დიფერენციაციამდე“ (10, 76). ჩვენს შემთხვევაში ვა → ო პროცესის სიძველეზე მიგვანიშნებს ის ფაქტიც, რომ ძველ ქართულში ზემოთ წარმოდგენილი ყალიბები უკვე შექმნილია და მკაცრად დაკანონებული. IV ყალიბის ზმნურ ფორმათა სიძველეზე უნდა მიგვანიშნებდეს ისიც, რომ ამ ტიპის ზმნათა ნამყო ძირითადის ფუძეა საყრდენი I თურმეობითისათვის: „აღსანიშნავია, რომ ეს მეორე ჯურის წარმოება (ე. ი. როცა I თურმეობითი II სერიის ფუძეს ეყრდნობა — გ. გ.) ისეთ ზმნებს მოუღის, რომელთაც მოქმედებითი გვარის ნამყო წყვეტილის ფორმა მხოლოდით რიცხვის III სუბიექტურ პირში ო-ნით აქეთ ნაწარმოები“ (58, 156, იხ. აგრეთვე 94, 132; 102, 169).

როცა ვსაუბრობთ ო ← ვა პროცესზე, არ ივარაუდება, რომ სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსი ყველა შემთხვევაში ამგვარი პროცესის შედეგადაა მიღებული. მიუთითებენ, რომ ო-ს წარმოქმნისათვის „ამოსავალი ფონეტიკური ვითარება იყო (ვ-ს მეზობლობა), მაგრამ შემდეგ ო ანალოგიის მიხედვით სხვა ზმნებსაც გაუჩნდათ, — ყველგან -ა-ს ადგილას“ (76, 053). დებულება სარწმუნოა. -ო სუფიქსი ყველა შემთხვევაში კომპლექსის შერწყმის შედეგი არ არის. ამგვარი პროცესი ივარაუდება ისეთ ფორმებში, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ყალიბის შექმნას. რომელიმე ზმნის ამ ყალიბში მოქცევა იწვევს სუბიექტურ მესამე პირში — ო სუფიქსის გამოვლენას.

IV ყალიბის ზმნებში -ე სუფიქსის პირველსახედ -ევ მივიჩნით. რას უნდა გამოეწვია ვ-ს დაკარგვა პირველი და მეორე პირის ფორმებში? ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესია აუსლაუტში ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში თანხმოვნის დაკარგვა (3, 172): კარგა ← კარგად, მალლა ← მალლად, დაბლა ← დაბლად; კიდე ← კიდევე; მარა ← მაგრამ; ყივა ← ყივან, ჩივა ← ჩივან (86,

183-184). ეს ჩანს ერთ-ერთი ხელისშემწყობი პირობა -**ევ** სუფიქსის-
სეული ვინის დაკარგვისა. ამ პროცესისათვის გარკვეულად ხელი
უნდა შეეწყოს იმავე ნაკვეთში -**ე** სუფიქსიან ფორმათა არსებობას და
მობხდა ფორმობრივი დამთხვევა -**ევ** და -**ე** სუფიქსებისა, რაც განდა
მიზეზი მათი ერთ აფიქსად მიჩნევისა. თავისთავად, ეს პროცესი ივა-
რუდება მას შემდეგ, რაც -**ევ** ფორმანტმა დაკარგა პირვანდელი
ფუნქცია.

გ. დეეტერსის მიერ წარმოდგენილი სქემა მართებული ჩანს მხო-
ლოდ IV ყალიბის ზმნათათვის:

ვა-გევ	>	ვაგე
ხა-გევ	>	(ხ)აგე
ა-გევ-ა > აგუა	>	აგო (100, 109)

როგორც ვხედავთ, მეოთხე ყალიბის ზმნებიც ისტორიულად პირ-
ველი ყალიბისაა. მომხდარმა ფონეტიკურმა პროცესებმა და -**ევ**
სუფიქსის მორფოლოგიურმა რეინტერპრეტაციამ გამოიწვიეს ახალი
ყალიბის შექმნა.

§ 10. ნამყო ძირითადის წარმოების ამოსავალი ტიპისათვის

ჩვენ განვიხილავდით ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხს ახალ
ქართულში და ოთხი ფორმობრივი ჯგუფი გამოვყავით. ყალიბთა გა-
მოყოფის საფუძველი ძირითადად საყრდენი მორფემის სტრუქტურა
იყო. მეორე და მეოთხე ყალიბის ზმნებზე მსჯელობისას აღვნიშნეთ,
რომ ორივე ეს ჯგუფი ისტორიულად პირველი ყალიბისა იყო. მომხ-
დარმა ფონეტიკურმა ცვლილებებმა და აფიქსთა მორფოლოგიურმა
რეინტერპრეტაციამ გამოიწვია ყალიბის სახის შეცვლა და ახალი
ყალიბების შექმნა. აქედან გამომდინარე, დღევანდელი ვითარება
ნამყო ძირითადის წარმოებისა მეორეულია და შედარებით რთული.
როგორც ჩანს, ამოსავალი ვითარება უფრო მარტივი იყო. ვ. თოფუ-
რიას შენიშვნა — „წყვეტილი ორი სახით იხმარება: უნიშნოდ ან
ნართული ი-თ და -**ე** სუფიქსით. უნიშნოს შეუძლია დაირთოს
უფუნქციო -**ი**. ასეთი ზმნები რაოდენობით მცირეა. მათი ფუძე ან
უმარცვლოა ან კუმშვადი. -**ე** სუფიქსით იწარმოება ფუძეუკუმშველი

ზმნები“ (16, 453) — სამართლიანი ჩანს ამოსავალი ვითარების დასა-
ხასიათებლად.

პირველი ყალიბის ზმნებში მომხდარმა ცვლილებებმა გაართულა
წარმოება და შექმნილი ყალიბების დასახასიათებლად სჭირო გახდა
(გარდა საყრდენი მორფემის სტრუქტურისა) დამატებითი ნიშნების
შემოტანა, მაგრამ ფორმოზომიერ ხასიათის ცვლილებებს შინაარსობრი-
ვი ცვლილებები არ გამოუწვევია.

თ ა ვ ი II. თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ე ბ ა ნ ი ნ ა მ ყ ო ძ ი რ ი თ ა დ ის წ ა რ მ ო ე ბ ა ზ ო

§ 11. უნიშნო ტიპი წარმოებისა

ნამყო ძირითადის წარმოების I ყალიბის ზმნები სუბიექტური I და II პირის ფორმებს უნიშნოდ იწარმოებენ ან დაირთავენ ე. წ. „უფუჟქციო“ -ი-ს. უნიშნო ტიპი წარმოებისა ნორმა იყო ძველი ქართულისათვის მხოლოდბითის ფორმებში. როგორც ცნობილია, -ი ელემენტი თავდაპირველად მრავლობითის ფორმებში იქნა გამოყენებული თანხმოვანთა კომპლექსის გასათიშად, შემდეგ დამკვიდრდა მხოლოდბითის ფორმებშიც. ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივი იყო მრავლობითის ფორმათა უნიშნო წარმოებაც.

წარმოების უნიშნო ტიპი დამახასიათებელია ამჟამად ქართული ენის ზოგი დიალექტისათვის (ხევსურული, თუშური...).

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში წარმოების უნიშნო ტიპი ძალზედ იშვიათია: ჩვეულებრივ -ი ელემენტმა დაიმკვიდრა ადგილი ნამყო ძირითადში სუბიექტური I და II პირის ფორმებთან როგორც მრავლობითში, ასევე მხოლოდბითში. I ყალიბის ზმნათა უნიშნო ვარიანტები ძირითადად ბრძანებით წინადადებებში დასტურდება, თუმცა არის შემთხვევები კითხვით და თხრობით წინადადებებში მათი გამოყენებისა:

ა) ბრძანებითი

აქ მოეთერ, აქა, შე უნამუსო! (ეკ. გაბ. I, 93).

მაშ, ეს მითხარ, კაცო! (ვაჟა, VII, 12).

აბა, პატარა ხანს დადგე, თუ მყრალ გუბედ არ გადაიქცე!
(ილია, II, 21).

დედი, ორიოდ პური მომეც! (ხ. ს. I, 173).

ცხვირი მომჭერ, თუ ესენი ბოთლების მრეცხავები არიან
(ნ. შიუკ. 18).

გაუძეხ სტუმრებს (გ. შარ. 8).

ბ) კითხვითი

ხუთკუნეულავ, გახველ ხიდს თუ არა? (ბ. ს. I, 140) **ეროვნული**
გაძეხ, მელიავ, თუ არაო? — ჰკითხა ოფოფმა (იქვე, 143) **ლიტერატურა**
რად მომასწარ ამ დღესა? (აკაკი, V, 130).
მახვილი ჰჳარ და არ გახსოვს? (გ. შარ. 33).

გ) თხრობითი

წარმოვუდევ ფეხზედ და ჩამოვართვი გამოწვდილი ხელი
(ილია, II, 13).

მე დავკარ ფეხი და გავვარდი ყაჩაღად (იქვე, 39).
ხელები უშნოდ გავიკარ ბარძაყებზედ (ვაჟა, VII, 50).
უთხარ, ახლავე გამოგზავნოს (ალ. ცაგ. 568).
ვიგარძენ რაღაც შიში (ნ. შიუკ. 58).

შესწავლილი მასალა გვიჩვენებს, რომ უნიშნო ფორმათა გამოყენების სიხშირე მეტია XIX საუკუნის მწერალთა ენაში, ვიდრე XX საუკუნისაში. პროზაულ ტექსტებში უნიშნო ნამყო ძირითადი თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივ ნაკლებად გვხვდება; არამხატვრულ ტექსტებში ამგვარი წარმოება გამოირიცხულია. უნიშნო ტიპი წარმოების ძირითადად პოეტური ტექსტებისათვისა დამახასიათებელი:

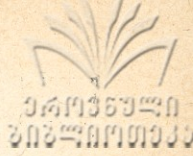
მეგობრობავ, შეგების ვარსკვლავად ადგევავუნ (გ. ორბ. 101).
მეხრევ, ვაჟკარ შეინდასა, ცოტა ზარმაცი ხარია (რ. ერისთ. 13).
იყავ ამიერ შეჩვენებული (აკაკი, V, II).
გამარჯობა, შოფერო, მიცან? აი, დედასა! (გალაკტ. 395).
ძილს მივეც თავი წუთით დაღლილმა (მ. ლებ. 179).
გადარჩი მაშინ, როდესაც ვითხარ: დღეიდან მე ვარ პატრონი
შენი (მ. მაჭ. 336).

ცხადია, ასეთ შემთხვევებში უნიშნობა უმეტესად ლექსის საჭიროებებითაა გამოწვეული — მარცვალთა რაოდენობა განმსაზღვრელი ჩანს.

ზოგ შემთხვევაში უნიშნო ვარიანტის დანიშნულება არქაული სტილის შექმნაა. მრავლად დასტურდება მსგავსი ფორმები ისტორიულ თემებზე შექმნილ ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურულ ძეგლებში. ამ მხრივ პერსონაჟისა და ავტორის მეტყველება სხვაობას გვიჩვენებს. ჩვენთვის საინტერესო ფორმები ძირითადად პერსონაჟთა მეტყველებისათვისა დამახასიათებელი:

შეიბ მახვილი (აკაკი, V, 353).
აშოტ, საყვარელო, მითხარ, მანუგეშე (გ. ბარნ. V, 353).

იქმენ სრულიად მორჩილი ჩემი (იქვე, 362).
განვედ ჩემგან, მაცდურო ბოროტო (იქვე, 365).
 ასულსა ჩემსა **გააცან** ერისთავნი (გ. შარ. 5).
გვქმენ ერთბირადა (ო. ჩხ., თევდ. 46).
 რაო, ღუნაი, ნუთუ ვერ **მიცან?** (ბილინები, 100).
 ნესტიან მიწაში **ღამფალ** მკერდამდე (იქვე, 101).

ამგვარ შემთხვევებში მრავლობითის უნიშნო ვარიანტებიც დასტურდება:

ღღეს **სცანთ** რა, თავადნო, ჩვენი ნებანი... (გ. შარ. 6).
 რას **მოვესწართ**, რა ღღე დაგვადგა (ო. ჩხ. თევდ. 129).
 ვითარ **შეიძელთ** გადატანა ესდენ ვაების (იქვე, 116).
 აჰა, გადარჩა, ის გადარჩა, კვლავ **გამოვიხსენთ** (იქვე, 68).

მსგავსი ფორმები მწერალ ო. ჩხეიძის მხოლოდ ისტორიული ხასიათის პოეტურ ნაწარმოებებში დავადასტურეთ. ორი ფაქტორის გათვალისწინება უეჭველია: სტილის არქაიზაცია და ფრაზის რიტმულობა. ავტორისათვის უნიშნო და -ი ელემენტები ვარიანტები ფორმობრივად განსხვავებული და ფუნქციურად იდენტური ოდენობებია, რომლებიც საჭიროების შემთხვევაში თავისუფლად შეიძლება შეენაცვლონ ერთმანეთს. ეს განსაკუთრებით აშკარად იგრძნობა იმ შემთხვევაში, როცა ერთსა და იმავე ფრაზაში ერთი და იმავე ზმნის პარალელური ვარიანტებია წარმოდგენილი:

განვედ უყმურო, ჩამომეხსენ, ჰოი, **განვედი** (ო. ჩხ. თევდ. 50).
გვითხარ, ო, **გვითხარ**, რამე **გვითხარ**, **გვითხარი** რამე (იქვე, 65).
 ღმერთო **მიხსენ**, შენ **ღამიხსენი**, მხსნელო ყოველთა (იქვე, 30).

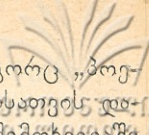
იმ ფაქტს, რომ უნიშნო ვარიანტები ფრაზაში წინ უსწრებს -ი ელემენტთან ვარიანტებს, საკითხთან დაკავშირებით რაიმე არსებითი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს. ეს მწერლის ინდივიდუალური სტილის თავისებურება ჩანს. ასევე მწერლის ინდივიდუალური სტილის თავისებურებად უნდა მივიჩნიოთ უნიშნო ნამყო ძირითადის გამოყენების ზოგი შემთხვევა ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში:

მამცენ მნათობო... რისგან გაქვს ჭმუნვა და სნეულება (ა. ჭავჭ. 115).

აწ ჩემდა შესაზარად, **გარდაგექეც** შორაელად (იქვე, 12).
მოვედ თავთირ ხშულის გულის სახებად (იქვე, 14).

მას მნათს **უთხარო** ჭმუნვანი ჩემნი სრულიად (იქვე, 48) და სხვა.

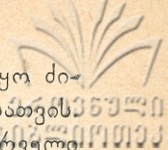
ზოგჯერ ამგვარი შემთხვევები შეიძლება გავიგოთ, როგორც „პოეტური ლიცენცია“: მწერლისა და, განსაკუთრებით, პოეტისათვის დასაშვებები თავისუფლება (შესაძლებლობა), საჭიროების შემთხვევაში გამოიყენოს ისეთი გრამატიკული ფორმები, კონსტრუქციები, წარმოთქმები, რომლებიც საკვებით ან ჩვეულებრივ არ იხმარება მეტყველებაში (93, 58-59; 87, 84). მაგრამ ცალკეული ფაქტების „პოეტური ლიცენცია“ მიჩნევა არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ მათზე ყურადღება არ გავამახვილოთ, რადგან, „პოეტური ლიცენცია არის ენაში პოტენციურად მოცემული (მაგრამ მეტყველებაში არარეალიზებული) ფორმისა და ფუნქციის ინდივიდუალური რეალიზაცია მწერლის მიერ. ამგვარი განმარტება აუცილებელს ხდის, ნორმიდან („უზუსტიდან“) ყოველგვარი „გადახვევის“ საფუძველი ისევ და ისევ ენაში ვეძიოთ. მწერალი პირველად მომჩინია ამ შესაძლებლობისა და არა გამომგონებელი“ (86, 63).

ამგვარად, ნამყო ძირითადის უნიშნო ვარიანტები თანამედროვე ქართულში მხატვრული ტექსტებისათვისაა დამახასიათებელი; პროზულ ნაწარმოებებში ძირითადად პერსონაჟთა მეტყველებაში გამოიყენება და მას გარკვეული სტილური დანიშნულება ეკისრება.

§ 12. ზოგადად სუბიექტური III პირის -ო სუფიქსის გამოვლენის პირობათა შესახებ

IV ყალიბის ზმნათა შესახებ მსჯელობისას განსაკუთრებული ყურადღება სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსს მივაქციეთ. -ო სუფიქსთან დაკავშირებით ა. შანიძე შენიშნავს: „არის ერთი წყება ზმნებისა, რომელთაც მხოლოდითში ა-ს ნაცვლად -ო მოუღის. ამ ზმნების ფუძე უმეტესად უმარცვლოა და შედგება ერთი, ორი ან სამი თანხმოვნისაგან. ორ-თანხმოვნიანებში მეორე, ხოლო სამ-თანხმოვნიანებში მესამე შეიძლება იყოს უმარცვლო უნისაგან მიღებული ვ“ (60, 430). შენიშვნა სწორია, მაგრამ ამგვარი განმარტება ვერ გავცემს პასუხს კითხვაზე, თუ რატომ გვაქვს -ა სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ისეთ ზმნებთან, როგორიცაა გამოა-რთვ-ა, ჩაა-ცვ-ა, შე-სვ-ა,, თქვ-ა და სხვა (ყველა მათგანის ფუძე უხმოვნოა და ბოლოკიდური თანხმოვანი — უმარცვლო უნისაგან მიღებული); ანდა რატომ გვაქვს პარალელური წარმოება -ა და -ო სუფიქსებით, რაზეც ა. შანიძეც მიუთითებს (დარგა//დარგო, მორწყა//მორწყო, მიუზღა//მიუზღო) - (60, 430).

უზმოვნო ფუძის მქონეობა არ არის საკმარისი პირობა ნამყო ძირითადში სუბიექტური მესამე პირის -**ო** სუფიქსის გამოვლენისათვის. უმარცვლო ფუძესთან ერთად აუცილებელია სუბიექტური პირობები და მეორე პირის ფორმებში ნამყო ძირითადის მაწარმოებლად წარმოდგენილ იქნეს -**ე** სუფიქსი. ამგვარად, ნამყო ძირითადში სუბიექტური მესამე პირის -**ო** სუფიქსის არსებობისათვის ორი პირობაა აუცილებელი: ა) საყრდენი მორფემა (ამ შემთხვევაში მარტივი ფუძე) უნდა იყოს უმარცვლო და ბ) ნამყო ძირითადის მაწარმოებელი — **ე** სუფიქსი. ეს კანონზომიერებაა.

თუ ამ პირობათაგან ერთ-ერთი არ არის დაცული, მაშინ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ნამყო ძირითადში -**ა** სუფიქსი იქნება წარმოდგენილი:

ა) გვაქვს უმარცვლო ფუძე (საყრდენი მორფემა), მაგრამ ნამყო ძირითადს -**ი** ელემენტი აწარმოებს:

დავა-ბ-ი	გავუ-შვ-ი	ვ-თქვ-ი
დაა-ბ-ი	გაუ-შვ-ი	თქვ-ი
დაა-ბ-ა	გაუ-შვ-ა	თქვ-ა

ბ) ნამყო ძირითადის მაწარმოებელია -**ე** სუფიქსი, მაგრამ საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია:

გავ-თალ-ე	ავა-შენ-ე	შევ-კრიბ-ე	დავაწერ-ინ-ე
გა-თალ-ე	აა-შენ-ე	შე-კრიბ-ე	დააწერ-ინ-ე
გა-თალ-ა	აა-შენ-ა	შე-კრიბ-ა	დაა-წერ-ინ-ა

თუმცა სალიტერატურო ქართულში დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა სუბიექტურ მესამე პირს -**ო** სუფიქსი გამოხატავს, აღნიშნული ორი პირობა -**ო**-ს გამოვლენისა კი არ არის დაცული. როგორც აღვნიშნეთ, ისეთი ფაქტებიც გვხვდება, როცა ერთი და იმავე ზმნის სუბიექტურ მესამე პირში პარალელურად -**ა** და -**ო** სუფიქსებია წარმოდგენილი. ჩვენი შემდგომი მსჯელობა ამგვარი გამოწვევის მიზეზის შესახებ იხილეთ.

§ 13. ყავ ფუძის შემცველ ზმნათა ნამყო ძირითადის შესახებ

ყავ ფუძის შემცველი როგორც აბსოლუტური, ასევე რელატიური ფორმები ნამყო ძირითადის პირველი და მეორე პირის ფორმებს უნიშნოდ (resp. -**ი** ელემენტით) იწარმოებს.

ვი-ყავ-(ი)

უარ-ვ-ყავ-(ი)

ი-ყავ-(ი)

უარ-ყავ-(ი)

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

მესამე პირში მოსალოდნელი ი-ყვ-ა, უარ-ყვ-ა ფორმათა ნაცვლად იყო, უარ-ყო ფორმებია ნორმატული. ცნობილია, რომ ო ვა კომპლექსის შერწყმის შედეგადაა მიღებული. სალიტერატურო ქართული ენის უძველეს ძეგლებში მხოლოდ ო ხმოვნიანი ფორმებია დადასტურებული. ფონეტიკური პროცესის საფუძველზე წარმოქმნილი ო სუფიქსად იქნა გააზრებული.

ის ფაქტი, რომ იყო, უარ-ყო ფორმებში ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილი ო სუფიქსად იქნა გააზრებული, არის მიზეზი იმისა, რომ კანონზომიერების ძალით (-ო გულისხმობს სუბიექტურ I და II პირში -ე სუფიქსს), სასაუბრო ენაში თავი იჩინა -ე სუფიქსიანმა ფორმებმა: უარ-ვ-ყვ-ე, უარ-ყვ-ე. ამგვარი ფორმები სამწერლობო ენაშიც დასტურდება:

პირველმა მე უარყვე მისი დებულებები! (ო. ჩხ. ბურუსი, 237).

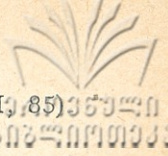
როგორც ვხედავთ, ისტორიულად ფონეტიკურ საფუძველზე მიღებულმა ამჟამად ნორმატულმა სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსიანმა ფორმამ „პარადიგმის გასწორების“ მიზნით ენაში ახალი ფორმები გააჩინა. თავისთავად ფაქტი -ო-ს გამოვლენისათვის საჭირო პირობათა პრინციპულ დასაბუთებად გვესახება.

შენიშვნა: უარყვე ტიპის ფორმები ინოვაციის — „სამეტყველო ლიცენციის“ — ფაქტად უნდა მივიჩნიოთ: „პოეტურისაგან განსხვავებით „სამეტყველო ლიცენცია“ ყოველდღიურად უამრავი რაოდენობით წარმოიქმნება მეტყველებაში, მაგრამ ისევ უგზო-უკვლოდ იკარგვის და მხოლოდ მცირედი ნაწილი პოულობს ნოყიერ ნიადაგს ვასავრცელებლად და დასამკვიდრებლად, მხოლოდ უმცირესი ნაწილი აღმოჩნდება საყოველთაოდ დამკვიდრებისათვის საჭირო მონაცემების მქონე და თანდათან, თითქმის შეუმჩნევლად, დაემყნობა ენაში, შემდეგ კი ასევე თანდათანობით იწვევს მანამდე არსებული შინაგანი წონასწორობის რღვევას, წარმოქმნის შინაგან მისწრაფებას ახალი თანაფარდობის დასამკვიდრებლად“ (86, 63).

§ 14. ჩაიცო (← ჩაიცვა) ტიპის ფორმები სამწერლობო ენაში

სამწერლობო ენაში ასახვა პოვა ისეთმა ფორმებმა, როგორიცაა: გაგიშო („გაგიშვა“), ჩაიცო („ჩაიცვა“), გამოართო („გამოართვა“) და სხვა:

რომ გაგიშო, ჩემი სულიც თან უნდა გაგაყოლო (ილია, II, 85) ანუ არც მწვადი დასწო და არც შამფური (იქვე, 56).

ჩაიცო ტანთა (ვაჟა, VII, 27).

დაკოდელს ხელი მოუსო (რ. ერისთ. 95).

გამოართო მღვდელს მეტრიკული მოწმობა (ე. ნინ. 26) და სხვა.

წარმოდგენილი ზმნები მეორე ყალიბისაა და, ამდენად, არაა მოსალოდნელი სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ო სუფიქსი. მსგავსი ფორმები ძირითადად XIX საუკუნის მწერალთა ენისთვისაა დამახასიათებელი და სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით აშკარა დიალექტიზმებია: -ო ყველა შემთხვევაში -ა სუფიქსის ვ-სთან შერწყმის შედეგია, ფაქტურ მოქმედი ფონეტიკური პროცესის ასახვაა. საანალიზო ფორმათა უმარტებულობის მტკიცება სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის გამოვლენის პირობათა გათვალისწინებითაც ხერხდება: მართალია, ნამყო ძირითადში საყრდენი მორფემა უმარტვლოა, მაგრამ ნაკვეთის მაწარმოებლად არა გვაქვს -ე სუფიქსი.

§ 15. „შერეული პარადიგმები“ ნამყო ძირითადის წარმოებაში

გამოიყოფა ზმნათა ერთი ჯგუფი, რომელთა ფუძეში ვ თანხმოვანი არ არის, ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმები უნიშნოა ან -ი ელემენტს დაირთავს და III პირის ნიშნად -ო სუფიქსი გვაქვს:

შევი-პყარ-(ი)	— შეი-პყარ-(ი)	— შეი-პყარ-ო
ვი-გრძენ-(ი)	— ი-გრძენ-(ი)	— ი-გრძენ-ო
ვი-ცან-(ი)	— ი-ცან-(ი)	— ი-ცნ-ო
მოვა-სწარ-(ი)	— მოა-სწარ-(ი)	— მოა-სწრ-ო
მივა-გენ-(ი)	— მია-გენ-(ი)	— მია-გენ-ო
გამოვა-კელ-(ი)	— გამოა-კელ-(ი)	— გამოა-კლ-ო
დავა-მყენ-(ი)	— დაა-მყენ-(ი)	— დაა-მყნ-ო
შევ-ძელ-(ი)	— შეე-ძელ-(ი)	— შეე-ძლ-ო

სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის არსებობა ამ ფორმებში ფონეტიკურ საფუძველზე ვერ აიხსნება. ამ ტიპის ზმნებს ძველ ქართულში ძირითადად სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად -ა სუფიქსი მოუდიოდა: შეიპყრ-ა, აგრძნ-ა, შეიცნ-ა... -ა სუფიქსის -ო-თი შენაცვლებას ვერც მეოთხე ყალიბის ზმნათა ანალოგიას მივაწერთ: ამგვარი რამ არ მომხდარა ამ ტიპის (ფუძეკუთმწვად) ზმნათა დიდ უმრავ-

ლესობაში: მოე-კალ — მო-კლ-ა; შეე-კარ — შე-კრ-ა, მოე-ხან — მო-ხნ-ა, გამოე-ხარ — გამო-ხრ-ა...

ახალ ქართულში განსახილველ ზმნებს სუბიექტურ I და II პირში ნულოვანი (resp. -ი ელემენტის) წარმოების პარალელურად -ე სუფიქსიანი ფორმებიც მოეპოვებათ: შევი-პყრ-ე, ვი-გრძნ-ე, მივა-სწრ-ე, მივა-გნ-ე, ვი-ცნ-ე, ჩავ-ფლ-ე, გამოვა-კლ-ე, შევი-ძლ-ე..

ცად ალაპყრე ხელი წყვილი (ს. ჩიქ. II, 283).

შეიცნე, მოძმე ნამდვილი თურმე რუსეთშიც გყოლია (იქვე, 298). იფიქრე, იფიქრე ბედნიერებაზე, თუკი ერთ ნიშანს მაინც მივა-გნეთ („საბ. ხელ.“ № 9, 1977, 110).

უეცრად ჩავეფლე ღრმა ძილში („ცისკ.“, № 5, 1976, 17).

როდის შეიგრძნე, თუ შეიგრძნე ტატო ბოლომდი (ვ. გოგოლ. 26).

ზოგან რაღაც ჩაუვმატე, ზოგან რაღაც გამოვაკლე (გ. პეტრ. 12).

ღმერთო, საკუთარ სიკვდილს მომასწრე („ცისკ.“, № 1, 1981, 62).

შემასწორე და დამიმყენე სისხლზე (ს. ჩიქ. II, 387).

ამ ფორმებში გვაქვს ორივე ის პირობა, რომელიც აუცილებელია მხოლოდობითი რიცხვის მესამე სუბიექტურ პირში -ო სუფიქსის გამოვლენისათვის: უმარცვლო ფუძე და ნამყო ძირითადის მაწარმოებელი -ე სუფიქსი.

ამგვარად, ენაში არსებული პარადიგმის გვერდით ჩამოყალიბდა ახალი პარადიგმა:

შევი-პყარ-(ი)	//	შევი-პყრ-ე
შეი-პყარ-(ი)	//	შეი-პყრ-ე
შეი-პყარ-ა	//	შეი-პყრ-ო

მეორე, გვიანდელი, პარადიგმის მესამე პირის ფორმა ფართოდ გავრცელდა და დაიჭირა წინამორბედი პარადიგმის შესაბამისი ფორმის ადგილი (თუმცა დიალექტებში, და ზოგჯერ სალიტერატურო ენაშიც, ჯერ კიდევ შემოგვრჩა -ა სუფიქსიანი ფორმები), რაც არ მომხდარა პირველი და მეორე პირის ფორმათა შემთხვევაში. ამგვარად მივიღეთ დღეისათვის ნორმატული პარადიგმა:

შევი-პყარ-(ი)
შეი-პყარ-(ი)
შეი-პყარ-ო

რომელსაც პირობითად შერეული პარადიგმა შეიძლება ვუწოდოთ. ამით გასაგები ხდება, თუ რატომ არის -ო სუბიექტური მესამე პირის

ნიშნად იმ შემთხვევაში, როცა პირველ და მეორე პირში ნამყოფი
თადის მაწარმოებლად არა გვაქვს - ე სუფიქსი.

თუ **შევიპყარ, გავიცან...** ზმნათა შემთხვევაში პირველი ყალიბის ფორმათა პარალელურად მეოთხე ყალიბის ფორმები ჩამოყალიბდა, დასტურდება საპირისპირო მოვლენაც — მეოთხე ყალიბის ფორმის პარალელურად პირველი ყალიბის ფორმის გაჩენა: ძველ ქართულში **შეძლება** ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმები IV ყალიბით იწარმოებოდა:

რახსათვის ჩუენ ვერ **შეუძლეთ** განკურნებად მას? (მ. DE, 17, 19).

კაცმან ამან [იწყ]ო უშენებად დ[ა ვერ შე]უძლო აღს[რ]ულებად (ლ. C 14, 30).

დღევანდელი ნორმატული პარადიგმის (შევიძელ-შეიძელ-შეიძლო) შესამე პირის ფორმა ძველი ვითარების ასახვაა, IV ყალიბის პარადიგ-შიდანაა აღებული. I და II პირის ფორმები გვიანდელია, I ყალიბისა.

შევიპყარ//შევიპყრე ტიპის ფორმები პარალელურ ვარიანტებს წარმოგვიდგენს როგორც I და II პირში, ასევე III პირშიც (თუმცა I ყალიბის III პირის ფორმა ამჟამად იშვიათია, უფრო დამახასიათებელი იყო XIX საუკუნის მწერალთა ენისათვის):

ეგ არის სვიმონ მეფე, **შეიპყართ!** (ი. გოგებ. IX, 174).

და ცას **შიაპყრე** ფიქრები წრფელი (ს. ჩიქ. II, 279).

ხელნი **ადაპყრა**, მოიწოდა ზეცისა ძალნი (რ. ერისთ. 106).

იგი დადიანის თხოვნას სიამაყით **მოეპყრა** (ი. გოგებ. IX, 157).

შიშმა **შეიპყრო** სოლომონი (დ. კლდიაშვილი).¹

რატომ **შევიპყრო** ასეთმა აზრმა? (ვ. ბარნოვი)

სხვაგვარია მდგომარეობა **გამაქერ//გამაქრე, მივაგენ//მივაგენე, გავიძერ//გავიძრე, შევიძელ//შევიძლე** ტიპის ზმნებთან, რომელთა I და II პირის ფორმათა პარალელური წარმოება დასტურდება ახალ ქართულში:

მომკალ, **გამაქერ** (ილია, 361).

აქრე სანთელი, **აქრე**, მე მაინც ავანთებ მას (ჭ. ლომთ. 59).

ბოლოს **მივაგენით**, მაგრამ დილას აქეთ კი ვღვეთ (პ. კაკაბ. 18).

ვერ **შევიგენე**, რა სისულელე ჩავიდინე („კომუნისტი“, № 22, 1982, 3).

¹ როცა მხოლოდ ავტორს მიუთითებთ, მაგალითებს ვიმოწმებთ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის სადოკუმენტაციო ფონდიდან.

გავიძერ ხანჯარი (ილია, 368).

დამბაჩაც გავიძრე წელიდამ (იქვე, 374).

დაგყურებდი, ველარ გავძელ, ლოყით კოცნა მე მოგპარე (ილია, 81).

სახლში ვერ გასძლე და დამიჭლექდი (ეკ. გაბ. I, 253).

I ყალიბის III პირის ფორმა არ დასტურდება (გააქრ-ა, გაიძრ-ა, მიაგნ-ა, გაძლ-ა), IV ყალიბისა კი — ჩვეულებრივია: გააქრო, გაიძრო, მიაგნო, გაძლო:

სად გააქრო ამდენი კალმახი, კაცმა არ იცოდა (გ. წერეთელი).

იაგო უკან გადახტა და გაიძრო ხანჯალი (ა. ყაზბეგი).

პეპიამ სიარული ველარ შეძლო (ილია, 372).

მელამ ჩიტის ბუდეს მიაგნო (ი. გოგებაშვილი).

ამდენად, ამ ზმნათა I ყალიბის პარადიგმა ნაკლებია, IV ყალიბისა კი — სრული:

გავა-ქერ-(ი)	//	გავა-ქრ-ე
გაა-ქერ-(ი)	//	გაა-ქრ-ე
		გაა-ქრ-ო

ამიტომ, IV ყალიბის პარადიგმის III პირის ფორმა კისრულობს I ყალიბის პარადიგმის შესაბამისი წევრის როლსაც: შევიძელ-შეიძელ-შეიძლო; ამ შემთხვევაშიც „შერეული პარადიგმა“ წარმოიქმნება.

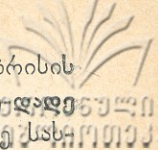
§ 16. დავდევი//დავდე ტიპის პარალელურ ფორმათა შესახებ

ქართული ენის განმარტებითი და ორთოგრაფიული ლექსიკონები (53; 20) პარალელურ, კანონზომიერ ფორმებად წარმოგვიდგენს დებს ზმნის ნამყო ძირითადის მესამე პირში დადვა//დადო ფორმებს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ახალი ქართულის დიალექტებში განსაკუთრებით გავრცელებულია ვ-სა (უმეტესად ← ზ) და ა-ს შერწყმა, რომელიც ო-ს იძლევა (თვალი → თოლი, ცხვარი → ცხორი, ვაღვა → გოღვა, ზუანხ → სომხ... იღვა → ედო და სხვა (23, 137). მოსაზრების თანახმად დადო დიალექტური ვარიანტია დადვა ფორმისა. ამ ზმნის ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმად დავდევი — დადევი ივარაუდება. ამგვარად, პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

დავ-დევი-ი
და-დევი-ი
და-დე-ა → და-დო

და, ამდენად, იყო ზმნის გვერდით დგება. ამგვარი თვალსაზრისის მიხედვით სალიტერატურო ენაში დადასტურებული **დავდე** ფორმები (შენი ხათრით გაეწირე თავი და **დავდე** სიცოცხლე წარსულში — ო. იოსელიანი, 6; ქული მანდ **დადე** და შენ აქ **დაჯექ** — ნ. შიუკ. 39...) კვალიფიცირდება როგორც **დავდევი**, **დადევი** ფორმათა ფონეტიკური, ვ-მოკვეცილი, ვარიანტები. ვფიქრობთ, შეიძლება საკითხი დაზუსტდეს:

განსახილველ ზმნაში ძირეულად **დ-**ს გამოყოფენ (78, 270). **დავდე** ფორმაში **ე-ევ** ფორმანტის თანხმოდანმოკვეცილი ვარიანტია, მაგრამ ამჟამად იგი ნამყო ძირითადის მაწარმოებლად გაიზარება ისევე, როგორც იმ ზმნებში, რომლებიც საფუძვლად დაედო IV ყალიბს. თავდაპირველად ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილი **ო** (დად-ვა → დად-ო) ასევე სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად იქნა გააზრებული; ამდენად, ძველი (I ყალიბის) პარადიგმის გვერდით ახალი (IV ყალიბის) პარადიგმა ჩამოყალიბდა:

	დავ-დევ-(ი)	//	დავ-დ-ე
	და-დევ-(ი)	//	და-დ-ე
	და-დე-ა	//	და-დ-ო
შდრ.:	ავა-გევ	}	ავა-გ-ე
	აა-გევ		აა-გ-ე
	აა-გვ-ა		აა-გ-ო

თუ მეორე შემთხვევაში ამოსავალი (I ყალიბის) პარადიგმა ისტორიის კუთვნილებაა, **დავდევი**//**დავდე** ზმნამ ორივე ყალიბის პარადიგმა შემოგვინახა და პარალელურ, თანაბარუფლებიან ფორმებად გვევლინება. **დადე**//**დადო** პარალელურ ფორმათა გამოყენებას ერთსა და იმავე მწერალთან ზოგჯერ სტილური ელფერი დაჰკრავს:

გიგომ წიგნი მაგიდაზე **დასდევა** (დ. კლდ. ჩ. ცხ. გ. 334).

გიგომ ამის გამო **გადასდო** წასვლა (იქვე, 336).

ო ხმოვნის ასონანსი ჩანს მეორე შემთხვევაში **გადასდო** ფორმის ხმარების მიზეზი (საერთოდ, ბგერწერის საკითხები დ. კლდიაშვილის პროზაში საგანგებო ყურადღებას იქცევს).

რაც ითქვა სუბიექტური მესამე პირის პარალელურ ფორმათა შესახებ, იგივე დასკვნა უნდა გავრცელდეს მათი შესაბამისი პირველი და მეორე სუბიექტური პირის ფორმათა მიმართაც: **დავდევი**//**დავდე**, **დადევი**//**დადე** ასევე კანონზომიერი, თანაბარუფლებიანი ფორმებია (ქართული ენის განმარტებით და ორთოგრაფიულ ლექსიკონებში,

სამწუხაროდ, სუბიექტური I და II პირის პარალელური ფორმები არაა წარმოდგენილი, საჭიროებას კი ვგრძნობთ).

§ 17. დარგა//დარგო ტიპის პარალელური ფორმები

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სუბიექტური მესამე პირის ფორმებს პარალელურად, -ა და -ო სუფიქსებით, იწარმოებენ შემდეგი ზმნები: **დარგა//დარგო, მორწყა//მორწყო, მიუზლა//მიუზლო, დაართა//დაართო** (60, 430; 38, 60). ამათ რიგში უნდა ჩადგეს: **მომკა//მომკო, განერთხა//განერთხო, დამწყსა//დამწყსო, დაუხშა//დაუხშო, დაიხრჩვა//დაიხრჩო...**

შენიშვნა: ამ ორ უკანასკნელ შემთხვევაში პარალელიზმი პირველ სერიაშიცაა დადსტურებული: **დაუხშავს//დაუხშობს, დაიხრჩვება//დაიხრჩობა.** -ო სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი -ობ თემისნიშნთან ფორმათა შესაბამისადაა მიჩნეული...

I სერიის ფორმათა პარალელიზმი არ ჩანს განმსაზღვრელი **დაუხშა//დაუხშო, დაიხრჩვა//დაიხრჩო** პარალელურ ფორმათა არსებობისა. აქაც ნამყო ძირითადის წარმოების თავისებურებასთან გვაქვს საქმე, ეს ზმნები განსახილველ ზმნათა რიგში დგება...

სუბიექტურ მესამე პირში პარალელურ ფორმათა არსებობის ახსნა -ა და -ო სუფიქსთა თავისუფალი მონაცვლეობით გაჭირდება (შდრ. 38, 60). **დარგა** და **დარგო** სხვადასხვა პარადიგმის წევრებია: -ა სუფიქსიანი II ყალიბის ფორმაა, -ო სუფიქსიანი — IV ყალიბისა:

დავ-რგ-ი	//	დავ-რგ-ე
და-რგ-ი	//	და-რგ-ე
და-რგ-ა	//	და-რგ-ო

სამწერლობო ენაში ყველა ფორმა დასტურდება:

მე **გადმოვრგი** მიწაზე ყვავილი (ჭ. ლომთათიძე).

უკრაინაში **გადარგი** ლექსი და მოაშენე ქართული ბაღი (ს. ჩიქ. II, 304).

კაცად მაშინ ხარ საქები, თუ ეს წესი წესად **დარგე** (ილია, 122).

ვაზი **გადმორგა** (ქეგლი).

ერთხელ ბავშვობისას მამას სურდა შეეფურჩქნა ვარდის პატარა ჩირგვები, რომლებიც **დარგო** ამასწინათ თავის ბაღში (ი. გოგებაშვილი).

სუბიექტური მესამე პირის -ა და -ო სუფიქსიანი ფორმები სამწერლო ენაში თითქმის თანაბარი სიხშირით გვხვდება; ეს ფაქტი „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც“ იჩენს თავს: რგ ძირის შემცველ ზმნებთან ნამყო ძირითადის ფორმები წარმოდგენილია როგორც -ა, ისევე -ო სუფიქსით: დარგა, გადარგა, მიარგა, გადმორგა, შემორგა, გადაურგა — შემორგო, ჩარგო, წარგო, შერგო, დაურგო, წაურგო. მდგომარეობა თითქმის ასეთივეა ამ ტიპის სხვა ზმნათა შემთხვევაშიც: აწყა, დაწყა, აუწყა, მიიწყა, მაგრამ აიწყო, ამოწყო, გამოუწყო... მომკა, გადამკა, მოუმკა, მაგრამ დამკო, მოიმკო, მოუმკო...

ვფიქრობთ, განსახილველ ზმნათა სუბიექტური მესამე პირის პარალელურ ფორმათა არსებობას -ა და -ო სუფიქსებით ამგვარი ახსნა უნდა მიეცეს ყველა შემთხვევაში.

§ 18. შევატყვე//შევატყე ტიპის ფორმათა შესახებ

არის ერთი ჯგუფი ზმნებისა, რომლებიც ნამყო ძირითადის მხოლოდობითი რიცხვის I და II და მრავლობითი რიცხვის ყველა პირის ფორმაში პარალელური ვარიანტებით წარმოგვიდგება. პარალელიზმს ფუძის ბოლოკიდური ვ თანხმოვნის ქონა-არქონა შეაპირობებს: დავახრჩვე//დავახრჩე, შევატყვე//შევატყე, დავამხვე//დავამხე, მოვაწყვე//მოვაწყე, გამოვაცხვე//გამოვაცხე...

გახსომს ერთხელ აბანოში კინალამ ჰაუზში დამახრჩე?

(ა. ცაგ. 562).

დაახრჩვეთ ჩქარა! (გ. შარვ. 51).

დაემხე ძირსა, დაახალე მიწასა შუბლი (ო. ჩხ. თევდ. 113).

დაემხვე, კალო დალოცე (ს. ჩიქ. II, 287).

შენ მოაწყე მკითხავისაგან წამლის მოტანა (გ. ბარნ. V, 360).

მე კი უბრალოდ არ მსურს გაგშორდე, როგორმე უტხოლ მომიწყვე ბოლო (ს. ჩიქ. II, 340).

დაცხეთ ლავაშები? (გ. ბარნ. V, III).

პურიც გამოაცხვეს (ს. შანშიაშვილი).

„თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების“ მიხედვით, ფუძისეული ვ დაცული უნდა იქნეს „ნამყო ძირითადის მხოლოდობითი რიცხვის I და II და მრავლობითი რიცხვის ყველა პირის ფორმებში იმ ზმნებში, რომლებიც თურმეობით პირველში (კითხვაზე: რა უქნია?) ვ ბგერას წარმოგვიდგენენ ფუძეში“ (14, 15). ამ წესის შესა-

ზამისად მართებული ფორმებია: **დავახრჩვე, შევატყვე, დავამხვე, მოვაწყვე, გამოვაცხვე, დავათვრე, გავალხვე, დავასვე, მივანდღე, ვიღრმავე, დავალტვე** და სხვა.

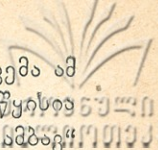
ყველა წარმოდგენილი ზმნა IV ყალიბისაა და შესაბამისად სუბიექტურ მესამე პირში -**ო** სუფიქსი აქვს. ფუძისეული ვ სუბიექტურ მესამე პირში არ ჩანს. ეს ფაქტი და ისიც, რომ ყველა მათგანი -**ობ** თემისნიშნისანი ზმნაა, რის გამოც ვ I სერიის ფორმებშიც არ არის წარმოდგენილი, გახდა მიზეზი **დავახრჩვე, შევიტყვე** ტიპის ფორმათა გაჩენისა — ანალოგიის მოქმედება აშკარაა.

ეს ზმნები ინტერესს სხვა მხრივაც აღძრავს: როგორც აღვნიშნეთ, სუბიექტური მესამე პირის მხოლოდობით რიცხვში -**ო** სუფიქსი გვაქვს, ვ გაუჩინარებულა. საკითხის ორგვარად დასმა არის შესაძლებელი: ა) **ო** სუბიექტური მესამე პირის -**ა** სუფიქსისა და ფუძისეული ვ თანხმონის შერწყმის შედეგია და ბ) ფუძისეული ვ იკარგება მომდევნო -**ო** სუფიქსის წინ. ჩვენ სარწმუნოდ და დამაჯერებლად მიგვაჩნია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, „ქართულში არსებული ფორმები აორისტისა, სადაც I და II პირში ზმნის ფუძეში ვ გვაქვს, ხოლო III პირში კი იგი არ ჩანს S_გ-ის **ო**-ს წინ (ან კავშირებითის -**ო**-ს წინ), ვა-ს ან ვე-ს შერწყმაზე კი არ მიგვითითებენ, არამედ იმაზე, რომ ვ-ს უჭირს **ო**-ს წინ გაძლება. ვ უფრო ძლებს **ო**-ს წინ, თუ მას ხმოვანი უძღვის წინ. აქ გვაქვს თავისუფალი ვარიანტების შემთხვევები“ (10, 83). ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ განსახილველ ზმნათა საყრდენი ძირეული მორფემა ყველა შემთხვევაში უმარცვლოა და ნამყო ძირითადი -**ე** სუფიქსით იწარმოება, რაც თავისთავად პირობაა სუბიექტური მესამე პირის -**ო** სუფიქსის გამოვლენისა. წარმოდგენილ მოსაზრებასთან დაკავშირებით დაზუსტებას მოითხოვს დებულება, რომ „**/ვ/** ფონემის მომდევნო პოზიციაში არც ერთ შემთხვევაში არ დასტურდება **/ო/**, აქ ყოველთვის **/-ა/** არის წარმოდგენილი: **შე-ა, გა-უშე-ა, და-წე-ა** (მან ის) და სხვ.“ (38, 59). ვ კი არ განსაზღვრავს -**ო**-ს გამოვლენას, არამედ -**ო**-ს არსებობა განაპირობებს ვ-ს ყოფნა-არყოფნას ამ ტიპის ზმნათა სუბიექტური მესამე პირის ფორმებში.

§ 19. თავისებურება უამბობს ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმისა

სუბიექტური მესამე პირის -**ო** სუფიქსის გამოვლენის ერთ-ერთი პირობა უმარცვლო ფუძის მქონეობაა. ისეთ შემთხვევაში, როგორცაა

უამბო, ეს პირობა დარღვეული ჩანს: საყრდენი ძირეული მორფემა ამ შემთხვევაში მარცვლოვანია: **ამბ** (← ამბავ). ამ ზმნის „საწყისი“ **ამბობა**. მოსალოდნელი იყო „ამბობა“, რადგანაც ნაწარმოებია „ამბობა“ სიტყვისაგან (რომლის უკანასკნელი თანხმოვანი დაკარგულია ბაგის-მიერი თანხმოვნების მეზობლობაში: ვამბვ-ობ), მაგრამ აქცევის ნიშნად იქნა გაგებული და საწყისში ჩამოშორდა“ (60, 531). თითქოსდა მოულოდნელია ქცევის ნიშნის მომდევნო ხმოვნის (ვ-**უ-ამბე**) ქცევის ნიშნადვე გააზრება (საობიექტო ქცევის უ პრეფიქსის მომდევნოდ ნეიტრალური ქცევის ა პრეფიქსად მიჩნევა ფუძისეული ხმოვნისა), რადგან ორმაგი წარმოება ქცევისა არაბუნებრივია ქართულისათვის. მაგრამ როგორი კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს ა ხმოვანს, საწყისის ჩვენების მიხედვით ზმნურ ფორმაში წარმოდგენილი ა ხმოვანი არაძირეულად გაიზრება და, ამდენად, საყრდენი მორფემა ნამყო ძირითადის ფორმისათვის უმარცვლოა; ზმნა IV ყალიბის მიხედვით იუღვლის და -**ო** სუფიქსის გამოვლენის ორივე პირობა დაცულია.

დასტურდება ამ ზმნის -ა სუფიქსიანი ფორმებიც:

დადექ, ნაფოტო, **მიამბე** მეგობრის შემონათვალი, დადგა ნაფოტმა **მიამბა** (ხალხ. V, 382).

(ტექსტი ხიზაბავრაშია ჩაწერილი).

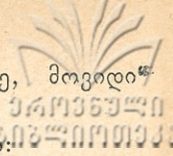
შეიძლება ამგვარი ვარაუდის დაშვებაც: -**ო** ფუძისეული ვ თანხმოვნის სუბიექტური მესამე პირის -ა სუფიქსთან შერწყმის პროდუქტია: **მიამბო** ← **მიამბვა**. შემდეგ მოხდა **ო** ხმოვნის სუფიქსად გააზრება. ნამყო ძირითადის -**ე** ფორმანტი და სუბიექტური მესამე პირის -**ო** საყრდენ მორფემად უმარცვლო ძირს ვარაუდობს. ეს გახდა მიზეზი **ამბ** ძირისეული ა ხმოვნის არა ძირეულად გააზრებისა.

§ 20. ვალ ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმათა შესახებ

ნამყო ძირითადის წარმოების ჩვენ მიერ განხილულ ყალიბებში ვერ თავსდება და თავისებურ ვითარებას გვიჩვენებს ვალ ზმნა, რომლის შესახებაც საგანგებოდ გვინდა ვიმსჯელოთ.

აღნიშნული ზმნა ფუძემონაცვლეა. სხვადასხვა ნაკეთში სხვადასხვა ფუძეა გამოყენებული: ვალ-ვედ/ვიდ -დი (60, 506). „მეორე სერიის ფორმები ვედ-ვიდ ფუძეზეა დაყრდნობილი. ამათგან ვედ I-ლისა და მე-2 პირის ფორმებს აწარმოებს [და ბრძანებითისასაც, მაგრამ უკანასკნელი ფორმა ძალიან დაშორებულია პირვანდელს: მო-ვედ → მო-ედ-(ი) → მო-დი]. მე-3 პირის ფორმა და ორი სხვა მწკრივისა კი ვიდ

ფუძეს იყენებს (რომელიც ვარიანტია ვედ-ისა): მოვიდე, მოვიდი^ფ
(60, 507).

განსახილველი ზმნა რამდენიმე თავისებურებას ავლენს:

1. ვედ/ვიდ ერთადერთი ფუძეა, რომელმაც მეორე სერიის ფორმებში სუბიექტური მეორე პირის ნიშნად **ხ**- პრეფიქსი შემოგვინახა: მო-**ხ**-ვედ(ი), მო-**ხ**-ვიდ-ე. მიუთითებენ, რომ ამ პრეფიქსის შემონახვისათვის შესაძლოა ფონეტიკურ გარემოცვას შეეწყო ხელი (48, 170). ეს ვარაუდი იმასაც გულისხმობს, რომ გამორიცხული არ არის **ხ**- პრეფიქსის შემონახვის ხელისშემწყობი სხვა ფაქტორების არსებობაც (ყოველი შემთხვევისათვის, კითხვაზე — იმავე ფონეტიკურ გარემოცვაში სხვა ზმნასთან რატომ არ შემოგვენახა **ხ**- პრეფიქსი — პასუხი გასაცემია).

2. საერთოდ, ზმნის ფუძისეული **ე** ხმოვანი სხვადასხვა ჯგუფის ზმნასთან სხვადასხვაგვარ თვისებას ავლენს: ა) ყველა ნაკვთის ფორმებში უცვლელადაა წარმოდგენილი: ვწერ-ვწერე-მიწერია, ვძერწავ-ვძერწე-მიძერწავს... ბ) I სერიის ფორმებში დადასტურებულ **ე** ხმოვანს II სერიის ფორმებში **ი** ხმოვანი ენაცვლება: ვდრეკ-ვდრიკე, ვგრეხ-ვგრიხე... გ) ერთი ტიპის ზმნებში ფუძისეული **ე** მხოლოდ ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმებშია წარმოდგენილი; იმავე ნაკვთის III პირისა და სხვა ნაკვთთა ფორმებში ფუძე ნულოვანი გახმონანებითაა წარმოდგენილი: ვაჭკერი-ვაჭკერი-ვაჭკრა, ჭრის, ვაჭრას... ფუძეში **ე** ხმოვნის შემცველი ყველა ზმნა შემოწარმოდგენილი სამი ჯგუფიდან რომელიმე ერთ-ერთს მიეკუთვნება. გამონაკლისს ქმნის მხოლოდ ვედ ზმნა. ეს ერთადერთი ფუძეა, სადაც ხმოვანმონაცვლეობა ე/ი ერთი ნაკვთის ფორმებში ხდება: I და II ძირის ფორმებში ე გახმონანებითაა წარმოდგენილი, III პირის ფორმაში — ი გახმონანებით:

წა-ვედ-(ი)	წა-ვედ-ით
წახ-ვედ-(ი)	წახ-ვედ-ით
წა-ვიდ-ა	წა-ვიდ-ნენ

ე/ი ხმოვანთმონაცვლეობა ფონეტიკურ ნიადაგზე იხსნება: ხდება ნაწილობრივი რედუქცია (86, 145). ახალ ქართულში ეს ერთადერთი შემთხვევაა I ყალიბის ზმნებთან, როცა საყრდენი მორფემისეული ხმოვანი ამგვარ ცვლილებას განიცდის (ძველ ქართულში უ ხმოვიან ძირეულ მორფემებში მსგავსი შემთხვევები დასტურდება: ვ-თქუ — თქუ-ა, ვ-სუ — სუ-ა...). ვედ/ვიდ ზმნა ამ მხრივაც გამონაკლისს ქმნის.

გამონაკლისის წესის ფარგლებში მოქცევა დიალექტებმა ცადა: აჭა
რულსა და იმერხელში ამ ზმნის პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს: საქართველო
საქართველო

(წე)-ვედ-ი

(წახ)-ვედ-ი

(წე)-ვდ-ა

საყრდენი მორფემისეულმა ზმოვანმა სრული რედუქცია განიცადა.
შდრ.:

გავ-ჭერ-ი

გა-ჭერ-ი

გა-ჭრ-ა

სხვა ამგვარი შემთხვევა არ დასტურდება.

3. როგორც ცნობილია, წართქმითი ბრძანებითი მეორე პირისა ნამყო ძირითადის ფორმებს იყენებს: **გააკეთე! დაწერე! გაიქეცი!**.. ძველ ქართულში ნამყო ძირითადის II პირის სრული ფორმა გამოიყენებოდა ბრძანებითის გამოსახატავად ამ ზმნასთანაც, რაც ახალ ქართულშიც იჩენს თავს არქაიზმის სახით: „**განვედი ჩემგან, ჰო, მაცთურო, სულო ბოროტო!**“ (ნ. ბარ. 286); მაგრამ, როგორც მიუთითებენ, ამჟამად ბრძანებითის ძირითადი ფორმაა **გა-დი, წა-დი** (60, 177).

ეს ფაქტი სამეცნიერო ლიტერატურაში ამგვარად იხსნება: „ვედ 1-ლი და მე-2 პირის ფორმებს აწარმოებს (და ბრძანებითისასაც, მაგრამ უკანასკნელი ფორმა ძალიან დაშორებულია პირვანდელს: მო-ვედ → მო-ედ-(ი) → მო-დი(ი)“... (60, 507). ამგვარ ახსნას რამდენიმე წინააღმდეგობა ახლავს:

ა) მო-დი ფორმაში ი იმავე რიგის ელემენტად გაიაზრება, რაც მოვ-კალ-(ი) ტიპის ზმნებთან გვაქვს. I ყალიბის ფორმებში -ი ელემენტი ნულთან მონაცვლეა. ახალ ქართულში ეს (ნულთან მონაცვლეობა -ი ელემენტისა) სწორედ ბრძანებითის ფორმებში ხდება ძირითადად (იხ. § 11). მოდი ფორმა ჩვეულებრივ ი-ს გარეშე არ გვხვდება. ამ მხრივ ეს -ი უფრო მეორე ყალიბის ზმნებთან დამოწმებულ -ი ელემენტს ესადაგება, თუ, რა თქმა უნდა, მისი გამონაწევრება საერთოდ შესაძლებელია.

ბ) უფრო არსებითი ხასიათის დაბრკოლებად გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ ზმნური ფუძის გამარტივებისას ცვეთა, მოკვეცა ჩვეულებრივ ბოლოკიდურ პოზიციას ეხება. მოსალოდნელი იყო სწორედ ამგვარი ცვლილება (შდრ.: წავგრძელდი და წავვე გრძელად — ვეფხ. 445).

ვედ/ვიდ ფუძისეული ვ-ს დაკარგვის შემთხვევები ძველ ქართულშიც დასტურდება (48, 171) და ქართულ დიალექტებშიც (ძვ. ქართ. მიედ და შემომიდეგ — ლ, C. 18, 22; კახური, ფშაური: მოილა...), მაგრამ საგულისხმოა ის, რომ ყველა შემთხვევაში ვ მო ზმნისწინის მომდევნო პოზიციაში უჩინარდება, ა-ზმონიან ზმნისწინთა მომდევნოდ შენარჩუნებულია; თუ მაინც დაეუშვებთ ამგვარ შესაძლებლობას (მო ზმნისწინიან ფორმათა ანალოგიად მივიჩნევთ სხვა ზმნისწინიან ფორმებში ვ-ს დაკარგვას), აუხსნელი დავერჩება მო-ედ-(ი) ფორმაში ე-ს დაკარგვა — საამისო ფონეტიკური საფუძველი არა ჩანს. ამდენად, ეჭვქვეშ დგება ამგვარი ვარაუდის დაშვება.

ბრძანებითის ფორმებში დამოწმებული დი მასალობრივად იგივეა, რაც აწმყოს წრის ნაკვთთა ფორმებში წარმოდგენილი ფუძე — მივ-დი-ვარ/მი-დი-ს. მაგრამ ნიშნავს კი მასალობრივი მსგავსება გენეტურ იგივეობას? საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ იმავე აწმყოში დი ფუძის პარალელურად მყოფადისათვის ჩვეულებრივი ვალ (წა-ვალ) ფუძეც გამოიყენება: მივალ-მისვალ-მივა. როგორც ჩანს, ფუძეთა გადანაწილების პროცესი გრძელდება, რაც თავისთავად საინტერესოა. ბრძანებითის მეორე პირისა და აწმყოს ფორმათა ფუძეების იდენტურობაზე გადაჭრით რაიმეს თქმას ისიც აძნელებს, რომ არა გვაქვს სხვა შემთხვევა ბრძანებითში აწმყოს ფუძის გამოყენებისა.

4. როგორც ქვევით ვნახავთ (§ 21), ბრძანებითის ფორმებში ფუძეთა ცვეთა, ბოლოკიდურის მოკვეცა ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა. ვედ/ვიდ ზმნა აქაც თავისებურია: ერთადერთი შემთხვევაა, როცა ზმნისწინი ზმნური ფორმის ფუნქციით გამოდის: წა (← წადი), ვა (← ვადი), მო (← მოდი)... ამგვარი ფაქტები, თუმცა იშვიათად, მაგრამ ძველ ქართულშიც დასტურდება:

ხოლო აწ მო და მივიდეთ მისა (ი. C. II, 15).

5. ვედ/ვიდ ძირითადი ფუძეა ნამყო ძირითადისათვის, თუმცა მის პარალელურად I და II პირის ფორმებში ველ ფუძეც გამოიყენება: მოველ, მოხველ (60, 537). ფაქტი ძველსავე ქართულში იღებს სათავეს (48, 174). მიუთითებენ, რომ ედ/იდ, ელ დამოუკიდებელი ზმნური აფიქსებია (48, 170). ვედ და ველ ერთი მნიშვნელობის დიალექტური წარმონაქმნებია (48, 174).

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ველ ფუძე მხოლოდ I და II პირისათვისაა გამოყენებული, პარალიგმის მესამე წევრი ვიდ ფუძითა წარმოდგენილი:

ვფიქრობთ, შესაძლოა იმ ვარაუდის დაშვება, რომ ამ შემთხვევაში ნამყო ძირითადის I და II პირის ველ ფუძე I სერიის ვალ ფუძის ანალოგიით ველ ვარიანტად წარმოგვიდგა. მესამე პირის ფორმაში ვიდ ფუძის არსებობა ამის ხელშესახებ ფაქტად უნდა მივიჩინოთ. შდრ.: დავ-წექ, და-წექ მაგრამ და-წვ-ა, დავ-ჯექ, და-ჯექ, მაგრამ და-ჯდ-ა; ანალოგიას ავდექ-ადექ-ადგა ზმნისას მხოლოდ I და II პირის ფორმები დაექვემდებარა.

§ 21. ფუძეთა ბოლოკიდურის მოკვეცა ნამყო ძირითადში

ნამყო ძირითადის ფორმათა ერთ-ერთი დამახასიათებელი თავისებურება არის ფუძეთა ბოლოკიდურის მოკვეცა. მოვლენა ენება ძირითადად მეორე სუბიექტური პირის ფორმებს, ისიც წართქმით ბრძანებით-ში (26, 238); დახე (←დახედე), გასწი (←გასწიე), მომყე (←მომყევ(ი, ვამყეცა (←გამეცალე), მოიცა (←მოიცადე), დააყე (←დააყენე) და სხვა;

დახეთ, როგორ მოუსვა, უკან აღარც იხედება (თ. ბიბ. 13.)

გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი (ნ. ბარ. 280).

მოლით, მომყეთ, თუ გული გერჩით (ო. ჩხ. თევდ. 62).

გამეცა, ვირო, ნუ მეღრიჯები (ილია, 186).

ჰო, ვერ მიცვნი, ვერა-მეთქი, თუმცა მოიცა (ო. ჩხ. თევდ. 36).

ილოს ფაფა მაინც მომე (თ. ჭილ. 53).

კარგი, დააყე ეგ ჩონგური, რა მოგივიდა (თ. ბიბ. 41).

ეგ რაღა სახუმაროა, გენაცვათ (იქვე, 36).

წაიყვათ და ჩააბარეთ (გ. შარ. 47).

მიუთითებენ, რომ „შეკვეცის მიზეზია ძლიერი დინამიკური მახვილი, რომელიც ზმნის ფორმას თავში მოუღის“ (26, 238). ფორმას მოეკვეცება, ჩვეულებრივ, ბოლო მარცვლი — ოდენხმოვნის შემცველი (-ი ან -ე) ან თანხმოვნისა და ხმოვნის შემცველი (თანხმოვანი ძირეულია). სუბიექტური მეორე პირის მრავლობითობის შემთხვევაში -თ სუფიქსი მოკვეცილ ფორმას დაერთვის. მარცვლის მოკვეცა ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ნამყო ძირითადის ფორმის საყრდენი მორფემა ძირეულია. სუფიქსური საყრდენი მორფემის მქონე ფორმათა შეკვეცა არ ხდება: დონიანი ვნებითები, შუალობითი კონ-

ტაქტის ფორმები ყველა შემთხვევაში სრულადაა წარმოდგენილი. მათ შორის, მორფოლოგიური დანიშნულების მქონე ელემენტები (მაგ., ცა სათანადო ფუნქციის გაუჩინარებას გამოიწვევდა. **ვასწი** (← ვასწი-ე) ტიპის ფორმათა შემთხვევაში - ე სუფიქსის მოკვეცა ამავე შედეგს (-ე სუფიქსის ფუნქციის გაუჩინარებას) არ იწვევს: II პირის წართქმითი ბრძანებითი მხოლოდ ნამყო ძირითადის ფორმას გამოიყენებს. მაწარმოებლის მოკვეცის შემთხვევაშიც არაა მოსალოდნელი ნამყო ძირითადის ფორმის გაუაზრებლობა.

§ 22. ვ-ს საკითხისათვის -ეე სუფიქსიან ზმნათა ფორმებში

ნამყო ძირითადის და, საერთოდ, მეორე სერიის, ფორმებში თავისებურებას ავლენს -ეე სუფიქსიანი ზმნები. როგორც ცნობილია, -ეე სუფიქსი ე განმოვანებით აწმყოსა და მისგან ნაწარმოებ ფორმებში წარმოდგენილი (ანგრ-ეე-ს, ნგრ-ეე-ა, მნგრ-ეე-ელი...); ხოლო მეორე სერიის ფორმებში ი განმოვანებით (დაანგრ-ი(ე)-ა, დაანგრ-ი(ე)-ოს...)- II სერიის ფორმებში ეე/იე სუფიქსი კიდევ ერთ თავისებურებას ავლენს: იკარგება სუფიქსის თანხმონითი ნაწილი: დაანგრ-ი-ა ← დაანგრ-ი-ე-ა.

სრული სახით II სერიის ფორმებში -იე სუფიქსი დიალექტებში შემოგვიჩანს. საკმაოდ ხშირია ამგვარი ფორმები XIX საუკუნის მწერალთა ენაშიც:

მუხთლად გვაწვიეს, დავვახვივეს თავს ბნელნი ბურნი (ა. ჭავჭ. 67).
 ჭმუნვამან მძლივა, განმილივა ყოვლნი ღონენი (იქვე, 36).

გაიქნივა თავი ისეთის ღიმილით, თითქოს ხუმრობაში ატარებდა ამ საქმეს (ილია, II, 229).

გულმან ძალიან გაუწივა იქით (იქვე, 230).

კაპასობით გააქნივა, ეშმაკურად კუდის წვერი (რ. ერისთ. 29).

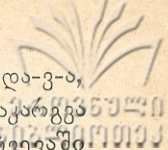
ბინათ ეს ბურჯი ირჩივეს, რომ თვალსა მისცენ რულია (იქვე, 182).

ცოტ-ცოტასა წრუბავდა, მაგრამ მაინც მოერივა (ვაჟა, VII, 96).

დიდებულო მოხუცო, მაქცივე არწივად (იქვე, 190).

როგორც ვთქვით, ამჟამად მსგავს ფორმებში ვ თანხმოვანი ინტერვოკალურ პოზიციაში გაუჩინარებულია. ეს ფაქტი იმიტომაც აღძრავს ინტერესს, რომ სხვა შემთხვევებში იმავე ნაკვთის ფორმებში ხდება ვ-ს ჩართვა ხმოვანთვასაყარად. მხედველობაში გვაქვს ხმოვანფუძიანი

სახელებისაგან წარმოებული ზმნური ფორმები: დაახურდა-ვ-ა, გაახე-ვ-ა, დაახლო-ვ-ა... ე. ი. ერთ შემთხვევაში ხდება ვ-ს დაკარგვა და წარმოიქმნება ხმოვანთკომპლექსი, ხოლო მეორე შემთხვევაში წარმოქმნილი ხმოვანთკომპლექსის გასათიშად ჩაერთვის ვინი. რა უნდა იყოს ამ ორი, ურთიერთსაწინააღმდეგო, პროცესის მიზეზი, მოეპოვება თუ არა ამ პროცესებს ფონეტიკური საფუძველი, რაიმე საერთო კანონზომიერება?

ვფიქრობთ, კი. კერძოდ, ქართულისათვის ბუნებრივი და დამახასიათებელი ჩანს ისეთი ხმოვანთკომპლექსები, რომლის პირველი წევრი მაქსიმალურად ვიწროა, მომდევნო—შედარებით ფართო. ვინი იკარგება იმ შემთხვევაში, როცა მისი დაკარგვის შედეგად ამგვარი (მაქსიმალურად ვიწრო+შედარებით ფართო) კომპლექსი წარმოიქმნება; სხვა შემთხვევაში ყოველთვის დაცულია. უფრო მეტიც, ვინი გათიშავს ისეთ ხმოვანთკომპლექსებს, რომლის პირველი წევრი არაა მაქსიმალურად ვიწრო.

იმ დებულების დასამტკიცებლად, რომ ქართულისათვის ბუნებრივია მაქსიმალურად ვიწრო+შედარებით ფართო ტიპის ხმოვანთკომპლექსები, რამდენიმე საბუთის მოტანა შეიძლება დიალექტებში მოქმედი ფონეტიკური პროცესების გათვალისწინებით:

ა) ზმნისწინისეული ხმოვნებსა და მომდევნო ზმნური ხმოვანბრეფიქსების შეხვედრისას წარმოქმნილი კომპლექსები ასიმილაციისა და დისიმილაციის პროცესთა საფუძველზე ისწრაფიან ისეთი მდგომარეობისაკენ, როცა პირველი წევრი მაქსიმალურად ვიწრო იქნება:

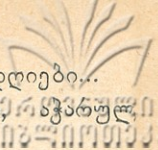
- აე → ეე → იე: გაეგზავნა → გეეგზავნა → გიეგზავნა
- აი → ეი → იი: წაილო → წეილო → წიილო
- აუ → ეუ → იუ: დაუძახა → დეუძახა → დიუძახა
- ოა → უა: მოაქვს → მუაქვს
- ეა → ია: შეაქვს → შიაქვს
- ეე → იე: შეებრაღა → შიებრაღა (80)

ამ თვალსაზრისით ზმნისწინისეულ ხმოვანთა ცვლაში გამონაკლისი არა გვაქვს:

ბ) ამგვარსავე ცვლილებებს განიცდის ხმოვანფუძიან სახელთა ა და ე ხმოვნები მრავლობითობის -ებ სუფიქსეულ ე ხმოვანთან შეხვედრისას:

- აე → ეე → იე: გზა-ები → გზე-ები → გზი-ები, ფრთიები, ბრმიები, ღიები...

ეე → ეე: კლდეები → კლდეები; საქმიები, ღრიები, დღეები...
 მსგავსი მოვლენები დადასტურებულია მესხურ, ჯავახურ, სვანურ, იმერხელ, გურულ დიალექტებში (81).

გ) ამავე კანონზომიერების ძალით ვნებითის ე- პრეფიქსი ფუძისეულ ა ხმოვანთან შეხვედრისას ვიწროვდება:

ეაჲ → იაჲ, გეახლა → ვიახლა

ასევე, ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსი ფშაურში პროსოდიული ა ხმოვნის დართვისას ი ხმოვანში გადადის: ვშობეა → ვშობია, იღღგრძელეა → იღღგრძელია, გამიმრთელეა → გამიმრთელია (მსგავსი მავალითები მრავლად დასტურდება ვაჲ-ფშაველას პოეზიაში).

ღ) მოვლენა რომ ახალი არ არის და დამახასიათებელი იყო ისტორიულად ქართულისათვის, ადასტურებს ის, რომ ამგვარი ბგერათცვლილებები ხმოვანთკომპლექსებში დამოწმებულია საშუალო ქართულის წერილობით ძეგლებში: ოცდიექსი (← ოცდაექსი), ამიებს (← ამაებს), ხატიეთი (← ხატაეთი), ციები (← ცაები), კლდეითი (← კლდეეთი), მიორე (← მეორე) და სხვა (50, 318).

ამგვარად, ხმოვანთკომპლექსებში მიმდინარე ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად ვიღებთ ისეთ კომპლექსებს, რომლის პირველი წევრი მაქსიმალურად ვიწროა; ყოველივე ეს კი ადასტურებს იმ დებულებას, რომ ქართულისათვის უფრო დამახასიათებელი და ბუნებრივია პირველ წევრად მაქსიმალურად ვიწრო ხმოვნის შემცველი კომპლექსები.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვინის გაუჩინარება -ევ სუფიქსიან ზმნათა მეორე სერიის ფორმებში ამ მიზეზით აიხსნება: იგი დაბრკოლებად იქცა წარმოქმნილ კომპლექსში — ივა, ივე; ვინის დაკარგვა ხელს უწყობს ბუნებრივი ხმოვანთკომპლექსის წარმოქმნას. მიმდინარე პროცესში ვინის მერყევე ბუნებასაც გარკვეული როლი ენიჭება. ამავე კანონზომიერების ძალით -ევ სუფიქსიან ზმნათა აწმყოსა და სახელ-ზმნურ ფორმებში ვ თანხმოვნის არსებობა ბუნებრივი ჩანს; ევა, ევე კომპლექსებში ვ-ს დაკარგვა არაა მოსალოდნელი. უფრო მეტიც, ნასახელარ ზმნებში ვინის ჩართვა არაბუნებრივ ხმოვანთკომპლექსთა გასათიშადაა გამოყენებული: დაახურდა-ვ-ა/დაახურდა-ვ-ეს, გაახე-ვ-ა/გაახე-ვ-ეს, დაახლო-ვ-ა/დაახლო-ვ-ეს...

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ -ევ სუფიქსიან ზმნათა მეორე კავშირებითში ვინის დაკარგვის მიზეზი კავშირებითის ო სუფიქსია (60, 403), არ ჩანს საფუძველსმოკლებული, თუმცა შესაძლებელია ვიფიქ-

რომ, რომ ამ პროცესში გარკვეულ როლს ზემოწარმოდგენილი კანონ-
ზომიერებაც ასრულებს. მაგრამ სადავოდ მიგვაჩნია თვალსაზრისი,
რომლის მიხედვითაც ნამყო ძირითადში ვ-ს გაუჩინარება II კავშირე-
ბითის ფორმათა გავლენას მიეწერება (60, 403): ამგვარი რამ არ მომხ-
დარა ნასახელარ ზმნათა ნამყო ძირითადში, თუმცა II კავშირებითის
ფორმებში ვ აქაც არ გვხვდება: დააბინა-ვ-ა, დაახლო-ვ-ა, ძაგრაჲ
დააბინაოს, დაახლოოს...

ვინის დაკარგვა -ევ/-ივ სუფიქსიან ზმნათა მეორე სერიის ფორმებ-
ში, და, საერთოდ, მსგავს ფონეტიკურ გარემოცვაში, მოქმედი ფონე-
ტიკური პროცესია. ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ვინის მომდევნო
ხმოვნის ადგილს თანხმოვანი იჭერს, ვინი აღდგება. მხედველობაში
გვაქვს ამგვარი შემთხვევები:

გამოხვევივინენ ტალღებში ცხენი და კაცი, ორივე (აკაკი, V, 192).

მაგრამ მხედრები მოეწივინენ, უტაცეს ხელი ცხენსა (ი. გოგებ.
IX, 167).

რითაც ვის შეგვიძლიან, იმით შევეწივინეთ, გავიყვანოთ ეს კაცო
იოლად (ვაჟა, VII, 18).

სტუმრები მეწვივინენ, ფული არა მაქვს, არუთინჯან (ეკ. გაბ.
I, 208).

ნამცეცებს შეესივინენ (ცისკ. № 5, 1976, 31).

სიყვარულმა ყველაფერი ისევ არივ-ღარია (მ. ფოცხ. 115).

§ 23. ყალიბთა მონაცვლეობისათვის

ზევით საუბარი გვექონდა რამდენიმე ტიპობრივ შემთხვევაზე, რო-
ცა ნამყო ძირითადში შესამჩნევია ფორმათა პარალელური წარმოება.
ერთი და იგივე ზმნა შეიძლება პარალელურად რამდენიმე ყალიბით
იწარმოებდეს ნამყო ძირითადის ფორმებს. ყალიბთა მონაცვლეობის
მიხედვით ზმნათა რამდენიმე ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს:

ა) ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის ფორმებს იწარმოებენ
I და IV ყალიბის მიხედვით:

შევი-პყარ-(ი) // შევი-პყარ-ე

შეი-პყარ-(ი) // შეი-პყარ-ე

შეი-პყარ-ა // შეი-პყარ-ო

ასევე: მოვასწარ//მოვასწრე, გავიცან//გავიცნე და სხვა (იხ. § 15).

ბ) ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის ფორმებს იწარმოებენ I
და II ყალიბის მიხედვით; მხედველობაში გვაქვს ყალიბთა არა ისტო-

რიული მონაცვლეობა (მაგ., შევირატყ—შევირტყი, განვირატყ—განვირატყ ვირთხი...), არამედ ისეთი შემთხვევები, როცა ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობს ერთი და იმავე ზმნის I და II ყალიბის მიხედვით წარმოებული ნამყო ძირითადის ფორმები:

დავ-თვერ-(ი) // დავ-თვრ-ი	დავ-შვერ-(ი) // დავ-შვრ-ი
და-თვერ-(ი) // და-თვრ-ი	და-შვერ-(ი) // და-შვრ-ი
და-თვრ-ა // და-თვრ-ა	და-შვრ-ა // და-შვრ-ა

მაგ.: რჯულზედ **დავთვერით** ერთხელ (დ. კლდიაშვილი).

ჩემი ბიძაშვილის ნიშნობაში გახლდით, კარგა დავლიეთ... ძრიენაც **დავთვრი** (ვაჟა, V, 185).

ამაოდ **დავშვრი** და დავიღალე (საუნჯე, 1982, № 6, გვ. 87).

არა თქვა, ამაოდ თითქოს **დავშვერი** (ლიტ. საქ. 1983, № 9, გვ. 8).

ამგვარ პარალელურ ფორმებს წარმოგვიდგენს შემდეგი ზმნები: **გავწყურ(ი) // გავწყური, გავქერ(ი) // გავქერი, გავძხებ(ი) // გავძხები...** რამდენადაც I და II ყალიბის ზმნათა წარმოების თავისებურება შეაპირობებს იმ ფაქტს, რომ მხოლოდერთი რიცხვის სუბიექტური მესამე პირის ფორმებში ორივე შემთხვევაში - ა სუფიქსი გვაქვს, ფორმობრივი პარალელიზმიც მხოლოდ I და II პირის ფორმებთან დასტურდება.

გ) ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის ფორმებს იწარმოებენ II და IV ყალიბის მიხედვით:

დავ-რგ-ი // დავ-რგ-ე
და-რგ-ი // და-რგ-ე
და-რგ-ა // და-რგ-ო

ასევე: **დავინზრჩვი // დავინზრჩვი, მოვრწყი // მოვრწყე** და სხვა (იხ. § 17).

დ) საინტერესო სურათს გვიჩვენებს - ევ სუფიქსიან ზმნათა ვნებითი გვარის ფორმები **ინგრევა, იხევა, იხნევა** ტიპისა. ამ ზმნათა ნამყო ძირითადის ფორმებში ძველ ქართულში - ი (ვ) ფორმანტი შენარჩუნებული იყო: **დაინგრია (ის), დაიხია (ის), დაიხნია (ის)...** (14, 207). „ამის გამო ერთი მხრით, ვნებითისა და, მეორე მხრით, მოქმედებითის სასუბიექტო ქცევის ფორმები ნამყო ძირითადსა და კავშირებით მეორეში ერთმანეთს ემთხვეოდა. უფრო გვიან დაიწყო ვნებითის ფორმების გამარტივება“, რაც - ი(ვ) ფორმანტის გაქრობის ხარჯზე მოხდა და მივიღეთ **დაინგრა, დაიხა, დაიხნა...** ტიპის ფორმები (14, 207). ფორმათა გამარტივება, თავისთავად ცხადია, I და II პირის ფორმებსაც შეეხო:

დავინგრიე, დავიბნიე, დავიმტვერიე ფორმათა პარალელურად დავინ-გერ(ი), დავიბენ(ი), დავიმტვერ(ი) ფორმები გაჩნდა და დაიმკვიდრა ადგილი სალიტერატურო ენაში (14, 208). ამდენად III ყალიბის ფორ-მათა (დავინგერ-ი-ე...) გვერდით I ყალიბის ფორმები (დავი-ნგერ-ი...) ჩნდება.

დავი-ნგერ-ი(ვ)-ე // დავი-ნგერ-(ი)
დაი-ნგერ-ი(ვ)-ე // დაი-ნგერ-(ი)
დაი-ნგერ-ი(ვ)-ა // დაი-ნგერ-ა

მესამე ყალიბის ფორმები ამჟამად იშვიათად გვხვდება, რის მიზე-ზდაც სათანადო ზმნის სასუბიექტო ქცევის ფორმებთან დამთხვევა მიიჩნევა (შდრ. დაინგრია მან ის...). III ყალიბის ფორმები მეტადაა შემორჩენილი ზოგ დიალექტში (მაგ. ქიზიყურში); სალიტერატურო ენაში ამგვარ ფორმათა დადასტურება დიალექტიზმად გაიაზრება (14).

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში, და საერთოდაც, შესაძლებელია საკით-ხის ამგვარად დასმა:

ყალიბთა მონაცვლეობა დიალექტური მოვლენა კი არ არის, არამედ უნიფორმაციისა და წარმოების ტიპის ცვლის ტენდენციის გამოვლენაა. წარმოების ტიპის ცვლას სხვადასხვა საფუძველი შეიძლება ჰქონ-დეს. ნაკვთის წარმოების საკითხი მჭიდრო კავშირშია ფორმაში შემე-ვალ მორფემათა ფუნქციურ დატვირთვისთან. ამა თუ იმ ფორმანტის მორფოლოგიური ფუნქციის ცვლამ ერთ შემთხვევაში ფორმანტის დაკარგვა, ხოლო სხვა შემთხვევაში მისი გადააზრიანება შეიძლება გამოიწვიოს. ეს კი საფუძველი ხდება წარმოების ტიპის ცვლისა. ამის რამდენიმე მაგალითის მოხმობა შეიძლება:

ა) ე. წ. „უნიშნო ვნებითა“ უნიფორმაციის, I-დან II ყალიბზე გადასვლის ერთ-ერთი ხელისშემწყობი ფაქტორი ხოლმეობითის მორ-ფოლოგიური კატეგორიის გაქრობაც უნდა იყოს: განვ-ტფვ ნამყო ძირითადის ფორმის გვერდით განვ-ტფ-ი II ხოლმეობითის ფორმა არსებობდა. ახალი ქართულის გა-ვთბ-ი ფორმობრივად ძველი ქართუ-ლის II ხოლმეობითის იდენტურია; მაგრამ ეს სირთულეს არ ქმნის — II ხოლმეობითი არ იცის ახალმა ქართულმა. ხოლმეობითის კატეგო-რიის გაქრობა და „უნიშნო“ ვნებითა I-დან II ყალიბზე გადასვლა ჩვენ თვალწინ ხდება. ეს უკანასკნელი პროცესი ამჟამადაც არ არის საბოლოოდ დასრულებული, გვაქვს პარალელური წარმოების შემთხვე-ვები: დავთვერი//დავთვი, დავშვერი//დავშვი...

ბ) ამჟამად ძნელია საუბარი იმის შესახებ, თუ რა მორფოლოგიური დანიშნულებისა იყო -ევ(→ ივ) სუფიქსი ანგრევს/დანგრევს ტიპის ზმნებში. ამ ზმნათა შესაბამისი ვნებითის ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის ცვლა, რაც -ივ(← ევ) სუფიქსის დაკარგვის ხარჯზე მოხდა, ფორმანტის მორფოლოგიური ფუნქციის გაუჩინარების შედეგიც უნდა იყოს.

გ) ტყორცნა ზმნის ნამყო ძირითადი I ყალიბის მიხედვით იწარმოებოდა: გავ-ტყორც-ენ... ამჟამად III ყალიბის პარადიგმას ქმნის: გავ-ტყორცნე-გატყორცნე-გატყორცნა. ბოლოკიდური ნ მისი ოდინდელი მორფოლოგიური ფუნქციის გაუჩინარების საფუძველზე უფუნქციო ელემენტად იქცა და ფუძისეულად იქნა მიჩნეული. ამის გამო ნამყო ძირითადის ფორმისათვის საყრდენ მორფემად ტყორცნ წარმოვიდგება, რაც ამ ზმნის III ყალიბით წარმოების საფუძველი გახდა. თავისთავად ეს ფაქტი კი (III ყალიბით წარმოება) ტყორცნ ფუძეში ნ ელემენტის გამოყოფის საშუალებას აღარ გვაძლევს — წინააღმდეგ შემთხვევაში საყრდენი მორფემა იქნებოდა უმარცვლო, ეს კი ზმნის II ან IV ყალიბით წარმოების საფუძველია; რაც, როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში არა გვაქვს.

ყალიბთა მონაცვლეობა რთული პროცესი ჩანს. ტენდენცია სხვადასხვაგვარია. პროცესი უფრო აშკარა და წინწასულია დიალექტებში. ყალიბთა მონაცვლეობისა და უნიფიკაციის ტენდენციის თვალსაზრისით საინტერესოა ინგილოური დიალექტის ჩვენება. ეს ტენდენცია ამ დიალექტში ყველაზე ცხადად წარმოჩნდა; თუმცა ამ ტენდენციას არა აქვს აშკარად გამოხატული მიმართულება ერთი რომელიმე ფორმის უნიფიკაციისა: ერთმა კილოკავმა — ალიაბადურმა — ძირითადად -ი სუფიქსიანი წარმოება გააბატონა, მეორემ — კაკურმა — -ი სუფიქსიანი წარმოება. ჰირს სალიტერატურო ენაში მომხდარი ყალიბთა მონაცვლეობის კანონზომიერების დადგენა: I ყალიბის ზმნათა ერთი ნაწილი II ყალიბის ფორმებს იკეთებს, მეორე ნაწილი — IV ყალიბისას.

პარალელურ ფორმათაგან თითოეული მათგანი არაა თანაბარი ღირებულებისა. რიგ შემთხვევაში სალიტერატურო ენის ფაქტად (წერილობითი ძეგლების ენაში) მხოლოდ ერთ-ერთი გვევლინება (მაგ.: დავთვერი, მიუზღე...), მაგრამ სასაუბრო ენაში ჩვეულებრივია მათი პარალელური ვარიანტების ხმარებაც, რაც იშვიათად სამწერლობო ენაშიც იჩენს თავს. საკითხზე მსჯელობისას, ვფიქრობთ, ამგვარ ფორმებს გვერდს ვერ ავუვლით.

თავი III. მეორე კავშირებითის წარმოება

§ 24. მეორე კავშირებითის მაწარმოებელი სუფიქსები

მეორე კავშირებითს ახალ ქართულში სამი სუფიქსი აწარმოებს: -ა (მოგკლ-ა, გავჭრ-ა...), -ე (გავთბ-ე, ავშენდ-ე...) და -ო (გავაკეთ-ო, დავხატ-ო...). ერთი ნაკვთის მაწარმოებელ სუფიქსთა სიმრავლე სამეცნიერო ლიტერატურაში მეორეულადაა მიჩნეული. თითქმის საყოველთაოდაა გაზიარებული თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც მეორე კავშირებითის ძირითად, პირვანდელ ფორმანტად -ე არის მიჩნეული (17, 167; 77, 139). ამ თვალსაზრისის საბუთად არნ. ჩიქობავას მიაჩნია: „1) დ/ნ-თი ნაწარმოებ ვნებითა კონიუნქტივი მეორე, ე-თი ნაწარმოები: განმდიდრ-დ-ე-ს, აღმალლ-დ-ე-ს... განკაც-ნ-ე-ს, განჭაბუკ-ნ-ე-ს... ასეთი ვნებითი უძველესი ფორმაციისაა და მისი ჩვენებაც სათანადო წონის მქონეა; 2) კონიუნქტივი პირველის -ე ფორმანტით წარმოება ყველა ზმნაში: ჰპოებ-დ-ე-ს, მდიდრ-დ-ებ-ოდ-ე-ს... და სხვ. კონიუნქტივს პირველში ჩვენ უნდა გვქონდეს შენახული კონიუნქტივი მეორის პირვანდელი დაბოლოება, ისევე, როგორც ნამყო უსრულში გვაქვს ნამყო ძირითადისა და ნამყო ჩვეულებითის დაბოლოებანი; 3) ზმნა მისცა ახლაც ე-თი აწარმოებს კონიუნქტივ მეორეს, ამას გარდა, ზოგჯერ ზმნებს, რომელთაც ამჟამად უკვე -ა აქვსთ ჩვეულებრივად, შემოუნახავთ ე-ნიანი ფორმებიც; ჩვენ ძველი ქართულის ნორმების მიხედვით ვიტყვით: შვას, იქსნას, ქმნას... მაგრამ ტექსტებში ე-ნიანი ფორმებსაც წავაწყდებით; მაგ.: შთაეგზავნეს, ვქმნე, შვეს, დავიცვეთ, ვიქსნე“ (74, 116—117). ნ. კოტინოვი ემყარება წარმოდგენილ თვალსაზრისს, იზიარებს მას და -ე სუფიქსის პირველადობის სამტიკიცებლად დამატებით საბუთებსაც გვთავაზობს: 1. -ე კავშირებითის მაწარმოებლად გვევლინება ქართული ენის განვითარების ყველა საფეხურზე, 2. იგი აწარმოებს კავშირებითის ყველა ფორმას (კავშ. I, II, III); 3. -ე-ს მხარს უჭერს ქართველური ენების მონაცემებიც. ზანურის -ა წარმოადგენს -ე-ს კანონზომიერ შესატყვისობას; ხოლო სვანურში მოიპოვე-

ბა მისი იდენტური -ე სუფიქსი; 4. -ე კავშირებითი მაწარმოებლად გვხვდება ყველა ქართულ დიალექტში მეტ-ნაკლებად (32, 388-389).

-ე სუფიქსის II კავშირებითი უძველეს, პირვანდელ, მაწარმოებლად მიჩნევა შესაბამისად სვამს საკითხს -ა და -ო სუფიქსთა მეორეულობაზე, გვიანდლობაზე. თუმც სამეცნიერო ლიტერატურაში ვარკვევით არაფერია თქმული -ა და -ე ფორმანტთა ურთიერთმიმართების შესახებ: -ა სუფიქსი -ე-ს ფონეტიკური ვარიანტია თუ თავისთავადი, დამოუკიდებელი აფიქსია, განსხვავებული ფუნქციისა, რომელმაც შემდგომ შეიძინა კავშირებითობის ფუნქცია.

რაც შეეხება II კავშირებითის -ო სუფიქსს, მკვლევართა უმეტესობა მას ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილად მიიჩნევს. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ის, თუ როგორაა გააზრებული ამ სუფიქსის მიღების გზა. ნ. მარის აზრით, -ო სუფიქსი კავშირებითის -ა სუფიქსის ფუძისეულ ვ-სთან შერწყმის შედეგადაა მიღებული (91, 161). ამ მოსაზრებას იზიარებს გ. დეეტერსიცი (100, 150). სხვა თვალსაზრისის მიხედვით, -ო სუფიქსიანი II კავშირებითის პირვანდელი მაწარმოებელი უნდა ყოფილიყო -ე; მისი შერწყმით ფუძისეულ ვ-სთან მივიღეთ ო (43, 652). არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც კავშირებითის -ო უკვე ძველსავე ქართულში თავისთავადი, დამოუკიდებელი მაწარმოებელია და არა კომპლექსის შერწყმის შედეგი, თუმცა უფრო აღრინდელ საფეხურზე ამგვარი პროცესის შესაძლებლობაც არაა გამორიცხული (10).

ამგვარად, სამეცნიერო ლიტერატურაში II კავშირებითის მაწარმოებელთა თავდაპირველი სახისა და მათი ურთიერთმიმართების შესახებ არაა აზრთა ერთგვარობა.

§ 25. II კავშირებითის მაწარმოებელ სუფიქსთა განაწილების შესახებ არსებული თვალსაზრისები

მეორე კავშირებითის სუფიქსთა განაწილება არცთუ მარტივ სურათს ქმნის. ჩვეულებრივ მიუთითებენ, რომ მეორე კავშირებითი იწარმოება ნამყო ძირითადის ფუძისაგან და -ა, -ე, -ო სუფიქსთა გამოვლენა დამოკიდებულია ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპზე; სხვაგვარად, ნამყო ძირითადის წარმოება განსაზღვრავს მეორე კავშირებითის წარმოებას. არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს: „ქართულში ამ დროის საწარმოებლად სამი სუფიქსი იხმარება: -ე (დ-თი ნაწარმოებ ვნებითებთან მეტ-

წილად და ზოგ სხვა გარდაუვალ ზმნებთან), -ა და -ო გარდამავალ ზმნებთან და -ი-თ, ე-თი ნაწარმოებ ვნებითებთან; თუ -ი ანდა ნოლო გვაქვს მაწარმოებლად, აქ -ა გვექნება (დავკარ-დავკრა, ვთქუი-ვთქვა, დავაბი-დავაბა), თუ აორისტში -ე არის, აქ -ო იქნება მაწარმოებელი სუფიქსი (გავაკეთე-გავაკეთო, ვწერე-ვწერო, ვზომე-ვზომო)“... (77, 142). მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლების განხილვისას ა. შანიძე აღნიშნავს: „ამ მწკრივის წარმოებას მკიდრო კავშირი აქვს წყვეტილის წარმოებასთან. ის ზმნები, რომელთაც ნიშანი არა აქვთ წყვეტილში, ან თუ აქვთ, ნართაული -ი, აქ ნიშნად მიიღებენ ა-ს (ოფიანებს გარდა), ყველა დანარჩენი კი (ემიანებს გარდა) მიიღებენ ო-ს, მათ შორის ოფიანებიც“ (60, 433) და იქვე შენიშნავს, რომ „ერთად-ერთი მოქმედებითი გვარის ზმნა, რომელსაც მეორე კავშირებითი ენით აქვს ნაწარმოები, არის ცემა (მი, გა-, და- და სხვ.): მივსცე, მისცე, მისცე-ს“ (60, 434). ვნებითი გვარის ზმნათა მეორე კავშირებითის წარმოების განხილვისას აღნიშნავენ, რომ პრეფიქსიან ვნებითებში მხ. რიცხვში ძირითადად -ა და -ო სუფიქსი გვხვდება. ერთადერთი ფუძე, რომელიც -ე-ს დაირთავს, არის ზმნა **ღვეცე**. იგივე ვითარებაა მრავლობით რიცხვშიც, თუ ძველი წარმოება არაა — ე. ი. თუ **წ** აფიქსი არ იჩენს თავს: „წ ინფიქსის ხმარება მრავლობითში ერთ ცვლილებას იწვევს, რომელიც ახასიათებდა ძველ ქართულს და ახასიათებს ახალ ქართულსაც, რამდენადაც ძველი წარმოება დღესაც ხმარებაშია: როგორც უნდა იყოს მწკრივის ნიშანი მხოლობითში (ა თუ ო), სულერთია, მრავლობითში, **წ** ინფიქსის ხმარების შემთხვევაში, ეს ნიშანი **ე-დ** შეიცვლება... მაგ.: გავეკრა, გაეკრა, გაეკრას; გავეკრნეთ//გავეკრათ, გაეკრნეთ//გაეკრათ, გაეკრნენ“ (60, 449). სუფიქსიან და უნიშნო ვნებითებთან მხოლოდ -ე სუფიქსი გვაქვს (60, 451).

არის ცდა, წარმოდგენილ თვალსაზრისებზე დაყრდნობით, წესის უფრო მარტივად წარმოდგენისაც: „მეორე კავშირებითი იწარმოებანამყო წყვეტილისაგან შემდგევი წესით: თუ ზმნა გარდაუვალია (დონიანი ვნებითი, უნიშნო ვნებითი და ზოგი საშუალო გვარის ზმნა), მეორე კავშირებითის ნიშნად გვაქვს -ე, თუ გარდამავალია, გვაქვს -ა და -ო. -ა გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა წყვეტილში ზმნა ფუძეკუშვადია, უნიშნოა, -ო გვაქვს დანარჩენ შემთხვევაში“ (28, 101). II კავშირებითის წარმოების წესის ამ სახით ჩამოყალიბება რამდენიმე შენიშვნას იწვევს: II კავშირებითის მაწარმოებელთა განაწილების საფუძვლად გარდამავლობა-გარდაუვალობის შემოტანამ ფაქტობრივ გამორიცხა ამ ნაკვთის წარმოების მიმართება ნამყო ძირითადის წარმოებასთან, რამ-

დენადაც გარდამავლობა-გარდაუვალობა არ არის ნამყო ძირითადის წარმოების განმსაზღვრელი; გარდა ამისა, ეს წესი არ მოიცავს ისეთ შემთხვევებს, როგორცაა პრეფიქსიან ვნებითა -ა და -ო სუფიქსიანი II კავშირებითი (დაიხნას, ითქვას, დაიწვას... გაიზარდოს, დაიხატოს, დაითესოს და სხვა მრავალი); ამ წესიდან გამომდინარე, უმარცვლო ფუძის მქონე გარდამავალი ზმნები -ო სუფიქსით უნდა იწარმოებოდეს, გვაქვს კი -ა სუფიქსიანი წარმოება: დავაბა, დავსხა, დავფქვა, დავწვა... და საერთოდ, როგორც ვნახავთ, მაწარმოებელთა განაწილების საფუძვლად გარდამავლობა-გარდაუვალობის გატარება არ ჩანს გამართლებულად.

მიუთითებენ იმის შესახებაც, რომ ზოგჯერ II კავშირებითს ერთი და იგივე ზმნა პარალელურად იწარმოებს (ვიქნე//ვიქნა, ვიყვე//ვიყო...), თუმცა ეს რიგ შემთხვევაში ძველი და ახალი წარმოებისა, თუ სალიტერატურო და დიალექტური ფორმების გვერდიგვერდ არსებობის ფაქტად არის მიჩნეული (60, 449; 32, 382—383).

თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ მეორე კავშირებითის წარმოებას ნამყო ძირითადის წარმოება შეაპირობებს, რომ მეორე კავშირებითი ნამყო ძირითადის ფუძისაგან იწარმოება, რამდენიმე შენიშვნას აღძრავს:

თუ ერთ შემთხვევაში მიმართებას ფორმოზრივი ნიშანი ქმნის (ნამყო ძირითადის -ე — კავშირებითის -ო, სხვა შემთხვევაში იგივე ნიშანი არ გატარდება: უნიშნო (resp. -ი ელემენტის) ნამყო ძირითადი — I ყალიბის ზმნები — სხვადასხვაგვარ ვითარებას გვიჩვენებს; მეორე კავშირებითს იწარმოებს როგორც -ა (მოვ-კალ-(ი) — მოვ-კალ-ა...), ისე -ე (გავი-ნძერ-(ი) — გავი-ნძრ-ე...) სუფიქსებით. თუ ამგვარი შემთხვევისათვის დამატებით პირობად მორფოლოგიური ნიშანი შემოგვაქვს — გარდამავლობა-გარდაუვალობა, არც ეს პრინციპი გატარდება ბოლომდე: -ა სუფიქსს დაირთავს როგორც გარდამავალი (მოხნ-ა-ს...), ისე გარდაუვალი (მოიხნ-ა-ს ის...) ზმნები. ასევე ითქმის -ე სუფიქსის მიმართაც (გარდამავალი — მიეც-ე; გარდაუვალი — მიეც-ე-ს...). არც გვარის კატეგორიის მოშველიება ამარტივებს საქმეს. როგორც ვნებითი, ასევე მოქმედებითი გვარის ზმნებში შეიძლება გვექონდეს მეორე კავშირებითის მაწარმოებლად სამივე სუფიქსი —

-ა, -ე, -ო:

ვნებითი: დაიკლ-ა-ს, დაიძრ-ა-ს... იქნ-ე-ს, გათბ-ე-ს... ეყმ-ო-ს, ეძმ-ო-ს...

მოქმედებითი: დაკლ-ა-ს, დაძრ-ა-ს... ააშენ-ო-ს, ააგ-ო-ს... მისც-ე-ს.

მართალია, ეს უკანასკნელი ერთადერთი მაგალითია ახალი ქართული სათავის, მაგრამ ნაშთია ძველ ქართულში მოქმედი კანონზომიერებებისა (იხ. § 27), რაც, თავისთავად, მაჩვენებელია იმისა, რომ ქართული სათავის არ არის არაბუნებრივი მოქმედებითი გვარის ზმნათა II კავშირებითის - ე სუფიქსით წარმოება.

ერთგვარად თითქოს სისტემური ხასიათი აქვს დონიანი და „უნიშნო“ ვნებითების II კავშირებითის ფორმათა - ე სუფიქსით წარმოებას, მაგრამ ამის მიზეზი არის არა ამ ზმნათა ვნებითობა, არამედ მათი საყრდენი მორფემის სტრუქტურის თავისებურება.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, თითქოსდა ჩანს გარკვეული მიმართება ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის წარმოებას შორის, მაგრამ დავას შეიძლება ამ მიმართების საფუძველი იწვევდეს. არსებითი კითხვა, რომელიც ამ შემთხვევაში დაისმის, შემდეგია: ნამყო ძირითადის წარმოება არის განმსაზღვრელი მეორე კავშირებითის წარმოებისა, თუ ამ ნაკვთთა წარმოებას რაიმე სხვა საფუძველი აქვს? ანდა, ნამყო ძირითადის ფუძეს ემყარება მეორე კავშირებითი თუ ორივე ამ ნაკვთისათვის საერთო ფუძეა საყრდენი?

შევეცდებით განვიხილოთ II კავშირებითის წარმოების საკითხები და ვუპასუხოთ დასმულ კითხვებს.

§ 26. -ო სუფიქსიანი მეორე კავშირებითი

წარმოების თვალსაზრისით შედარებით მარტივი ვითარება -ო სუფიქსიან II კავშირებითში გვაქვს: თუ ნამყო ძირითადში მაწარმოებელი არის -ე სუფიქსი (III და IV ყალიბის ზმნები), II კავშირებითში -ო სუფიქსი გვექნება (78, 142). მაგ.:

ვაკეთ-ე/ვაკეთ-ო, ვაშენ-ე/ვაშენ-ო, დავახატე-ე/დავახატე-ო, მოვაკვლევი-ე/მოვაკვლევი-ო, გავალ-ე/გავალ-ო, შევაქ-ე/შევაქ-ო და სხვა.

შენიშვნა: ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ფორმათა ამგვარი ურთიერთმიმართების შესახებ ქართული ენის პრაქტიკულ გრამატიკებშიც არის მინიშნებები. ანტონ I ნამყო ძირითადის -ე/II კავშირებითის -ო მიმართებას ზმნათა ერთ-ერთ საკლასიფიკაციო ნიშნად გამოიყენებს და გამოყოფილ ჯგუფებს ამ ნიშნის მიხედვით ახასიათებს: „ესე სრულსა შინა განიკიდურებს ე. მაგალითებრ: განვჰბანე და მყოობადასა შინა ო. მაგალითებრ:

განვკბანო“ (2, 24). ამ ტიპის ყველა ზმნა ამგვარადაა დახასიათებული. საერთოდ, ანტონ I ზმნათა ჯგუფების გამოყოფისას ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ფორმათა ჩვენებას, მათ ურთიერთმიმართებას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს. გაიზრექტორი ზმნათა უღვლილების ჯგუფების დახასიათებას სისტემატურად ამ ნიშნის მიხედვით ახდენს („ნამყო სრულსა დროსა პირუჭლსა და მეორესა პირსა შინა განიკიდურებენ ე და მყოობადსა შინა ო“) და ცალკეულ შემთხვევებში ჩამოთვლის იმ ზმნებს, რომლებიც ამ წესს არ ემორჩილება („რომელნიცა სხუაობენ სრულსა და მყოობადსა დროსა შინა“) (5, 72—95).

შესაბამისობა ნამყო ძირითადის -ე; II კავშირებითის -ო უგამონაკლისო ჩანს. სხვაგვარად: ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის I და II პირში მიიღებენ -ე დაბოლოებას (ნამყო ძირითადის წარმოების III და IV ყალიბი), II კავშირებითს -ო სუფიქსით იწარმოებს.

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ეს წესი პირუკუ არ მოქმედებს: ახალ ქართულში დასტურდება შემთხვევები, როცა II კავშირებითი -ო სუფიქსით არის ნაწარმოები, შესაბამისი ნამყო ძირითადის ფორმებში კი -ე სუფიქსი არა გვაქვს: მივაგენ-ი — მივაგენ-ო, ვიცან-ი — ვიცნ-ო, შევიძელ-ი — შევიძლ-ო, ვიგარძენ-ი — ვიგარძნ-ო, ვიყავ-ი — ვიყ-ო და სხვა. ეს მოვლენა უშუალო კავშირშია ნამყო ძირითადში სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის გამოვლენასთან. მართებული ჩანს დაკვირვება: „თუ აორისტში **სვ-დ ო** არის წარმოდგენილი, II კავშირებითის ნიშანი **ო** იქნება. ეს წესი პირუკუ არ მოქმედებს: კავშირებით II-ში შეიძლება კილოს მაჩვენებელი **ო** ალომორფი იყოს, მაგრამ აორისტში **სვ-დ** აუცილებელი არაა **ო** გვექონდეს“ (10, 82). ახსნა ეძებნება იმგვარ შემთხვევებს, როცა II კავშირებითში **ო** სუფიქსი გვაქვს, ნამყო ძირითადი კი -ე სუფიქსით არ იწარმოება.

ყველა ამგვარ შემთხვევაში II კავშირებითში პარალელური წარმოება გვაქვს, ძირითადად -ა სუფიქსიანი:

მერე ეს ქვეყანა დაიპყროთო (ი. გოგებ. IX, 79).

რომ საქართველომ მტკიცედ დაიპყრას ქრისტეს მოძღვრება (აკაკი, V, 231).

ყველას მიეზღოს სათავისო, შესაფერისი (ო. ჩხ. თედ. 18).

ყველამ უნდა მიზღას ჩემი დანაკარგი (ილია, II, 240).

იქნებ მოგვითხროთ, როგორ იბოვეთ საკუთარი სტილი თარგმანში (თ. ჩხ. 72).

ვინ მოგვიტოხრას მათი საქმე უთვალავი, საგმირონი (აკაკი, V, 25).

მაშ ამ დილით ვარდი დავრგო? (ო. მამფ. 6).

ჩრდილისათვის დავრგათ რამოდენიმე ხე (მ. ნოზ. 30).

დათესვის შემდეგ ნიადაგი ყუთებში კარგად უნდა მოირწყოს (ნ. ჩახ. 63).

ნაკვეთი უნდა მოირწყას საჭიროების მიხედვით (მ. ნოზ. 41).

ასეთი ქალი შევართო... (ილია, II, 360).

მეტი გზა არ არის, ცოლი უნდა შევართათ (იქვე, 357).

ესე არ მომასწრონ... (ნ. შიუკ. 33).

უი, ნეტავი კი იმ ბედნიერ დღეს შევესწრა (ილია, II, 175).

ასევე: იცნას//იცნოს, იგრძნას//იგრძნოს, ჩაფლას//ჩაფლოს, დაამყნას//დაამყნოს, დაღვას//დაღვოს... აღნიშნულ ზმნებს ფორმათა პარალელში ნამყო ძირითადშიც ახასიათებთ (იხ. § 15-17). -ო სუფიქსიანი ვარიანტი ყველა შემთხვევაში ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსიან ვარიანტს შეესაბამება. ნამყო ძირითადში სუბიექტური III პირის -ო-ს დამკვიდრება და II კავშირებითში -ო სუფიქსის გაჩენა ერთდროული პროცესი ჩანს; საფუძველი ყველგან ერთგვარია.

ერთადერთი გამონაკლისი, როცა II კავშირებითში ო გვაქვს და შესაბამისი ნამყო ძირითადის ფორმაში -ე სუფიქსი არ დასტურდება, არის იყოს ზმნა. თუ ამ ფორმაში ო კავშირებითის მაწარმოებელია და მისი გამოყოფა საერთოდ შესაძლებელია, ისევე როგორც ნამყო ძირითადის ფორმის (იყო) ბოლოკიდური ო-სი (იხ. 85, 82), მაშინ II კავშირებითის -ო სუფიქსის გამოვლენის წესი უგამონაკლისო არ იქნება.

თუ ნამყო ძირითადის შემთხვევაში უარ-ვყვე ტიპის ფორმები გამონაკლისის სისტემაში მოქცევის ფაქტად მივიჩნიეთ, II კავშირებითში ვიყვე-იყვე-იყვეს ტიპის ფორმათა გაჩენა გამონაკლისის თავიდან აშორების ცდად გვესახება. ამგვარი ფორმები გვხვდება სამწერლობო ენაში:

შერცხვენილი ვიყვე, თუ სანაქებოდ არ მოვულხინო (დ. კლდ. I, 94).

განა არ გინდა, რომ შენი შრომა უფრო ნაყოფიერი და ვრცელი იყვეს? (ეკ. გაბ. II, 251).

სული მორჩილი ნეტარია, ოღონდ აქ ვიყვეთ (ო. ჩხ. თევდ. 18).

ამგვარად, ნამყო ძირითადის წარმოების III და IV ყალიბის ზმნებთ კავშირებით მეორეს -ო სუფიქსით იწარმოებენ. შესაბამისობა — ნამყო ძირითადის -ე: II კავშირებითის -ო — კანონზომიერი ჩანს.

ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის ფორმებს პირველი ან მეორე ყალიბის მიხედვით იწარმოებენ, II კავშირებითში დაირთვენ ან -ა, ან -ე სუფიქსს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ დაწვრილებითაა განხილული II კავშირებითში -ე სუფიქსის გამოვლენის შემთხვევები (74, 32...). აღწერა მორფოლოგიური პრინციპის მიხედვით ხდება. ჩვენც ამჯერად ცალ-ცალკე განვიხილავთ ცალკეულ მორფოლოგიურ ჯგუფებს, სადაც II კავშირებითში -ე სუფიქსი გვაქვს:

ა) ე. წ. „უნიშნო ვნებითები“ უგამონაკლისოდ II კავშირებითში -ე სუფიქსს დაირთავს:

გავ-თბ-ე	გავ-თბ-ე-თ
გა-თბ-ე	გა-თბ-ე-თ
გა-თბ-ე-ს	გა-თბ-ე-ნ (// გათბენ)

ასევე: და-ღნ-ე-ს, გა-ქრ-ე-ს, და-ჭკნ-ე-ს, გა-შრ-ე-ს, გა-ხმ-ე-ს. გა-ძღ-ე-ს, გამო-ცხვ-ე-ს, და-ცხრ-ე-ს, და-ღბ-ე-ს, და-ღვ-ე-ს, და-წვ-ე-ს, და-რჩ-ე-ს და სხვა.

როგორც ძველ, ასევე ახალ ქართულში ამ ჯგუფის ზმნებთან II კავშირებითის წარმოების თვალსაზრისით მყარი ვითარებაა.

ბ) დონიანი ვნებითები ყველა შემთხვევაში -ე სუფიქსით იწარმოებს II კავშირებითის ფორმებს:

დავ-ბერ-ღ-ე	დავ-ბერ-ღ-ე-თ
და-ბერ-ღ-ე	და-ბერ-ღ-ე-თ
და-ბერ-ღ-ე-ს	და-ბერ-ღ-ე-ნ (// დაბერდნენ)

ასევე: აშენღ-ე-ს, გაკეთ-ღ-ე-ს, დასახლ-ღ-ე-ს და სხვა მრავალი.

გ) -ე სუფიქსით იწარმოებს II კავშირებითს აგრეთვე პრეფიქსიანი ვნებითთა ერთი ნაწილი:

გავ-ი-ქც-ე	/	გავ-ე-ქც-ე
გა-ი-ქც-ე	/	გა-ე-ქც-ე
გა-ი-ქც-ე-ს	/	გა-ე-ქც-ე-ს

ასევე: და-ი-ბნ-ე-ს/და-ე-ბნ-ე-ს, და-ი-ნგრ-ე-ს/და-ე-ნგრ-ე-ს. იქნ-ე-ს /ე-ქნ-ე-ს და სხვა.

დ) და, როგორც აღნიშნავენ, ერთადერთი გარდამავალი ზმნა

მივ-ც-ე	მივ-ც-ე-თ
მის-ც-ე	მის-ც-ე-თ
მის-ც-ე-ს	მის-ც-ე-ნ

ზემოთ წარმოდგენილ ოთხივე შემთხვევაში ერთი ფაქტია საყურადღებო: ყველგან საყრდენი მორფემა რედუცირებულია და გაუჩინარებულია ე ხმოვანი. პრეფიქსიან ვნებითებსა და მისცეს ზმნაში საყრდენი მორფემა სრული სახით აღდგება ნამყო ძირითადის სუბიექტური I და II პირის ფორმებში. გავი-ქეც, დავი-ბენ, დავე-ხსენ, ვი-ქენ, მივ-ეც... ასეთივეა „უნიშნო ვნებითთა“ ერთი ნაწილის ჩვენებაც: დავ-თვერ, გავ-ძეხ, დავ-დექ, დავ-წევ, გავ-ძვერ, მოვ-ყევ, დავ-ჩაქ... მართალია, ამ ტიპის ზმნათა ერთ ნაწილში ხმოვანი არა ჩანს ახალ ქართულში, მაგრამ აღდგება ძველი ქართულის ჩვენების მიხედვით: განვ-ტეფ, განვ-ტემ, შევს-ცედ... ის ფაქტი, რომ ზოგჯერ საყრდენი მორფემისეული ხმოვნის აღდგენა არ ხერხდება არც ახალი და არც ძველი ქართული ენის დონეზე, საქმის ვითარებას არ ცვლის. „თბება“ ტიპის ყველა ზმნაში ისტორიულად ე ხმოვანი ივარაუდება, რასაც მხარს უჭერს მონათესავე ენათა ჩვენებაც (18). საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით ვნებითის -დ სუფიქსის თავდაპირველ სახედ -ედ მიიჩნევა.

აქ არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ისიც, რომ ძველ ქართულში -ე სუფიქსს დაირთავდა II კავშირებითში -ნ (← ენ) სუფიქსიანი ვნებითებიც: რაფთა განვ-კაც-ნ-ე, გან-კაც-ნ-ე, გან-კაც-ნ-ე-ს (ნამყო ძირითადი: განვ-კაც-ენ, განჰ-კაც-ენ, გან-კაც-ნ-ა).

ძველ ქართულში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის „ნ“ ს შემდეგ კონიუნქტივ მეორეში ა და ო-ს ნაცვლად -ე ჩნდება... -ე კი უცვლელად რჩება“ (74, 116). მართალია, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნა ახალ ქართულში -ენ ფორმანტით აღარ ხდება მოქმედებითი გვარის ზმნებში, მაგრამ შესაბამისი ვნებითის ფორმებმა შემოგვინახა -ნ (← -ენ) სუფიქსიანი ფორმები:

თუ ვერა ვძლევეთ, დავიხოცნეთ სახელითა და დიდებით (ილია, II, 194).

დედოფალო, შენი ჭირიმე, ჩქარა ავიყარნეთ აქედან (ი. გოგებ. IX, 89).

რაწმას სახლში ხმა მიწყდება, გავიპარნეთ (ეკ. გაბ. I, 96).

ცხადია, უნდა ავიბარგნეთ აქედან (ნ. შიუკ. 16).

ყოველივე ზემოთქმულიდან ერთი დასკვნა შეიძლება გაკეთდეს: II კავშირებითში -ე სუფიქსი გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანი არის გაუჩინარებული.

ახალი ქართულისათვის წესი პირუკუ არ მოქმედებს: ყველგან,

სადაც საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანია გაუჩინარებული, არა გვაქვს II კავშირებითის -ე სუფიქსიანი წარმოება, ვგულისხმობთ მოქმედებითი გვარის ზმნებს: გავ-ცრ-ა (საყრდენი მორფემის სრული სახეა ცერ), გავ-ჭრ-ა (ჭერ), შევ-ქმნ-ა (ქმენ), ვი-ხსნ-ა (ხსენ), გავ-რყენ-ა (რყენ), აღმოვ-ფხვრ-ა (ფხვერ) და სხვა.

ეს ზმნები, ისევე როგორც ნამყო ძირითადის წარმოების I და II ყალიბის მოქმედებითი გვარის ყველა ზმნა (გარდა მისცეს ზმნისა) II კავშირებითის -ა სუფიქსით იწარმოებს. ამდენად, -ა სუფიქსი გვაქვს II კავშირებითის მაწარმოებლად: ა) I და II ყალიბის მოქმედებითი გვარის ზმნებთან, მიუხედავად იმისა, თუ რა სტრუქტურისაა საყრდენი მორფემა: შევ-კარ — შევ-კრ-ა, მოვ-კალ — მოვ-კლ-ა, დავ-ფქვი — დავ-ფქვ-ა, დავა-ბი — დავა-ბა, ჩავ-სხ-ი — ჩავ-სხ-ა და სხვა; ბ) პრეფიქსიან ვნებითებთან: და-ი-წვ-ა-ს, და-ი-ფქვ-ა-ს, და-ე-ბ-ა-ს, შემო-ე-რტყ-ა-ს, და-ე-რქვ-ა-ს...

არის შემთხვევები, როცა პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ფორმებში პარალელურად გვხვდება როგორც -ე, ასევე -ა სუფიქსიანი წარმოება II კავშირებითისა ერთსა და იმავე ზმნასთან:

ფარსმან სპარსისათვის კონსტანტინე არსაკიძის დაპირისპირება გაგებულ უნდა იქნას როგორც ერთგვარი ტეზა და ანტიტეზა (კ. გამ. II, 418).

გათვალისწინებულ იქნეს კამათში გამოსული ამხანაგების საქმიანი შენიშვნები (მ. კეკელია, 52).

დეე, რაც საქმნელია, იქმნას (ილია, 544).

ჩვენ, ჩვენვე ვექმნეთ ჩვენიანებს დამამშვიდებლად (ო. ჩხ. თევდ. 58).

სათბურებში გადატანის დროს ნამყენები არ შეინძრეს (ნ. ჩახნ. 73).

ამისათვის საჭიროა კონები შეინძრას (იქვე, 79).

გვედგას აკვანი გადაუდგმელად (ო. ჩხ. თევ. II).

ეგრე იდგეს, თორემა, მე, ხომ იცი... (რ. ინან. 569).

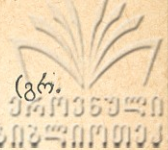
გამიშვი, თუ გინდათ, მეც ცეცხლი არ წამეკიდოს და არ დავიწვი (ო. იოს. 86).

რაც ჩვენში არის უვარგისი, დაიწვას მყისვე (ირან. პოეზია, 486).

თუ დავიჭრე, მწვავდეს წყლული (ს. ჩიქ. II, 306).

მიაქვს იერიში, მედგრად ეხეთქება, რომ შეიჭრას და შეანგრიოს (გალაკტ. 284).

რომ კვლავც მოგვეხმეს სიტყვა ქართული რუსთაველისა (გრ. ორბ. 77).

უნდა კიდევცა მივდიოთ მას, გვეხმას მშობლისა (ნ. ბარ. 262).

ასევე: აღიძრას//აღიძრეს, აიხსნას//აიხსნეს, მიეძღვნეს//მიეძღვნას, დაიხნეს//დაიხნას, გაიცრეს//გაიცრას და სხვა.

ფორმათა ამგვარი პარალელიზმი არ დასტურდება ამ ზმნათა ნამყო ძირითადში, არც შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ზმნათა II კავშირებითში; მოქმედებითი და სათანადო პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ფორმები ნამყო ძირითადში წარმოების თვალსაზრისით არ განსხვავდებიან: დაეწვი-ი და დავიწვი-ი, დავ-ძარ-ი და დავიძარ-ი, ვქმენ-ი და ვიქმენ-ი, დავაბ-ი და დავებ-ი... II კავშირებითში კი, როგორც ვნახეთ, არსებითი ხასიათის განსხვავებაა.

ამგვარად, ზმნები, რომლებიც II კავშირებითს -ე და -ა სუფიქსებით იწარმოებენ, სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

ა) რომლებიც მხოლოდ -ე სუფიქსს დაირთავენ: „უნიშნო“ და სუფიქსიანი ვნებითები, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის -ენ სუფიქსიანი ფორმები და მისცა ზმნა;

ბ) ზმნები, რომლებიც მხოლოდ -ა სუფიქსით იწარმოებენ II კავშირებითს: მოქმედებითი გვარის ფორმები (გარდა მისცა ზმნისა);

გ) ზმნები, რომლებიც II კავშირებითის ფორმებს პარალელურად იწარმოებენ: პრეფიქსიანი ვნებითები.

ამთავითვე შევნიშნავთ, რომ თავდაპირველი ვითარება (ძველი ქართულის მსგავსი) პირველ შემთხვევაშია დაცული: სხვა შემთხვევაში მდგომარეობა ძირითადად მეორეულია: აქ ახალი სისტემის ჩამოყალიბების პროცესთან და, ზოგჯერ, უკვე ჩამოყალიბებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე.

ძველ ქართულში მოქმედებითი გვარის უნიშნო ნამყო ძირითადის მქონე ზმნათა ერთი ნაწილი II კავშირებითის ფორმებს -ა სუფიქსით იწარმოებდა:

სამართალი წარმართთა მან მიუთხრას (მ. DE. 12. II).

პირველად შეკრას ძლიერი იგი (მ. 12, 29).

არა — მე უბყრასა და აღმოითქუას იგი (მ. DE. 12, II).

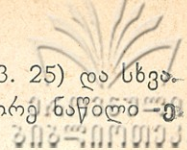
ხოლო ბზც იგი დაწუხას ცეცხლითა უშრეტითა (მ. 3, 12).

რა, ვჭამოთ, ანუ რაჲ ვსუათ (მ. 6. 31).

და მას ჟამსა შინა ვჭრქუა მათ (მ. DE. 7. 23).

ვთქუათ თუ: ზეცით იყო, გურქუას: რად არა გრწმენა მისი (მ. C. 21, 25).

აღდგეს სახლისა უფალი და დაჰჭმას კარი (ლ. 13. 25) და სხვა.
მაგრამ უნიშნო ნამყო ძირითადის მქონე ზმნათა მეორე ნაწილში —
სუფიქსს დაირთავდა II კავშირებითში:

- აჰა, ქალწული მიუდგეს და შვეს ძმ (მ. I, 23).
- რამეთუ მან იგსნეს ერი თვისი ცოდვათა მათთაგან (მ. I, 21).
- სადა-იგი მლილმან, მკამელმან განრყუნეს, და სადა მპარავთა დათხარონ და განიპარონ იგი (მ. DE. 6. 19).
- თუ გნებაეს, ვქმნეთ აქა სამ ტალავარ (მ. 17. 4).
- რადთა დაიცვეს იგი ღმერთმან, ვითარცა აღსასრულამდე (მამ. ცხ. 167. 30) და სხვა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, უნიშნულია (74; 67; 37; 32...), მაგრამ სადავო გვეჩვენება ფაქტის კვალიფიკაცია; ი. იმნაიშვილის აზრით, „ახალ ქართულში გარდამავალ ზმნათაგან ერთადერთი შემოგვრჩა, რომელსაც მეორე კავშირებითის ნიშნად -ე მოეპოვება: მი-ვ-ს-ც-ე, მი-ს-ც-ე, მი-ს-ც-ე-ს. ძველ ქართულში ასეთ ზმნათა რაოდენობა ბევრი იყო. -ე ჰქონდა ნ-ზე ფუძედაბოლოებულ ზმნებს, რომლებიც წყვეტილს უნიშნოდ აწარმოებდნენ: რადთა აღვაგზნე, ვაგრძნე, დავმყნე, ვამცნე, ვქმნე, მივაყრდნე, განვგრძნე, ვიგზსნე, ვიკმნე... -ე კავშირებითის საწარმოებელი ძველი ნიშანია. მისი შემონახვისათვის ამ ზმნებში ხელი უნდა შეეწყოს იმ გარემოებას, რომ ნ ქმნიდა პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ასოციაციას, რომელთანაც კავშირებითის ნიშნად მუდამ -ე იხმარებოდა... ნ ფუძის ბოლოს გადამწერს აგონებს ობიექტის მრავლობითობის სუფიქსს, ამიტომ კავშირებითის ძველ ნიშანს უცვლელად ტოვებს“ (24, 184) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.). ეს თვალსაზრისი შემდგომშიც იქნა განმეორებული და გავრცობილი: „მიუთითებენ, რომ ზემოხსენებული ჯგუფის ზმნებში ე ნიშნის შენარჩუნებისათვის ხელი უნდა შეეწყოს იმ გარემოებას, რომ მწკრივის ნიშნის წინ მდგომი ნ ქმნიდა გარდამავალ ზმნათა პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის მაჩვენებელი ნ (← ენ) სუფიქსის ილუზიას: ხსენებული სუფიქსის შემდეგ კი აუცილებელი იყო ე დაბოლოების გამოყენება. ე მწკრივის ნიშნის გამოყენების არე გაფართოებულია და იგი მოიცავს სხვა ზმნებსაც, განსაკუთრებით კი იმათ, რომელთა ფუძეც ვ-ზე მთავრდება“ (33, 419) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.).

წარმოდგენილი მსჯელობიდან ივარაუდება, რომ საანალიზო ფორმები იმ ვითარების ანარეკლია, როცა კავშირებითი II მხოლოდ -ე სუფიქსით იწარმოებოდა, რაც, ისევე როგორც პირდაპირი ობიექტის

მრავლობითობის -ენ (→ -ნ) სუფიქსის ასოციაცია თუ ილუზია, ნაკლებსარწმუნოდ გვეჩვენება. ამ უკანასკნელი თვალსაზრისის უპირველეს კონტრარგუმენტად სწორედ არა ნ სონორზე დაბოლოებულ ფუძებთან კავშირებითის -ე სუფიქსის გამოვლენა მიგვაჩნია: რაათა, ვშე-ე, განრცხ-ე-ს, შთავიჭრ-ე, დავიცე-ე, შეუძლ-ე-ს და სხვა.

ზემოწარმოდგენილმა მასალამ თვალნათლივ დავგანახა, რომ ძველ ქართულში მოქმედებითი გვარის ზმნები II კავშირებითს იწარმოებდნენ ჩვეულებრივ როგორც -ა, ასევე -ე სუფიქსებით. ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ იმ ფაქტზე, რომ -ე სუფიქსს დაირთავს ის ზმნები, რომელთა ფუძისეულ საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანია გაუჩინარებული (შევ, ვსენ, რყუნ, ქმენ, ცევ, ვზენ, მყენ, მცენ, ყრდენ, ჯრწენ, ჯმენ, ჯერ, რეცხ, ძელ...); ხოლო როცა საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანი არ აღდგება, სხვა ხმოვანია რედუცირებული ანდა უმარცვლოა, II კავშირებითის მაწარმოებლად -ა სუფიქსი გვაქვს (თხარ, კარ, კალ, ჯაშ, თქუ, სუ, რქუ, წუ, ცუ, სხ...)

მიუთითებენ, რომ განხილულ ზმნათა „ენებითებიც ხსენებულ კანონებს ემორჩილებოდა“ (24, 184). ზმნები, რომელთა საყრდენი ძირეული მორფემის ე ხმოვანი მონაცვლეობდა ნულთან, ვნებითი გვარის II კავშირებითის ფორმებს ასევე -ე სუფიქსით იწარმოებდა:

რაათა აწვე **აღევზნეს** (ლ. E. 12. 49).

რამეთუ რომელი — იგი მისგან **იშვეს** (მ. I. 20).

ხოლო ჩინებულნი იგი არა ღირს **იქმნეს** (მ. C. 22. 8).

რაათამცა დასაჯა სოფელი, არამედ რაათა **იჯნეს** სოფელი მის გამო (ი. C. 3. 17).

და რომელი ყურთა **გესმენ** თქუნ, ქადაგეთ ერდოთა ზედა (მ. 10. 27).

ყოველი ნერგი... ძირითურთ **აღიფხურეს** (მ. DE. 15. 13).

ხოლო ჯორცი იგი რაჲ **განიხრწნეს** (ექუს. დღ. 92. 9).

არცა **განიწყუნეს** (იონ. 37. 14).

პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნები, რომელთა საყრდენ ძირეულ მორფემაში ნულთან მონაცვლე ე ხმოვანი არ დასტურდებოდა, II კავშირებითს -ა სუფიქსით იწარმოებდა:

სადაცა იქადაგოს სახარება ესე ყოელსა სოფელსა, **ითქუას** (მ. C. 26.13).

მაშინ მიუტყვა მათ ბარაბა, ხოლო იესუს შოლტითა ჰსცა და მისცა მათ, რაათა ჯუარს-**ეცუას** (მ. DE. 27. 26).

სახლსა ჩემსა სახლ სალოცველ ერქუას ყოველთაგან წარმართთა
(მრ. II. 17).

გარნა თუ გარეშე ბუნებისა აღიძრას იგი (ექუს. დღ. 12. 26).
გინა თუ მოიწუას ფიჭუნარი და მუხნარი (იქვე, 58, 37) და სხვა.

როგორც ვხედავთ, ძველ ქართულში უნიშნო (resp. -ი ელემენტია-
ნი) ნამყო ძირითადის მქონე ზმნები II კავშირებითის წარმოების
თვალსაზრისით გვარის მიხედვით არ განსხვავდებიან; წარმოების
პრინციპი საერთოა მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნათათვის. თუ
იმასაც გავიხსენებთ, რომ -ე სუფიქსს დაირთავენ აგრეთვე უნიშნო და
სუფიქსიანი ვნებითები, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის -ენ
სუფიქსიანი ფორმები, შეიძლება ძველი ქართულისათვის წესი ამგვარად
ჩამოყალიბდეს: II კავშირებითში -ე სუფიქსი გამოვლინდება იმ
ზმნებში, რომელთა საყრდენი მორფემისეული ე ხმოვანია გაუჩინარე-
ბული; ყველა სხვა შემთხვევაში უნიშნო და -ი ელემენტია ნამყო
ძირითადის მქონე ზმნებში ამ ნაკვთის მაწარმოებლად -ა სუფიქსი
გვექნება.

დღევანდელი ვითარება II კავშირებითის წარმოებისა I და II ყა-
ლიბის ზმნებთან მეორეულია. ამჟამად მოქმედებითი გვარის ზმნებში
ამ ნაკვთის წარმოებისას ანგარიში არ ეწევა საყრდენი მორფემის
სტრუქტურას — ყველა შემთხვევაში ნაკვთის მაწარმოებლად -ა სუ-
ფიქსი გვაქვს (გარდა მისცეს ზმნისა, ძველი ვითარება მხოლოდ აქ
შემოგვენახა). ამ ფორმანტის უნიფიკაცია მოქმედებითი გვარის ზმნე-
ბთან თითქმის დამთავრებულია. ეს ტენდენცია დიალექტებში უფრო
შორს არის წასული: ხევსურულმა ყველა შემთხვევაში -ა სუფიქსი გაა-
ბატონა; ამ დიალექტმა II კავშირებითის მაწარმოებლად სხვა ფორ-
მანტი არ იცის.

ახალ ქართულში მდგომარეობა გართულდა პრეფიქსიანი ვნებითი
გვარის ზმნათა შემთხვევაში. აქ ფორმათა პარალელიზმმა იჩინა თავი.
მივუთითებდით, რომ ერთი და იგივე ზმნა II კავშირებითის იწარმოებს
როგორც -ა, ასევე -ე სუფიქსებით. თუ მოქმედებითი გვარის შემთხვე-
ვაში უნიფიკაციის ტენდენცია -ე სუფიქსიანი წარმოების გაქრობის
ხარჯზე წარიმართა, გაბატონდა -ა სუფიქსიანი წარმოება, სხვაგვარი
პროცესი მიმდინარეობს ვნებითის ფორმებში: არის შემთხვევები, რო-
ცა პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნებში II კავშირებითის -ე სუფიქ-
სიანი ფორმებს უჩნდება პარალელური, -ა სუფიქსიანი, ფორმები და

პირიქით: -ა სუფიქსიან ფორმებს უჩნდება -ე სუფიქსიანი პარალელური ფორმები:

ა) იქნეს//იქნას, გაინძრეს//გაინძრას, ეღგეს//ეღგას, რეს//გაიჭრას...

ბ) აღიძრას//აღიძრეს, დაიწვას//დაიწვეს, შემოერტყას//შემოერტყეს...

რადგან მოქმედებითი გვარის ზმნებში -ა სუფიქსიანი წარმოება გაბატონდა, თითქოსდა მოსალოდნელი იყო ვნებითი გვარის ზმნებშიც ამგვარი პროცესი მომხდარიყო: ან -ა სუფიქსიანი წარმოებას დაეჭირა -ე სუფიქსიანი წარმოების ადგილი, ანდა, თუ გვარის ფაქტორი დაედებოდა საფუძვლად მაწარმოებელთა გადანაწილებას, ვნებითის ფორმებში -ე სუფიქსიანი წარმოება უნიფიცირებულიყო. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ასე არ მოხდა. მაწარმოებელთა გადანაწილების პროცესი ვრძელდება, რამაც ენაში პარალელურ ფორმათა გაჩენა გამოიწვია.

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ რამდენიმე კერძო შემთხვევაზე:

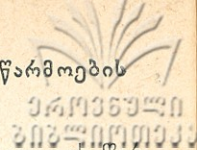
ა) -ე სუფიქსით იწარმოებს II კავშირებითის ფორმებს ვედ/ვიდ ზმნა. ეს ერთადერთი გამონაკლისია, როცა -ე სუფიქსი გვაქვს და საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანი არ არის გაუჩინარებული: წა-ვიდ-ე, წახ-ვიდ-ე, წა-ვიდ-ე-ს. თუ ვიდ ძირისეულ ი ხმოვანს ე-ს რედუქციის პროდუქტად მივიჩნევთ, მაშინ ზმნის ჩვენების გათვალისწინება -ე სუფიქსის გამოვლენის წესს ამგვარად დააზუსტებს: II კავშირებითის -ე სუფიქსს დაირთავს ის ზმნები, რომელთა საყრდენ მორფემაში რედუცირებული ე ხმოვანი ივარაუდება (რედუქცია შეიძლება იყოს სრულიც და ნაწილობრივიც: ე → ი).

ბ) იყოს ფორმაში ო-ს მიღების ორგვარი გზა შეიძლება ვივარაუდოთ: ო ← ვ-ა, ო ← ვ-ე; ე. ი. ფუძისეულ ვ-სთან კავშირებითის -ა ან -ე სუფიქსის შერწყმა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული ზმნის ძირი ორგვარი განხმოვანებითაა დადასტურებული — ყავ/ყევ, ო-ს მიღების ორივე გზა დასაშვებია; ყავ ფუძისაგან II კავშირებითი -ა სუფიქსით უნდა წარმოებულყო (ი-ყვ-ა-ს ← ი-ყავ-ა-ს), ყევ ფუძისაგან — -ე სუფიქსით (ი-ყვ-ე-ს ← ი-ყევ-ე-ს). ორივე ეს ვარიანტი დასტურდება დიალექტებში (იყვას, იყვეს).

გ) საკითხი ამგვარად შეიძლება დასმულიყო იმ ზმნათა მიმართაც, რომელთა ფუძეების ასევე პარალელური ვარიანტებია დადასტურებული: ჭერ//ჭარ, ცერ//ცარ, თერ//თარ, მაგრამ სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით მსჯელობისას ამ ზმნათა მხოლოდ ე ხმოვნიან ვარიანტებს უნდა დავემყაროთ.

§ 28. ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ნაკვთთა წარმოების
ურთიერთმიმართებისათვის

მეორე კავშირებითის წარმოების განხილვამ ნამყო ძირითადის წარმოებასთან მიმართებით არაერთგვარი სურათი წარმოგვიდგინა: ერთმხრივ, ნამყო ძირითადის წარმოებასა და II კავშირებითის წარმოებას შორის მყარი შესაბამისობაა; მხედველობაში გვაქვს ნამყო ძირითადის წარმოების III და IV ყალიბის ზმნები: კავშირებით II-ში -ო სუფიქსი იჩენს თავს, როცა ნამყო ძირითადი -ე სუფიქსს დაირთავს. გამოწაკლის შემთხვევათა ახსნა ხერხდება. მეორე მხრივ, ნამყო ძირითადის ფორმებს I და II ყალიბის ზმნებთან ამგვარად არ მიემართება II კავშირებითის ფორმები: ნაწილი -ე სუფიქსით იწარმოებს II კავშირებითს, ნაწილი — ა სუფიქსით; ერთი და იმავე ზმნის მოქმედებითისა და შესაბამისი პრეფიქსიანი ვნებითის ნამყო ძირითადის ფორმები თუ წარმოების თვალსაზრისით სხვაობას არ გვიჩვენებს, ამას ვერ ვიტყვით II კავშირებითზე. აქ ერთ შემთხვევაში იდენტური წარმოება გვაქვს (აღვძარ-აღვძრა, აღვიძარ-აღვიძრა), მაგრამ სხვა შემთხვევაში სხვაობა დასტურდება (დავჭერ-დავჭრა, დავიჭერ-დავიჭერ). თუ იმ თვალსაზრისს დავემყარებთ, რომ II კავშირებითისათვის ნამყო ძირითადის ფუძეა საყრდენი (75, 107...), ამგვარი სხვაობა ასახსნელი იქნება: ერთგვარი წარმოება ნამყო ძირითადში, განსხვავებული — მეორე კავშირებითში. სხვაობის საფუძველს ახალ ქართულში ამ ტიპის ზმნებთან ძირითადად ზმნის გვარი ქმნის. გვარის ფაქტორი ამ ნაკვთთა წარმოების პრინციპზე გავლენას არ ახდენდა ძველ ქართულში: მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს თუ ნამყო ძირითადში იდენტური წარმოება ჰქონდათ, ასევე ერთნაირად იწარმოებდნენ II კავშირებითის ფორმებს (ვქმენ-ვიქმენ, რაათა ვქმენ-ვიქმენ...); მაგრამ სხვაობა აქაც თვალშისაცემია: ერთგვარი წარმოება ნამყო ძირითადისა, განსხვავებული წარმოება მეორე კავშირებითისა ფაქტია (აღვძარ, ვიჯსენ, მაგრამ რაათა აღვძრა, ვიჯსენ).

ამდენად, ეჭვქვეშ დგება საკითხი იმის შესახებ, რომ ნამყო ძირითადის ფუძე საყრდენია II კავშირებითის ფორმისათვის (რაც თავისთავად იმას გულისხმობს, რომ ნამყო ძირითადის მაწარმოებლები II კავშირებითის ფორმაშიც ივარაუდება: ავა-შენ-ე ← ავა-შენ-ე-ო...).

როგორც აღვნიშნავდით, ნამყო ძირითადის წარმოებას ძირითადად საყრდენი მორფემის სტრუქტურა შეაპირობებს. ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველი საყრდენი მორფემა ნამყო ძირითადის უნიშნო

(resp. I და II პირის ფორმებში „უფუნქციო“, ნულთან მონაცვლე ელემენტთან) წარმოებას ვარაუდობს (I ყალიბი); უმარცვლო საყრდენი ძორფემა -ი ელემენტთან (რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან I და II პირის ფორმებში) წარმოებას გულისხმობს (II ყალიბი).

ასევე, საყრდენი ძორფემის სტრუქტურა შეაპირობებს II კავშირებითის -ა და -ე ფორმანტების გამოვლენას I და II ყალიბის ზმნებთან (ახალ ქართულში ძირითადად ვნებითი გვარის ზმნებში), ოღონდ საფუძველი შეპირობებისა სხვაგვარია. თუ ნამყო ძირითადის წარმოებისას ყურადღება არ ექცევა იმას, საყრდენი ძორფემისეული ხმოვანი, რომელიც რედუცირდება, რა ხმოვანია, II კავშირებითის წარმოებისას ამას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება.

ახალ ქართულში II კავშირებითის -ა და -ე სუფიქსთა განაწილებისას თუ გვარის ფაქტორს გარკვეული ყურადღება მიექცა (მოქმედებითი გვარის ზმნებში წარმოების უნიფიკაცია მოხდა), ნამყო ძირითადის წარმოებაში ამ ფაქტორის მოქმედება გამოირიცხებულია.

ამგვარად, -ა და -ე სუფიქსიანი II კავშირებითის წამოების საკითხის გახხილვა იმ დასკვნის გაკეთების საფუძველს გვაძლევს, რომ ნამყო ძირითადის ფუძე არ არის საყრდენი II კავშირებითისათვის. ნამყო ძირითადის მაწარმოებლები II კავშირებითის ფორმაში არ ივარაუდება. ორივე ამ ნაკვეთისათვის საერთო ფუძეა საყრდენი. ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის წარმოებას ძირითადად საყრდენი ძორფემის სტრუქტურა განსაზღვრავს; განმსაზღვრელი პირობა სხვადასხვაგვარია. II კავშირებითის -ა და -ე სუფიქსთა განაწილებისას გარკვეულ მნიშვნელობას გვარის ფაქტორიც იძენს.

თუ -ა და -ე სუფიქსიანი II კავშირებითის შემთხვევაში შესაძლებელია ამ დასკვნის გაკეთება, ამასვე ვერ ვიტყვი -ო სუფიქსიანი II კავშირებითის მიმართ; მაგრამ, ვფიქრობთ, ამჟამინდელი ვითარება ამ მხრივ მეორეულია.

IV ყალიბის ზმნურ ფორმათა ამოსავალ სახედ ავაგევ ტიპის წარმოება ივარაუდება; ისტორიულად ნამყო ძირითადის წარმოების თვალსაზრისით ამ ტიპის ზმნები I ყალიბისა იყო: საყრდენი ძორფემა -ივ ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველია და, ამდენად, ნამყო ძირითადი უნიშნო უნდა ჰქონოდა. საყრდენი ძორფემისეული ე ხმოვნის ნულთან მონაცვლეობა ამ ტიპის ზმნებთან II კავშირებითის მაწარმოებლად -ე სუფიქსს გვავარაუდებინებს.

ნამყო ძირითადი: ავა-გ-ევ, II კავშ.: ავა-გ-ე-ე ← ავა-გ-ე-ე-ე.

აქედან გამომდინარე, სარწმუნო ჩანს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ II კავშირებითის -ო სუფიქსი ისტორიულად ვე კომპლექსის შე-რწყმის შედეგადაა მიღებული (43). ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნი-ლი ო-ს დამოუკიდებელ მორფოლოგიურ ოდენობად მიჩნევა, ისევე როგორც -ევ ფორმანტის ვ თანხმოვანმოკეცილი ე ელემენტის ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსთან (ავაშენ-ე) ფუნქციური გაიგივება, გვიანდ-ლი მოვლენაა — -ევ ფორმანტის თავდაპირველი ფუნქციის გაუჩინა-რებისა და მისი მორფოლოგიური რეინტერპრეტაციის შემდეგი პრო-ცესია. ამდენად, IV ყალიბის ზმნებში შესაბამისობა — ნამყო ძირითა-დის -ე: II კავშირებითის -ო — ორივე ამ ნაკეთისათვის საერთო საყ-რდენ მორფემასთან, -ევ ფორმანტთან, დაკავშირებული ფონეტიკური და მორფოლოგიური ცვლილებების შედეგია. შესაბამისობა მყარია არა იმიტომ, რომ ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსიანი წარმოება შეაბი-რობებს II კავშირებითის -ო სუფიქსიანი წარმოებას, არამედ ორივე ამ ნაკეთისათვის საერთო საყრდენი მორფემაა -ევ, რომელიც სხვა-დასხვაგვარ ტრანსფორმაციას განიცდის ნამყო ძირითადსა თუ II კავ-შირებითში. სხვაგვარად: ეს შესაბამისობა იმის მაჩვენებელი კი არ არის, რომ ნამყო ძირითადის ფუძე არის საყრდენი II კავშირებითი-სათვის, არამედ საერთო საყრდენი მორფემა სხვადასხვაგვარ ფონეტი-კურ ცვლილებას განიცდის და ამ ცვლილების შედეგად მყარდება შესაბამისობა.

ჩვენი თვალსაზრისისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საბუთად კვლავ ხევსურული დიალექტის ჩვენება გვესახება: როგორც აღვნიშნავდით, ავაგევ ტიპის წარმოების არსებობა ამ დიალექტში არ ივარაუდება. აქედან გამომდინარე, არც -ო სუფიქსიანი II კავშირებითი უნდა გვექონოდა. ხევსურულში, როგორც ცნობილია, ავი-ღ-ი, გავი-გ-ი... ტიპის ნამყო ძირითადის ფორმებია ჩვეულებრივი. უმარცვლო საყრ-დენი მორფემა -ი ელემენტს გამოავლენს ნამყო ძირითადში (შდრ.: სალიტერატურო ქართულის დავა-ბ-ი, ჩავ-სხ-ი...); იგივე საყრდენი მორფემა -ა სუფიქსს ვარაუდობს II კავშირებითის მაწარმოებლად. ასეცაა ამ დიალექტში: ავი-ღ-ა, გავი-გ-ა... -ა სუფიქსის უნიფიკაცია ხევსურულში II კავშირებითის წარმოებისას -ე სუფიქსის ხარჯზე მოხდა. -ა იჭერს -ე-ს ადგილს. არა გვაქვს საფუძველი დავუშვათ -ო სუფიქსის არსებობა საერთოდ ამ დიალექტში.

მომხდარი ფონეტიკური პროცესებისა და მორფოლოგიური რეინ-ტერპრეტაციის საფუძველზე დამყარებული შესაბამისობა IV ყალი-

ბის ზმნებში — ნამყო ძირითადის -ე: II კავშირებითის -ო — უნდა იყოს საფუძველი იმისა, რომ მას შემდეგ, რაც -ე (← ევ) გააზრებულ იქნა III ყალიბის ზმნებთან გამოვლენილი ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსის ტოლფასად, მესამე ყალიბის ზმნებთანაც -ო სუფიქსი ჩნდება II კავშირებითში. III ყალიბის ზმნათა საყრდენი მორფემა მარცვლოვანი და უკუმშველია. რამდენადაც აქ არ არის პირობა II კავშირებითის -ე სუფიქსის გამოვლენისა, ოდინდელი მაწარმოებელი ნაკეთისა ამ ტიპის ზმნებთან -ა სუფიქსი უნდა ყოფილიყო.

ამგვარად, -ო სუფიქსიანი II კავშირებითის შემთხვევაში მდგომარეობა მეორეულია: ერთი ნაწილი ისტორიულად -ა სუფიქსით იწარმოებდა განსახილველი ნაკეთის ფორმებს, მეორე ნაწილი — -ე სუფიქსით.

მას შემდეგ, რაც დამყარდა შესაბამისობა — ნამყო ძირითადის -ე: II კავშირებითის -ო, თავისთავად ცხადია, ყველა შემთხვევაში ვერ მივიჩნევთ II კავშირებითის -ო სუფიქსისათვის ამოსავლად ვე-კომპლექსს (ისევე როგორც სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსისათვის ვა-კომპლექსს). ამჟამად -ო დამოუკიდებელი მაწარმოებელია -ა და -ე ფორმანტთა გვერდით და ფორმობრივ მიმართებაშია ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსთან.

ყოველივე ზემოთქმული ამგვარი დასკვნის გაკეთების საფუძველს გვაძლევს: ნამყო ძირითადის ფუძე არ არის საყრდენი II კავშირებითისათვის არც ისტორიულად და არც ამჟამად. ორივე ამ ნაკეთისათვის საერთო ფუძეა საყრდენი. მყარი ფორმობრივი შესაბამისობა მეორეული ფაქტია და არ ეწინააღმდეგება საერთო დასკვნას.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

I. 1. დრო-კილოთა მეორე სერია ახალ ქართულში წარმოგვიდგება — ნამყო ძირითადითა და II კავშირებითით.

2. ნაკვთის მაწარმოებელი ელემენტები არ არის დროისა და კილოს მაწარმოებლები. ცალკე აღებულს ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ზმნურ ფორმებს დროისა და კილოს გაგება არ ახლავს. მეორე სერიის ფორმებს დროისა და კილოს გაგებას კონტექსტი ანიჭებს.

II. 3. ზმნური კატეგორიებისა და მორფოლოგიური ტიპების გათვალისწინება ძირითადად ვერ ახსნის ნამყო ძირითადის წარმოების საკითხს. ზმნური კატეგორიები და მორფოლოგიური ჯგუფები არ განსაზღვრავს ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპს.

4. ნამყო ძირითადის წარმოებაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა საყრდენი მორფემის სტრუქტურას ენიჭება. განსხვავებულია ჩვენება იმის მიხედვით, საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია თუ უმარცვლო; მარცვლოვანთაგან — ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველია თუ არა. არა აქვს მნიშვნელობა იმას, საყრდენი მორფემა ძირეულია თუ სუფიქსური.

5. ნამყო ძირითადში გამოვლენილი -ი ელემენტი არ არის ყველგან ერთი და იგივე ოდენობა. -ი ელემენტიანი ნამყო ძირითადის წარმოებაში ორი შემთხვევა უნდა გაირჩეს: ერთი, როცა -ი ელემენტი სუბიექტური I და II პირის ფორმებში მონაცვლეობს ნულთან (მოკალ-ი// მოკალ, მოკალ-ი//მოკალ...) და, მეორე, როცა ამავე ფორმებში -ი ელემენტი არ მონაცვლეობს ნულთან (დაბერდ-ი, დაბერდ-ი...).

6. თუ საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია და დრო-კილოთა მეორე სერიის გარკვეულ ფორმებში (ე. ი. სათანადო ფონეტიკურ გარემოცვაში) ხმოვანს კარგავს, ნამყო ძირითადი იწარმოება -ი ელემენტით. რომელიც თავისუფლად მონაცვლეობს ნულთან. წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების I ყალიბს (მოვ-კალ-(ი) — მოკალ-(ი) — მო-კალ-ა).

7. -ი ელემენტი, რომელიც თავისუფლად მონაცვლეობს ნულთან, ისტორიულად უფუნქციო ელემენტია, გაჩენილი თანხმომავსაყარად მრავლობითის ფორმებში (არნ. ჩიქობავა).

8. I ყალიბის ზმნათა უნიშნო ვარიანტები (მოკალ, მოკალ...) ძირითადად ბრძანებით კილოში გვხვდება (თუმცა გამოიყენება სხვა შემთხვევაშიც). ამგვარ ფორმებს ახალ ქართულში უმთავრესად სტილური

დანიშნულება აქვს და მხატვრული მეტყველებისათვისაა დამახასიათებელი.

9. -ი ელემენტს, რომელიც არ მონაცვლეობს ნულთან, დაირთავს უმარცვლო საყრდენი მორფემა. წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების II ყალიბს (გავ-თბ-ი, ავშენ-დ-ი...).

10. II ყალიბის ზმნებთან გამოვლენილი -ი ელემენტი გენეტურად განსხვავებულია I ყალიბის ზმნებთან დადასტურებული -ი ელემენტი-საგან; განსხვავებულია თვისობისა და ქმედების უნარის მიხედვითაც: არ მონაცვლეობს ნულთან და, რიგ შემთხვევაში, თვითონ არის მიზეზი საყრდენი მორფემისეული ხმოვნის გაუჩინარებისა. I ყალიბის ზმნებთან დადასტურებული -ი ელემენტი ამ უნარს მოკლებულია.

11. II ყალიბის ზმნები ისტორიულად I ყალიბით იწარმოებდა ნამყო ძირითადის ფორმებს. ისტორიულად უმარცვლო და რედუცირებული ხმოვნის შემცველი საყრდენი მორფემის მქონე ზმნები ნამყო ძირითადში უნიშნო იყო, ან დაირთავდა ნულთან მონაცვლე -ი ელემენტს.

12. ნამყო ძირითადს გენეტურად განსხვავებული ორი -ე სუფიქსი აწარმოებს: ერთი — თავისთავადი, დამოუკიდებელი ფორმანტი -ე და, მეორე, -ე ← ევ-ისაგან ვ-ს მოკვეცისა და მორფოლოგიური გადააზრიანების შემდეგ.

13. თავისთავად, გენეტურად დამოუკიდებელ -ე სუფიქსს დაირთავს მარცვლოვანი საყრდენი მორფემა, რომლის ხმოვანი არ მონაცვლეობს ნულთან. წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების III ყალიბს (ავა-შენ-ე, დავახატე-ინ-ე...).

14. -ე (← ევ) სუფიქსს დაირთავს უმარცვლო საყრდენი ძირეული მორფემა. წარმოების ამ ტიპს ვუწოდებთ ნამყო ძირითადის წარმოების IV ყალიბს (ავა-გ-ე, გავა-გდ-ე...). IV ყალიბის ზმნათათვის დამახასიათებელია სუბიექტური მესამე პირის მხოლოდობით რიცხვში -ო სუფიქსი. ამდენად, Sv -ო სუფიქსის გამოვლენისათვის ორი პირობაა აუცილებელი: ა) უმარცვლო ძირეული საყრდენი მორფემა და ბ) I და II პირის ფორმებში ნამყო ძირითადის -ე სუფიქსი. გამონაკლისების ახსნა ხერხდება.

15. IV ყალიბის ზმნებიც ისტორიულად I ყალიბისაა. მომხდარმა ფონეტიკურმა პროცესმა (ავა-გ-ევ → ავა-გ-ე) და სუფიქსის მორფოლოგიურმა რენტერპრეტაციამ გამოიწვია ახალი ყალიბის შექმნა.

16. დღევანდელი ვითარება ნამყო ძირითადის წარმოებისა მეორეულია და რთული. ამოსავალი ვითარება უფრო მარტივი ჩანს. I ყა-

ლობის ზმნებში მომხდარმა ცვლილებებმა გაართულა წარმოება და შექმნილი ყალიბების დასახასიათებლად გარდა საყრდენი მორფემის პრინციპისა, დამატებითი ნიშნების შემოტანა გახდა საჭირო (მაგ. სუბიექტური III პირის -ო სუფიქსის გამოვლენა...). ფორმობრივი ხასიათის ცვლილებებს შინაარსობრივი ცვლილებები არ გამოუწვევია.

17. შესაძლებელია ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის შეცვლა: ერთი ყალიბის ზმნები შეიძლება სხვა ყალიბში მოექცეს. არის შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ზმნა რამდენიმე ყალიბით იწარმოებს ფორმებს. ყალიბთა მონაცვლეობა დიალექტური მოვლენა არ არის; ერთი მხრივ, უნიფორმაციისა და, მეორე მხრივ, წარმოების ტიპის ცვლის ტენდენციის გამოვლენაა. წარმოების ტიპის ცვლას სხვადასხვა საფუძველი შეიძლება ჰქონდეს. ნაკეთის წარმოების საკითხი მკიდრო კავშირშია ზმნურ ფორმაში შემავალ ფორმანტთა (კერძოდ, საყრდენი მორფემის) ფუნქციურ დატვირთვასთან. ფორმანტის მორფოლოგიური ფუნქციის ცვლამ ერთ შემთხვევაში ამ ფორმანტის დაკარგვა, ხოლო სხვა შემთხვევაში მისი გადააზრიანება შეიძლება გამოიწვიოს. ეს კი საფუძველი ხდება წარმოების ტიპის ცვლისა.

18. ყალიბთა მონაცვლეობა რთული პროცესია. ტენდენცია სხვადასხვაგვარია. პროცესი უფრო აშკარა და წინწასულია დიალექტებში.

III. 19. II კავშირებითის ფორმებს ახალ ქართულში სამი სუფიქსი აწარმოებს: -ა, -ე, -ო.

20. II კავშირებითს -ო სუფიქსით იწარმოებს ის ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადში -ე სუფიქსს დაირთავს (III და IV ყალიბის ზმნები). გამონაკლისების ახსნა ხერხდება.

21. შესაბამისობა — ნამყო ძირითადის -ე: II კავშირებითის -ო — გამოწვეულია იმით, რომ ორივესათვის ავა-გ-ევ ტიპის ფორმები ივარაუდება საყრდენად. საყრდენი -ევ სუფიქსის ტიპის მიხედვით II კავშირებითის მაწარმოებლად ამგვარ ზმნებში -ე სუფიქსი ივარაუდება, რისი შერწყმითაც საყრდენი მორფემისეულ ვ თანხმოვანთან უნდა მიგველო -ო სუფიქსი ისტორიულად. -ო ამჟამად დამოუკიდებელი ფორმანტია და არ გაიაზრება მოქმედი ფონეტიკური პროცესის პროდუქტად.

22. ზმნები, რომლებიც ნამყო ძირითადის ფორმებს I ან II ყალიბის მიხედვით იწარმოებს, II კავშირებითში დაირთავს ან -ა, ან -ე სუფიქსებს.

23. ამჟამინდელი მდგომარეობა II კავშირებითის ფორმათა წარ-

მოებისა ნამყო ძირითადის წარმოების I და II ყალიბის ზმნებთან შედარებით რეულია, განსხვავებული ძველი ქართულისაგან.

24. ძველ ქართულში -ე სუფიქსს დაირთავდა ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველი საყრდენი მორფემის მქონე ის ზმნები, რომელთა საყრდენ მორფემაშიც ე ხმოვანი გვქონდა. სხვა შემთხვევაში -ა სუფიქსი აწარმოებდა II კავშირებითს ამ ტიპის ზმნებთან.

25. II კავშირებითის წარმოების ეს პრინციპი ახალ ქართულში შემოგვინახა დონიანმა ვნებიტებმა, „თბება“ ტიპის ზმნებმა და პრეფიქსიანმა ვნებიტებმა, თუმცა ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ადგილი აქვს პარალელურ ფორმათა გაჩენას (გადაიჭრეს//გადაიჭრას...).

26. ნამყო ძირითადის წარმოების I და II ყალიბის მოქმედებითი გვარის ზმნები II კავშირებითს -ა სუფიქსით იწარმოებს (გარდა მიცვე ზმნისა). ამდენად, თუ I და II ყალიბის ზმნებთან -ა და -ე სუფიქსთა განაწილებას ფონოლოგიური საფუძველი ჰქონდა, ამჟამად აშკარად გამოიკვეთა ტენდენცია მორფოლოგიური პრინციპის გატარებისა. თუმცა, ეს პრინციპი, ბოლომდე არ გატარებულა: პრეფიქსიან ვნებიტებში თავი იჩინა ფორმათა პარალელიზმმა: -ა სუფიქსიანებს გაუჩნდა -ფ სუფიქსიანი პარალელური ფორმები (დაიწვას//დაიწვეს...) და პირიქით (იქნეს//იქნას).

27. ნამყო ძირითადის ფუძე არ არის საყრდენი II კავშირებითის ფორმისათვის არც ისტორიულად და არც ამჟამად; ნამყო ძირითადის მაწარმოებლები II კავშირებითის ფორმაში არ ივარაუდება.

28. ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ფორმათათვის საერთო ფუძეა საყრდენი. ორივე ნაკვთში მაწარმოებელთა განაწილებას ძირითადად საყრდენი მორფემის სტრუქტურა განსაზღვრავს, ოღონდ სხვადასხვაგვარია განმსაზღვრელი პირობა: თუ ნამყო ძირითადის წარმოებისას ყურადღება არ ექცევა იმას, ნულთან მონაცვლე ხმოვნის შემცველ საყრდენ მორფემაში რა ხმოვანი რედუცირდება, II კავშირებითის წარმოებისას ამას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება.

ФОРМЫ ВТОРОЙ ГРУППЫ ВРЕМЕН И НАКЛОНЕНИЙ В НОВОГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Вторая серия времён и наклонений в новогрузинском языке представлена прошедшим основным и II сослагательным.

Время и наклонение могут изменяться в формальных рамках прошедшего основного и II сослагательного. Поэтому темпоральная и модальная характеристика этих категорий («прошедшее совершенное — во временном отношении есть прошедшее, а с точки зрения наклонения — повествовательное»; «второе сослагательное выражает будущее время и сослагательное наклонение») неоправдана. Время и наклонение глагольной формы обуславливают контекст.

Однако наличие большого количества предложений, в которых прошедшее основное используется для выражения повествовательного наклонения и прошедшего времени, создает впечатление, что именно данная функция является здесь основной. То же самое можно сказать о II сослагательном.

I. 1. Традиционно выделяются два типа образования прошедшего основного: а) безаффиксного с наращением гласного -o в некоторых случаях и б) посредством суффикса -j. Анализируя образование прошедшего основного, специалисты обычно выделяют различные морфологические группы и стремятся установить особенности образования интересующих нас глагольных форм.

Однако в результате проведенного анализа выяснено, что глагольные категории и морфологические группы не определяют тип образования прошедшего основного.

Вещную роль в образовании прошедшего основного

го играет структура опорной морфемы. Опорной мы называем морфему, к которой непосредственно присоединяется деривативный аффикс. Опорными могут быть как корневая (გავა-კეთ-ე «сделал я»), так и суффиксальная (გავაკეთებ-ბ-ე «я заставил его сделать то») морфемы.

Тип образования зависит от структуры опорной морфемы (огласованная/неогласованная) и свойства огласованной морфемы (редуцируемая/нередуцируемая).

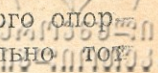
2. Часть глаголов в форме прошедшего основного I и II субъективного лица получает элемент -ო, который, однако, нельзя считать идентичным во всех формах. Следует различать два случая: в одних глаголах имеет место свободная альтернатива -ო//∅, в других названный элемент лишен этой способности.

Если слоговая опорная морфема в форме III лица (т. е. в соответствующих фонетических условиях) утрачивает гласный, то в формах I и II лица к ней присоединяется элемент -ო//∅: მოვ-კლ-ო//მოვ-კლ «убил я», მო-კლ-ო//მო-კლ «убил ты»... Этот тип (опорная морфема с редуцируемым гласным +-ო//∅) мы называем **первой моделью образования прошедшего основного**.

3. Другая часть глаголов в прошедшем основном также получает элемент -ო, однако, в отличие от первой модели, этот элемент не чередуется с нулевым показателем: გავ-თბ-ო «согрелся я», დავბერ-ღ-ო «состарился я» (но не გავთბ, დავბერღ... Ср. მოვკალი//მოვკალ). Тип без чередования -ო//∅ мы называем **второй моделью образования прошедшего основного**. Элемент -ო, не чередующийся с ∅, присоединяется к неогласованной опорной морфеме (в форме страдательного залога с показателем -ღ основа содержит гласный, а опорная морфема представлена без гласного დავ-ბერ-ღ-ო, т. е. имеет место образование по второй модели).

4. Элемент -ო в глаголах второй модели отличается от того же элемента глаголов первой модели не только способностью вступать в свободное чередование -ο//∅, но и по характеру влияния на опорную морфему: элемент -ο в гла

голах первой модели не вызывает редукции гласного опорной морфемы (მოვ-კალ-ი, но не მოვ-კლ-ი); материально тот же элемент в глаголах второй модели обуславливает редукцию гласного, который, как было сказано выше, восстанавливается во множестве опорных морфем (გავ-თბ-ი ← განვ-ტევ-ი).

5. Различия в свойствах и характере воздействия на опорную морфему приводит к предположению о гетерогенности элемента -ი в глаголах I и II модели. В глаголах первой модели этот элемент «лишен функции», развился он в форме множественного числа при стечении согласных и лишь затем перешел в форму единственного числа (А. С. Чикобава). Элемент -ი в глаголах второй модели исторически является суффиксом, имевшим иную функцию; переосмысление его в показатель прошедшего основного относится к последующим этапам развития языка.

Глаголы второй модели исторически входили в первую модель.

II. 6. Большая группа грузинских глаголов образует форму прошедшего основного посредством суффикса -ი. Анализ фактического материала убеждает, что этот аффикс нельзя считать идентичным во всех случаях. Здесь также следует различать две категории глаголов: с показателем S_{3-ი} (ავაშენე «построил я» — ააშენა «построил он») и показателем S_{3-ი} (ავაძვე «воздвиг я» — ააძვა «воздвиг он»).

7. Суффикс -ი и показатель третьего субъектного лица фигурируют при опорной морфеме с гласным, который не утрачивается в форме II группы времен и наклонений. Опорной может быть корневая (ავა-შენ-ე «построил я», გავ-შალ-ე «раскрыл, разложил, расстелил я») и суффиксальная (დავწერ-იბ-ე «заставил я написать его то», მოვაკვლ-ევინ-ე «заставил я убить его»...) морфема. Этот тип мы называем **третьей моделью образования прошедшего основного.**

8. Резко отличается группа глаголов, которые форму прошедшего основного образуют при помощи того же суффикса -ი, но третье субъектное лицо у этих глаголов выра-

жено суффиксом -*а*. Опорная корневая морфема здесь представлена без гласного (*о*з^о-з-*я* «воздвиг я», *о*з^о-*о*з^о-*я* «согрел я», *о*з^о-*о*з^о-*я* «насладил я его»). Этот тип (неслоговая корневая опорная морфема + суф. -*я*) мы называем **четвертой моделью образования прошедшего основного**. Третье субъектное лицо в глаголах IV модели выражено суффиксом -*а*.

9. Анализ материала с учетом истории самого явления убеждает, что суффикс -*я* в глаголах III и IV модели генетически неодинаков. В первом случае имеется самостоятельный суффикс -*я*, а во втором — рефлекс форманта -*зз* (→ *я*). Этот формант исторически не может быть показателем прошедшего основного. Фонетическое изменение -*зз* → *я* и отождествление его с показателем прошедшего основного (*о*з^о-*зз*б-*я*...) произошло позже.

10. Показатель третьего субъектного лица -*а*, полученный по общепринятому мнению, в результате слияния суффикса -*о* с гласным основы -*з*, первоначально, должно быть, возник в глаголах указанного типа. Фонетическому изменению *з^о* → *а* предшествует переход *зз* → *я*. Показатель третьего субъектного лица -*а* не во всех случаях можно считать результатом слияния комплекса -*з^о*: такой процесс предполагается лишь в тех формах, которые способствовали становлению модели. Таким образом, -*а* следует признать самостоятельным аффиксом: как только глагол попадает в IV модель, в нем появляется суффикс -*а*.

Парадигма глаголов IV модели прошла следующий путь развития:

<i>(о</i> з ^о -з- <i>зз</i>	}	<i>(о</i> з ^о -з- <i>я</i>
<i>(о</i> з ^о -з- <i>зз</i>		<i>(о</i> з ^о -з- <i>я</i>
<i>(о</i> з ^о -з- <i>зз</i> - <i>о</i>		<i>(о</i> з ^о -з- <i>я</i> - <i>а</i>

Фонетическое изменение (*з^о* → *а*, *зз* → *я*) и морфологическая реинтерпретация суффикса -*я* (← *зз*) привели к формированию новой модели.

11. В образовании прошедшего основного сформировались четыре группы, отличающиеся главным образом стру-

ктурой опорной морфемы. Современная система образования прошедшего основного вторична. Предполагается более простое исходное положение: глаголы II и IV моделей исторически входили в первую модель. Фонетические и морфологические изменения, происшедшие в глаголах этого типа, осложнили образование интересующей нас группы времен и наклонений.

III. 12. Элемент -o глаголов первой модели вступает в свободное чередование -o//Ø. В новогрузинском литературном языке безаффиксное образование в основном характеризует повелительное наклонение, реже — **вопросительное и повествовательное**. Форма прошедшего основного, без показателя, обычно встречается в поэтической речи, изредка употребляется и в художественной прозе. В обычных текстах безаффиксная форма недопустима. В поэзии такие формы обуславливаются требованиями стихосложения, в частности, решающим, как можно предположить, оказывается число слогов. В ряде случаев употребление названных вариантов диктуется стилистическими требованиями, например, стремлением придать тексту оттенок архаичности. Поэтому формы без показателя часто встречаются в оригинальных и переводных сочинениях, посвященной исторической тематике. Кроме того, безаффиксное образование характеризуют индивидуальную манеру некоторых авторов.

13. Особого внимания при рассмотрении глаголов IV модели заслуживает формант S₃ -o, появление которого определяется двумя обязательными условиями: а) опорная морфема (в данном случае — чистая основа) не содержит гласного и б) прошедшее основное образуется посредством суффикса -o. Если не соблюдено одно из этих условий, показатель третьего субъектного лица представлен суффиксом -o.

Вместе с тем в литературном грузинском языке известны примеры, когда третье субъектное лицо выражено суффиксом -o, хотя одно из названных выше условий не выдерживается. Некоторые глаголы образуют параллельные формы третьего субъектного лица с суффиксами -o и -o. В работе предлагается объяснение подобных вариантов:

а) грузинские писатели конца XIX — начала XX вв. часто употребляют формы типа ხაოცო «одел он», ვამთარტო «взял он». Формы I и II лица этих глаголов образуются по второй модели (ხვოცვო, ვამთარტვო...); в третьем субъектном лице в таких случаях следует предполагать суффикс -ა. В основном встречаются именно такие формы — ხაოცვა, ვამთარტვა. Аффикс -ა в формах типа ხაოცო получен в результате слияния комплекса ვა, что отражает действующий в диалектах фонетический процесс и не противоречит закономерности употребления суффикса S₃-ა.

б) группа глаголов без согласного -ვ в основе образует форму I и II лица прошедшего основного по первой модели (შევი-პყარ-(ო) «схватил я», ვი-გრძებ-(ო) «почувствовал я», ვიცაბ-(ო) «узнал я»).

Однако вместо ожидаемого суффикса -ა, третье субъектное лицо выражено показателем -ა (შევიპყარ-ა, ვი-გრძებ-ა, ვიცაბ-ა). В древнегрузинском языке третье субъектное лицо глаголов указанного типа выражалось суффиксом -ა, который в некоторых случаях прослеживается и в новогрузинском языке (შევი-პყარ-ა, ვი-გრძებ-ა, ვიცაბ-ა...). Следует отметить, что параллельно с безаффиксным образованием (resp. с суффиксом -ო) формы I и II субъектного лица тех же глаголов в новогрузинском языке могут получать и суффикс -ე: შევიპყარ-ე, ვი-გრძებ-ე, ვიცაბ-ე, где соблюдены оба условия, необходимые для реализации варианта показателя S₃ -ა. Таким образом, один и тот же глагол включается как в первую, так и в четвертую деривационные модели:

შევი-პყარ-(ო)	//	შევი-პყარ-ე
შეი-პყარ-(ო)	//	შეი-პყარ-ე
შეი-პყარ-ა	//	შეი-პყარ-ა

Современная нормативная парадигма (შევიპყარი — შეიპყარი — შეიპყრო) получена, по-видимому, в результате смешения параллельных парадигм. Поэтому она может быть названа **смешанной**;

в) форма III лица прошедшего основного глагола დება «положить» — დებო считается фонетическим вариантом

формы ღაღვა, при этом предполагается изменение ჰა → ო. Вместе с тем параллелизм наблюдается и в формах I и II лица прошедшего основного. Следовательно, можно говорить не о фонетических вариантах, а о параллельном образовании форм прошедшего основного:

I модель: ღაღ-ღეღ-ი	IV модель: ღაღ-ღ-ე	«положил я»
ღა-ღეღ-ი	ღა-ღ-ე	«положил ты»
ღა-ღ-ა	ღა-ღ-ო	«положил он»

г) параллельные формы მიუზღა//მიუზღო «воздал он», ღარგა//ღარგო «посадил он», მორწყა//მორწყო «полил он» в специальной литературе объясняются свободным чередованием суффиксов -ა//ო. Однако формы первого и второго субъектного лица этих глаголов дают основание для иной интерпретации указанного параллелизма: варианты с суффиксами -ა и -ო относятся к разным парадигмам. Данная группа глаголов образует форму прошедшего основного по двум моделям, в частности, форма с суффиксом -ა относится ко второй модели, а с суффиксом -ო — к четвертой модели:

ღაღ-რგ-ი//ღაღ-რგ-ე	«посадил я»
ღა-რგ-ი//ღა-რგ-ე	«посадил ты»
ღა-რგ-ა//ღა-რგ-ო	«посадил он»

д) Форма I и II лица един. числа и всех трех лиц множественного числа некоторых глаголов имеют конечный согласный основы ჰ: შევიტყვე «узнал я», შევაძვე «украсил я», გამოვაცხვე «выпек я»...

В третьем лице единственного числа этого согласного нет: შეიტყო, შეამკო, გამოაცხო. Возможно двойное объяснение: 1) ჰა → ო (შეამკვა — შეამკო) или 2) согласный ჰ утрачивается в позиции перед -ო (შეამკო — შეამკო). Более убедительным представляется второе объяснение. Формы I и II лица этих глаголов образуются по четвертой модели (შევაძვე, შეამკვე), поскольку в третьем субъектном лице суффикс -ა невозможен.

13. Рядом особенностей отличается форма прошедшего основного глагола სვლა «идти»:

а) это единственный глагол первой модели, гласный опорной морфемы которого претерпевает частичную редукцию в формах: წავედ-(ი) — წახვედ-(ი) — წავიდა;

б) форма повелительного наклонения II лица в грузинском языке обычно совпадает с формой прошедшего основного (გააკეთე! «сделай ты»). Глагол ვედ/ვიდ является единственным в новогрузинском языке исключением — II лицо повелительного наклонения (მოდი) отличается от основы прошедшего основного (მოხვედ-ი).

В специальной литературе известна точка зрения, согласно которой форма მოდი получена в результате следующего процесса: მოდი ← მოედ-(ი) ← მოვედ (А. Г. Шанидзе). Однако элемент -ი в формах მოდი и მოვედი неидентичен (первый не вступает в чередование -ი//∅); далее, усечение начального сегмента основы (მოვედი → მოდი) не характерно для грузинского языка, обычно этот процесс протекает в ауслaute; основа მოდი материально совпадает с основой настоящего времени. Правда, такое толкование сопряжено с определенной трудностью — в новогрузинском языке нет другого примера использования основы настоящего времени в качестве повелительного наклонения, хотя в древнегрузинском языке подобные факты известны;

в) истирание основы повелительного наклонения II лица, усечение ауслauta — обычное явление в новогрузинском языке. Однако глагол ვედ/ვიდ и в этом случае отличается присущей только ему особенностью — роль глагольной формы целиком берет на себя приставка (მო ← მოდი, წა ← წადი).

По аналогии с основой первой группы времени и наклонений глагола ვალ(წავალ) основа I и II лица прошедшего основного ვედ получает фонетический вариант ვედ : წავედ//წავედ, წახვედ//წახვედ.

Итак, если особенности форм прошедшего основного глагола სვლა могут быть установлены и описаны, то объяснение их в ряде случаев наталкивает на определенные сложности.

14. Одной из характерных особенностей форм прошедшего основного является усечение основы. Так, например, в

повелительном наклонении усекается последний слог основы II лица; დახე (← დახედე) «посмотри!», ვასწი (← ვასწიე) «уходи!», მომყე (← მომყევი) «за мной!». Показатель множественного числа -თ в форме II лица присоединяется к усеченной основе (მომყეთ← მომყევისთ), а слог усекается лишь при корневой опорной морфеме.

15. Отличаются своеобразием формы прошедшего основного (и второй группы) времен и наклонений в целом) глаголы с суффиксом -ვს, которые в этом случае выступают в виде $ov: ახგრ-ევ-ს$ «рушит» — დაახგრ-ი(ვ)-ა «разрушил он», დაახგრ-ი(ვ)-ო-ს «чтобы разрушил»; консонантный компонент суффикса выпадает в интервокальной позиции. В отыменных глаголах, образованных от существительных с основой на гласный, звук ვ в форме прошедшего основного развивается как разделительный согласный: დაახერდა-ვ-ა «разменял он», დაახლო-ვ-ა «сблизил он». Иными словами, в одном случае согласный ვ утрачивается и возникает комплекс гласных, а в другом — этот же согласный развивается для преодоления комплекса гласных. И тем не менее эти взаимоисключающие процессы находят общее фонетическое объяснение: для грузинского языка характерны комплексы, первый сегмент которых представлен гласным самого низко подъема, за которым следует более открытый гласный. Согласный выпадает именно в тех случаях, когда возникает комплекс, отвечающий указанному требованию (დაახგრ-ივ-ა — დაახგრ-ი-ა). В отыменных глаголах согласный ვ развивается там, где в противном случае мог возникнуть комплекс гласных иной структуры.

В формах II группы времен и наклонений глаголов с суффиксом ვს/ov согласный ვ выпадает в соответствии с действующим фонетическим процессом, а сохраняется этот согласный тогда, когда после ვ следует консонантный элемент (აბივ-დაბივებ «смешались они», აბივ-დაბივ «смешал все»).

16. В некоторых случаях, формы прошедшего основного одного и того же глагола образуются по разным моделям, при сохранении семантики глагола. В зависимости от deriva-

зателя (resp. с элементом -o), т. е. от глаголов I модели образуется как посредством суффикса -o (მოკლ-ო — მოკლ-ო-ი «убил» — «чтобы убил я»), так и при помощи суффикса -j. (გავი-ნძვრ-ი — გავი-ნძვრ-ე «двинулся я» — «чтобы двинулся я»).

Дополнительный морфологический признак (переходность-непереходность) также не способствует выявлению закономерности: суффикс -o присоединяется как к переходным (მოკლ-ა-ს «чтобы убил он»), так и к непереходным (დაი-კლ-ა-ს «чтобы был заколот») глаголам. То же самое приходится констатировать относительно суффикса -j (перех. მიც-ე «чтобы дал я», неперех. გადაი-ჭრ-ე-ს «чтобы было решено»). Все три суффикса II сослагательного могут употребляться также с глаголом страдательного (დაი-ძრ-ა-ს «чтобы был сдвинут», გა-თბ-ე-ს «чтобы был согрет», მოე-სწრ-ო-ს «чтобы было успето») и действительного (მოკლ-ა-ს «чтобы убил он», მი-ს-ც-ე-ს «чтобы дал он», გაი-ცნ-ო-ს «чтобы ознакомился он») залогов.

От глаголов страдательного залога с показателем -ლ и без показателя форма II сослагательного почти регулярно образуется посредством суффикса -j, однако причина такой систематичности заключается не в залоге этих глаголов, а в структуре опорной морфемы.

18. Известно, что глаголы с показателем прошедшего основного -j (глаголы III и IV модели) во II сослагательном имеют суффикс -ო. Зависимость весьма четкая.

Вместе с тем в некоторых случаях II сослагательное образуется при помощи суффикса -ო, но в прошедшем основном действует I деривационная модель (შევი-პყარ — შევი-პყრ-ო). Создается впечатление, что указанная выше зависимость не имеет обратной силы, поскольку глаголы со «смешанной парадигмой» образуют прошедшее основное по двум моделям — I и IV (შევიპყარ//შევიპყრე). Суффикс II сослагательного -ო соответствует IV модели (შევიპყრე — შევიპყრო), а глаголам I модели соответствует II сослагательное с показателем -o (შევიპყარი — შევიპყრა). Правда, последние формы редки в современном грузинском языке, но тем не менее они

существуют. Таким образом, параллельным формам прошедшего основного (одна из которых представлена суффиксом -j) соответствует параллельное образование II сослагательного.

19. Глаголы образующие форму прошедшего основного по I и II моделям, во II сослагательном получают суффиксы -j или -s.

В специальной литературе весьма детально описаны все случаи реализации суффикса -j:

а) в глаголах «страдательного залога без показателя» (ვა-თბ-ე-ს «чтобы согрелся», გა-ხმ-ე-ს «чтобы высох»...);

б) в глаголах страдательного залога с показателем -ლ: აშენ-ღ-ე-ს «чтобы был построен», დაბერ-ღ-ე-ს «чтобы состарился»);

в) в части префиксальных страдательных форм (დაი-ბნ-ე-ს «чтобы растерялся», გადა-იჭრ-ე-ს «чтобы было решено»...);

г) в единственном переходном глаголе — მის-ც-ე-ს «чтобы дал он».

Во всех перечисленных примерах редуцирован гласный опорной морфемы -j.

Можно сделать следующий вывод: суффикс -j во II сослагательном появляется при редукции гласного j в опорной морфеме. В новогрузинском языке обратное правило не действует; глаголы действительного залога с редуцированным гласным j в опорной морфеме образуют форму II сослагательного при помощи суффикса -s: შევ-ქმნ-ა (ქმენ) «чтобы создал я», ვავ-ჭრ-ა «чтобы разрезал я»... Суффикс -s фигурирует во всех глаголах действительного залога, относящихся к I и II деривационным моделям (кроме глагола მისც-ე-ს).

20. Глаголы страдательного залога с префиксом обнаруживают параллелизм во II сослагательном: იქნ-ე-ს//იქნ-ა-ს «чтобы был», გადაიჭრ-ე-ს//გადაიჭრ-ა-ს «чтобы было решено» დაიწვ-ე-ს//დაიწვ-ა-ს «чтобы был сожжен».

Нет параллелизма в прошедшем основном, глаголы действительного залога и соответствующего страдательного префиксального вариантов не дают: დავწვი «сжег» — დავიწვი

«сгорел», დავძარი «сдвинул» — დავიძარი «двинулся»... а во втором сослагательном наблюдается существенная вариативность.

Выясняется, что образование интересующей нас группы времен и наклонений от глаголов действительного и страдательного залогов I и II моделей носит вторичный характер. Здесь мы имеем процесс формирования системы, который в ряде случаев уже завершился.

В древнегрузинском языке все глаголы I и II моделей с редуцированным -ჲ в опорной морфеме независимо от залога образуют форму II сослагательного посредством суффикса -ე (რამთა შვი-ე-ს «чтобы родил он его», განზყუნ-ე-ს «чтобы развратил», ქმნ-ე-ს «чтобы совершил», აგრძნ-ე-ს «чтобы заставил почувствовать», რამთა იშვი-ე-ს «чтобы родилось», შესნ-ე-ს «чтобы спас», აღეგზნ-ე-ს «чтобы воспламенился», განი-გრწნ-ე-ს «чтобы развратился», გესმ-ე-ს «чтобы слышал».

В других случаях II сослагательное имеет показатель -ა: რამთა მოუთხრ-ა-ს «чтобы (рас)сказал он», დაწვი-ა-ს «чтобы сжег он», სუ-ა-ს «чтобы (вы)пил он», რქვე-ა-ს «чтобы сказал он», თქუ-ა-ს «чтобы сказал он», ჯუარს-ეცუ-ა-ს «чтобы был распят он», რამთა ითქუ-ა-ს «чтобы было сказано», ერქუ-ა-ს «было бы названо», აღიძრ-ა-ს «чтобы был возбужден он».

В древнегрузинском языке, по-видимому, без исключения действовало следующее правило: **форма II сослагательного глаголов первой и второй модели получает суффикс -ე тогда, когда в опорной морфеме редуцирован гласный -ჲ; в остальных случаях имеем показатель -ა.**

В новогрузинском языке глаголы действительного залога независимо от структуры опорной морфемы образуют II сослагательное при помощи суффикса -ა. Вместе с тем в глаголах префиксального страдательного залога развился параллелизм: დაიწვი-ა-ს//დაიწვი-ე-ს, აღიძრ-ა-ს//აღიძრ-ე-ს, ითქვე-ა-ს//ითქვე-ე-ს, а с другой стороны — იქნ-ე-ს//იქნ-ა-ს, იშვი-ე-ს//იშვი-ა-ს, შეინძრ-ე-ს//შეინძრ-ა-ს.

Итак, в части форм прослеживается четкое соответствие: II сослагательное образуется посредством суффикса -ა,

если в прошедшем основном имеем показатель -j; в других глаголах такого соответствия нет: при одинаковом образовании прошедшего основного глаголов I и II модели имеем равные формы II сослагательного. Причиной такого разнообразия в новогрузинском языке является категория залога. Отсюда вытекает предположение о том, что форма II сослагательного не восходит к основе прошедшего основного; исходной для названных глагольных категорий является общая основа; деривационная модель в обоих случаях определяется структурой опорной морфемы. Соотнесенность II сослагательного с суффиксом - ω и прошедшего основного с показателем -j не противоречит указанным соображениям.

Исходным для глаголов IV модели признается образование типа (v ω)- β - β . Предполагается, что с точки зрения образования прошедшего основного, глаголы этой группы относились к I модели: опорная морфема - β содержит редуцируемый гласный. Имеющееся в опорной морфеме чередование j/Ø обуславливает образование II сослагательного посредством суффикса -j: прош. основ. v ω - β - β II сосл. v ω β - β -j. Следовательно, соображение, согласно которому показатель II сослагательного - ω исторически восходит к комплексу β , должно быть признано справедливым.

Таким образом, наблюдаемое в глаголах IV модели соответствие прошедшего основного -j — II сослагательного - ω возникло в результате фонетических и морфологических изменений, затронувших опорную для обеих категорий морфему.

На этой же основе (после того, как формант -j ~ β был отождествлен с показателем прошедшего основного глаголов III модели -j) во II сослагательном глаголах III модели появился суффикс - ω .

Отсюда следует, что формант II сослагательного - ω , не во всех случаях восходит к комплексу β . В настоящее время суффикс - ω является самостоятельным деривационным аффиксом, который функционирует наряду с показателями - ω и -j и находится в формальных взаимоотношениях с суффиксом прошедшего основного -j.

ზეიმოკლუბათა განმარტება

- ი. აბაშ. — ი. აბაშიძე, რჩეული, თბილისი, 1969.
 აკაკი — ა. წერეთელი, თხზულებანი, თბილისი, 1980.
 აკაკი, V — ა. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. V, თბილისი, 1955.
 ნ. ბარ. — ნ. ბარათაშვილი: ქართული პოეზია, ტ. VI, თბილისი, 1975.
 ვ. ბარნ. V — ვ. ბარნოვი, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, ტ. V, თბილისი, 1962.
 მ. ბერძ. — მ. ბერძენიშვილი, ზარი, თბილისი, 1979.
 თ. ბიბ. — თ. ბიბილური, ნილაბი, თბილისი, 1975.
 ბილინგები — ბილინგები, თარგმნა ო. გოგიჩაიშვილმა, თბილისი, 1977.
 ეკ. გაბ. — ეკ. გაბაშვილი, თხზულებანი 2 ტომად, თბილისი, 1953—1955.
 ე. გამს. II — ე. გამსახურდია, თხზულებანი 8 ტომად, ტ. II, თბილისი, 1959.
 გალაკტ. — გ. ტაბიძე, რჩეული, 1973.
 ი. გოგებ. IX — ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი 10 ტომად, ტ. IX, თბილისი, 1962.
 ვ. გოგოლ. — ვ. გოგოლაშვილი, გემბანიდან დანახული სანაპირო, თბილისი, 1977.
 დ. გურ. — დ. გურამიშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1980.
 ი. ევდ. — ი. ევდოშვილი: ჩვენი საუნიჯე, ტ. XVII, თბილისი, 1961.
 რ. ერისთ. — რ. ერისთავი, თხზულებანი, თბილისი, 1955.
 ექუს. დღ. — ბასილი დიდი, ექუსთა დღეთაჲ, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი II (25), თბილისი, 1947.
 ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, თბილისი, 1964.
 ი. — სახარება იოვან(წ)სი: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატ-ბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიჭემ, თბილისი, 1945 (მითითებულია რედაქცია, თავი და მუხლი).
 ილია — ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, თბილისი, 1957.
 ილია, II — ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, ტ. II, თბილისი, 1950.
 რ. ინან. — რ. ინანიშვილი, ერთტომეული, თბილისი, 1981.
 იონ. — ეფრემ ასური, წმიდისა ეფრემისი იონაჲსთჳს: ი. იმანიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, თბილისი, 1963 (მითითებულია გვერდი და სტრუქტონი).
 ო. იოსელი. — ო. იოსელიანი, ახალი ნოველები, თბილისი, 1981.
 ირან. პოეზია — ირანული პოეზია, თბილისი, 1977.
 პ. კაკაბ. — პ. კაკაბაძე, დრამატული თხზულებანი, თბილისი, 1959.

- მ. კეკელია — მ. კეკელია, საქმის ქალაქები, თბილისი, 1977
- დ. კლდ. I — დ. კლდიაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1980.
- დ. კლდ. ჩ ცგ — დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, მოთხრობები თბილისი, 1961.
- „კომუნისტი“ — გაზეთი „კომუნისტი“ (მითითებულია წელი და ნომერი).
- ლ. — სახარება ლუკაძისი (იხ. ი).
- მ. ლე ბ. — მ. ლებანიძე, რჩეული ღირსება, თბილისი, 1975.
- ლიტ. საქ. — გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, მითითებულია წელი, ნომერი და გვერდი.
- ჭ. ლომთ. — ჭ. ლომთათიძე, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1956.
- მ. — სახარება მათჭისი (იხ. ი).
- ო. მამფ. — ო. მამფორია, მეტეხის ჩრდილში, თბილისი, 1969.
- მამ. ცხ. — მამათა ცხოვრებანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა დოქტორის დურთო ვ. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1975.
- მ. მამ. — მ. მამაგორიანი, ერთგომეული, თბილისი, 1979.
- მარკ. — სახარება მარკოზისი (იხ. ი).
- ე. ნინ. — ე. ნინოშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1954.
- მ. ნოზ. — მ. ნოზაძე, საშუალო სკოლის სასწავლო საცდელი ნაკვეთი, თბილისი, 1941.
- გ. ორბ. — გ. ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1959.
- გ. პეტრ. — გ. პეტრიაშვილი, სხვენზე ნაპოვნი ზღაპრები, თბილისი, 1978.
- „საბჭ. ხელ.“ — ჟურნალი „საბჭოთა ხელოვნება“ (მითითებულია წელი, ნომერი და გვერდი).
- საუნჯე — აღმანახი „საუნჯე“ (მითითებულია წელი, ნომერი და გვერდი).
- მ. ფოცხ. — მ. ფოცხიაშვილი, ცის გახსნა, თბილისი, 1976.
- ქეგლი — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1—8, თბილისი, 1950-1964.
- ყაზბ. I — ა. ყაზბეგი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1962.
- გ. შარგ. — გ. შარვაშიძე, გიორგი III, თბილისი, 1948.
- ნ. შიუქ. — ნ. შიუქაშვილი, პიესები, თბილისი, 1953.
- ნ. ჩახნ. — ნ. ჩახნაშვილი, მ. გადახაბაძე, პრაქტიკულ-ლაბორატორიული მეცადინეობა მევენახეობაში, თბილისი, 1973.
- ს. ჩიქ. — ს. ჩიქოვანი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბილისი, 1980.
- ა. ჩხ. — ა. ჩხაიძე, პიესები, თბილისი, 1976.
- ო. ჩხ. ბურუსი — ო. ჩხეიძე, ბურუსი, აღმართ-დაღმართ, ნაკრძალი, თბილისი, 1980.
- ო. ჩხ. თევდ. — ო. ჩხეიძე, თევდორე, ქეთევანი, გიორგი, თბილისი, 1978.
- თ. ჩხენ. — თ. ჩხენკელი, პოეზია — სიბრძნის დარგი, თბილისი, 1978.
- ა. ცაგ. — ა. ცაგარელი: ჩემი საუნჯე, ტ. 15, თბილისი, 1961.
- „ცისკ.“ — ჟურნალი „ცისკარი“ (მითითებულია წელი, ნომერი და გვერდი).
- ა. ჭავჭ. — ა. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, თბილისი, 1946.
- თ. ჭილ. — თ. ჭილაძე, თეთრი კვამლი, თბილისი, 1968.
- ხალხ. — ქართული ხალხური პოეზია, შემდგენელი ელ. ვირსალაძე, თბილისი, 1974.
- ხალხ. V — ქართული ხალხური პოეზია, 12 ტომად, ტ. V, თბილისი, 1976.

ბ. ს. — ხალხური სიბრძნე, 5 ტომად, თბილისი, 1963-1965.

გ. ხ უ ხ ა შ. — გ. ხუნაშვილი, პიესები, თბილისი, 1980.

მ. ჯ ა ე ა ხ. — მ. ჯავახიშვილი, არსენა მარაბდელი: ჩვენი საუნჯე, ტ. XIX, თბილისი, 1961.

გ. ჯ ა ბ. — გ. ჯაბუშანიური, ლირიკა, თბილისი, 1977.

ქართული
ლიბრეოთეკა

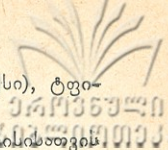
ლიტერატურა

1. ნ. აბესაძე, გრამატიკის საკითხები XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, თბილისი, 1960.
2. ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა, თბილისი, 1885.
3. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბილისი, 1966.
4. ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბილისი, 1970.
5. გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამმატიკა, თბილისი, 1970.
6. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტო ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.
7. ლ. გეგუჩაძე, დროთა თანამიმდევრობის საკითხისათვის დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, B3 (142), ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, თბილისი, 1972.
8. ლ. გეგუჩაძე, მწკრივის ფორმათა სწავლებასთან დაკავშირებული ზოგერთი საკითხი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, № 2, 1978.
9. ლ. გეგუჩაძე, მყოფადის მნიშვნელობისათვის ქართულში (ჰიპოთაქსურ კონსტრუქციითა მასალაზე): ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბილისი, 1980.
10. ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, |ვა|, |ჯა|, |ტე|, |და| სეგმენტთა ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში: მრავალთავი, III, თბილისი, 1973.
11. ფ. ერთელიშვილი, რატომ იყენებს II ბრძანებითი წყვეტილის ფუძეს: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 61, თბილისი, 1956.
12. ფ. ერთელიშვილი, დ//ნ (ენ) ვნებითობის სუფიქსთა გენეზისი, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 93, თბილისი, 1960.
13. ფ. ერთელიშვილი, ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბილისი, 1970.
14. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, წიგნი I, თბილისი, 1970.
15. ვ. თოფურია, მწკრივის ზოგიერთი საკითხისათვის ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1956 წ. 22-27 ნომებერი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1956.
16. ვ. თოფურია, ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VII, თბილისი, 1955.
17. ვ. თოფურია, სვანური ზმნა: შრომები, ტ. I, თბილისი, 1967.
18. ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, II: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, X, ტფილისი, 1930.
19. ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II: ენიკის მოამბე, V—VI, თბილისი, 1940.

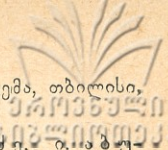
20. ვ. თოფურია, ი. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბილისი, 1968.
21. გ. იმნაიშვილი, ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში: ინგოლოურ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, თბილისი, 1954.
22. გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966.
23. ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბილისი, 1971.
24. ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. II, თბილისი, 1963.
25. პ. იოსელიანი, პირუელ-დაწყებითი კანონნი ქართულისა ღრამმატიკისა, თფილისი, 1840.
26. ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, თბილისი, 1981.
27. პ. კვიციანიძე, ქართული სწორმეტყველება (საშინჯი სახელმძღვანელო), თფილისი, 1888.
28. ა. კიზირია, ქართული ენა, თბილისი, 1974.
29. ლ. კიკნაძე, I სერის მწკრივთა წარმოება: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, XXX-XXXI B, თბილისი, 1947.
30. ლ. კიკნაძე, უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, კრ. 7, თბილისი, 1961.
31. ლ. კიკნაძე, შერეული ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: ორიონი, თბილისი, 1967.
32. ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია ქართულ ენაში: თელავის პედ. ინსტიტუტის შრომები, III, თბილისი, 1959.
33. მამთა ცხორებანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ვ. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1975.
34. გ. მაჭავარიანი, ვნებიტის სუფიქსური ტიპის გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1, 1973.
35. გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებიტი“ ქართველურ ენებში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბილისი, 1959.
36. დ. მელიქიშვილი, მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ურთიერთობის საკითხისათვის (ძველი ქართული ენის მასალაზე დაყრდნობით): ინგოლოურ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადეული, VII, თბილისი, 1980.
37. ნ. ნათაძე, დრო-კილოთა წარმოება ძველ ქართულში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1955.
38. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1978.
39. ე. ოსიძე, ერთი ტიპის ზმნათა აწყყოს ფუძის აგებულებისათვის ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი, 1963.
40. ა. პაპიძე, კავშირებითი კილოსა და მომავალი დროის გამოხატვისათვის ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, თბილისი, 1981.
41. ა. პაპიძე, II კავშირებითის ნაკვის ფუნქციები და გამოყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IV, თბილისი, 1981.

42. თ. ყორღანია, ქართული გრამმატიკა (ეტიმოლოგია და სინტაქსი), ტფილისი, 1889.
43. გ. როგავა, აორისტისა და კავშირებითი II-ის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის - ევ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VI, № 8, 1945.
44. ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1975.
45. უ. სახლთხუციშვილი, ლატვიური ზმნის აუცილებლობითი კილოს ანუ დებიტივის ქართულად გადმოცემის საშუალებები: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, B2(140), თბილისი, 1971.
46. ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამმატიკული აზრის ისტორიიდან, თბილისი, 1979.
47. ი. ქავთარაძე, -ევ სუფიქსი II და III სერიის ზმნებში: აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი, 1973.
48. ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954.
49. ი. ქავთარაძე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში: იბერო-კავკასიური ენათმეცნიერება, VIII, თბილისი, 1956.
50. ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1966.
51. ი. ქავთარაძე, ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961.
52. ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, კიმენი, ტ. II, გამოსცა კ. კეკელიძემ, თბილისი, 1946.
53. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1-8, თბილისი, 1950-1964.
54. დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამმატიკა, სანკტ-პეტერბურგი, 1882.
55. ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, I, სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VI, № 10, 1945.
56. ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, II, ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა კრებული, № 1, თბილისი, 1946.
57. ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, V, სხვა უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1948, 31 მაისი — 5 ივნისი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1948.
58. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკა, თბილისი, 1930.
59. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, სახელმძღვანელო V-VIII კლასებისათვის (III გამოცემა), თბილისი, 1946.
60. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები (მეორე გამოცემა), თბილისი, 1973.
61. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები (I გამოცემა), თბილისი, 1953.
62. ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნაში, ტფილისი, 1919.
63. ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში: თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1957.
64. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა: ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე,

- ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, II გამოცემა, თბილისი, 1935 (I გამოცემა, 1934).
65. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა: ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, V გამოცემა, თბილისი, 1938.
  66. ა. შანიძე, ნასახლარი ზმნები ქართულში: თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1957.
  67. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1976.
  68. ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა ნაწილი I, ფონეტიკა და მორფოლოგია, IV-VI კლასების სახელმძღვანელო, თბილისი, 1974.
  69. არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბილისი, 1948.
  70. არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბილისი, 1965.
  71. არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბილისი, 1968.
  72. არნ. ჩიქობავა, მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში. ენიმკის მოამბე, ტ. 5-6, თბილისი, 1940.
  73. არნ. ჩიქობავა, რეცენზია: «Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка»: მიმოხილველი (საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო), I, ტფილისი, 1926.
  74. არნ. ჩიქობავა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითი დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძველ ქართულში?: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. 9, ტფილისი, 1929.
  75. არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთელთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XIII, თბილისი, 1962.
  76. არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითა ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი, 1950.
  77. არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936.
  78. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.
  79. დავ. ჩუბინოვი, ქართული ღრამბატიკა: საუნჯე ქართული ენისა. ქართულ-რუსული ლექსიკონი, ს. პეტერბურგი, 1887.
  80. შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბილისი, 1946.
  81. შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბილისი, 1954.
  82. ა. ჭინჭარაული, ხვესურულის თავისებურებანი, თბილისი, 1960.
  83. ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადის წარმოქმნის ისტორიისათვის ქართულში: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, კრ. 11, თბილისი, 1968.
  84. ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბილისი, 1975.
  85. ბ. ჯორბენაძე, ფორმანთა სემანტიკური ინფორმაციულობის საკითხისათვის ქართულში: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბილისი, 1980.

86. ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბილისი, 1980.
87. О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов. М., 1969.
88. Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, М., 1955.
89. Р. Грабис, Латышский язык: Языки народов СССР, т. I, М., 1966.
90. Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964.
91. Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, М.-Л., 1925.
92. Н. Я. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, С-ПБ, 1908.
93. Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов, М., 1960.
94. В. Т. Руденко, Грамматика грузинского языка, М., 1940.
95. А. Г. Шанидзе, Изменение системы выражения глагольной категории вида в грузинском и его последствия: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 3, № 9, 1942.
96. А. Г. Шанидзе, Категория ряда в глаголе. Общие вопросы формообразования глаголов на примерах грузинского языка: ენმეცნ. მოამბე, ტ. 10, 1941.
97. А. Г. Шанидзе, Субъектный префикс второго лица и объектный третьего в грузинских глаголах: თხულებები, ტ. I, თბილისი, 1957.
98. А. С. Чикобава, Грузинский язык: Языки народов СССР, т. IV, М., 1967.
99. არნ. ჩიკობავა. Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი, 1948.
100. G. Deeters, Das kharthvelische verbum, Leipzig, 1930.
101. Marr N. Brière M. La langue Géorgienne, Paris, 1931.
102. Hans vogt, Grammaire de la langue Géorgienne, Oslo, 1981.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვა	3
შესავალი	
§ 1. უღლებად ფორმათა ჯგუფები ქართულში	6
§ 2. ნაკვთა რაოდენობა ძველ ქართულში	7
§ 3. ნაკვთა რაოდენობა ახალ ქართულში	12
§ 4. ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის	13
§ 5. სინონიმურ ტერმინთა შესახებ	17
§ 6. მეორე სერიის ნაკვთა ფუნქციის საკითხისათვის	18

თ ა ვ ი I. ნამყო ძირითადის წარმოება

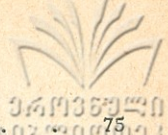
§ 7. ნამყო ძირითადის წარმოების ტიპის განსაზღვრისათვის	29
§ 8. -ი ელემენტიანი ნამყო ძირითადი	31
§ 9. -ე სუფიქსიანი ნამყო ძირითადი	40
§ 10. ნამყო ძირითადის წარმოების ამოსავალი ტიპისათვის	47

თ ა ვ ი II. თავისებურებანი ნამყო ძირითადის წარმოებაში

§ 11. უნიშნო ტიპი წარმოებისა	49
§ 12. ზოგადად სუბიექტური III პირის -ო სუფიქსის გამოვლენის პირობათა შესახებ	52
§ 13. ყავ ფუძის შემცველ ზმნათა ნამყო ძირითადის შესახებ	53
§ 14. ჩაიცო (← ჩაიცვა) ტიპის ფორმები სამწერლობო ენაში	54
§ 15. „შერეული პარადიგმები“ ნამყო ძირითადის წარმოებაში	55
§ 16. დავდევი//დავდე ტიპის პარალელურ ფორმათა შესახებ	58
§ 17. დარგა//დარგო ტიპის პარალელური ფორმები	60
§ 18. შევატყვევ//შევატყე ტიპის ფორმათა შესახებ	61
§ 19. თავისებურება უამბობს ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმისა	62
§ 20. ვალ ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმათა შესახებ	63
§ 21. ფუძეთა ბოლოკიდურის მოკვეცა ნამყო ძირითადში	67
§ 22. ვ-ს საკითხისათვის -ევ სუფიქსიან ზმნათა ფორმებში	68
§ 23. ყალიბთა მონაცვლეობისათვის	71

თ ა ვ ი III. მეორე კავშირებითის წარმოება

§ 24. მეორე კავშირებითის მაწარმოებელი სუფიქსები	75
§ 25. მეორე კავშირებითის მაწარმოებელ სუფიქსთა განაწილების არსებული თვალსაზრისები	76
§ 26. -ო სუფიქსიანი მეორე კავშირებითი	79
§ 27. -ა და -ე სუფიქსიანი მეორე კავშირებითი	82
§ 28. ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითის ნაკვთა წარმოების ურთი- ერთმიმართებისათვის	90
ძირითადი დასკვნები	94
Формы второй группы времен и наклонений в новогрузинском языке (резюме)	98
შემოკლებათა განმარტება	112
ლიტერატურა	115

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ლოლაძე
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუდალაშვილი
კორექტორი ე. წერეთელი

სბ 1079

გადაეცა წარმოებას 1.03.84 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12. 07. 84.
უე 01184 საბეჭდი ქაღალდი 60×84¹/₁₆ პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 7,75 სააღრ.-საგამომც. თაბახი 6,43
ტირაჟი 1200 შეკვეთის №609
ფასი 65 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

ცეკავშირის სტამბა, პუშკინის ქ. 3.
Типография Цекавшири, ул. Пушкина, 3.

Гоголашвили Георгий Бидзинович

**ФОРМЫ ВТОРОЙ ГРУППЫ ВРЕМЕН И
НАКЛОНЕНИЙ В НОВОГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ**

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1984

10

066/1260

